

**CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK
ANAYASALARINDA TEMEL HAK VE
ÖZGÜRLÜKLERLE İLGİLİ YAPILAN
DÜZENLEMELER**

56

Yücel ÖZDEN

Danışman: Doç. Dr. Ahmet KARADAĞ

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim
ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı İçin Öngördüğü Yüksek Lisans Tezi Olarak
Hazırlanmıştır.

Malatya, Temmuz 2012

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Abdulkadir Baharçisel *Abdulkadir Baharçisel*

Üye: Doç. Dr. Ahmet KARAOĞ *A. Karaoğ*
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Galip TURCEL

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2012

Enstitü Müdürü

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Çetin DOĞAN

Çetin Doğan

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Düzenlemeler” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Yücel ÖZDEN

02/07/2012

ÖNSÖZ

İnsan hakları, insanların sadece insan olmalarından dolayı sahip olduğu haklardır. İnsan hakları, belirli bir sınıf, ırk, cinsiyet, din, dil, devlet gibi ayırım gözetmeksizin tüm insanların sahip olduğu haklar olmasından dolayı evrenseldir. Bu haklar insanın kişiliğine bağlı dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilemez haklardır. İnsanlığın var olduğu günden bu güne kadar gelen bu olgu, anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde yer alan ve korunması gerektiği konusunda ortak kaniya dayanan değerler bütünü oluşturmuştur.

İnsan hakları, anayasalarda temel hak ve özgürlükler başlığı altında düzenlenmektedir. Bu hakların anayasalarda düzenlenmesi ve anayasal güvence altına alınması önemlidir. Çünkü anayasalar toplumsal düzeni ve barışı sağlayan metinlerdir. Bu doğrultuda anayasalarda insan haklarına yer verilmesi her şeyden önce onu tanımadır; diğer taraftan bireyle devlet arasındaki ilişkiyi birtakım sınırlama ve serbestlikler getirerek düzenlemektir.

“Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Düzenlemeler” başlıklı bu Tezde; anayasa, insan hakları, temel hak ve özgürlükler kavramları üzerinde durulmuş ve insan haklarının anayasalarda düzenlenişi açıklanmıştır. Ayrıca 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında temel hak ve özgürlüklerle ilgili düzenlemeler incelenerek, bu anayasalarda temel hak ve özgürlüklerle ilgili yapılan değişiklikler değerlendirilmiştir. Son olarak, Anayasaların insan hakları konusundaki yeterlilik düzeyleri tartışılarak elde edilen bulgulara yönelik öneriler sunulmuştur.

Araştırma konusunun seçiminde desteği ve emeği bulunan, araştırmanın belirli bir düzen içerisinde yürütülmesine, görüş ve önerileri ile önemli katkı sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Ahmet KARADAĞ'a, bu çalışmanın hazırlanma sürecinde vermiş oldukları destekten dolayı Yrd. Doç. Dr. Hamza ŞİMŞEK'e, Arş. Gör. Nurcan AZGIN'a ve arkadaşlarım Cenk DİNÇER, Tahir GÖK ve Sevilay GÜZEL'e teşekkür ederim.

ÖZET

İnsan hakları, insanların doğuştan sahip olduğu vazgeçilemez, devredilemez ve dokunulamaz hakları ifade etmektedir. İnsan hakları anayasa metinlerinde temel hak ve özgürlükler başlığı altında düzenlenmektedir. Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Düzenlemeler başlıklı bu çalışmada; 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında temel hak ve özgürlüklerle ilgili yapılan düzenlemeler incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda 1924 Anayasasının temel hak ve özgürlüklere yönelik güvenceleme sistemi getirmediği, 1961 Anayasasının demokratik ve çoğulcu bir anlayış getirdiği ve 1982 Anayasasının sınırlandırıcı ve yasaklayıcı bir yaklaşım getirdiği kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, İnsan Hakları, Temel Hak ve Özgürlükler.

ABSTRACT

Human rights, which people have inherent, can express inalienable, non-assignable and intangible rights. In the constitution text, it can be arranged under the title of fundamental rights and freedoms. In this work, which is the head of in Republic Period's Turkish Constitutions, Being Made Arrangements Interested In Fundamental Rights and Freedoms, it has been analyzed arrangements that has been made related to fundamental rights and freedoms in the constitutions of 1924, 1961 and 1982. As a result of these reviews, it is opinion that the constitution of 1924 has not provided with updating system intended for fundamental rights and freedoms, the constitution of 1961 can bring democratic and pluralistic sensibility and the constitution of 1982 has brought limiter and inhibitive approach.

Key Words: Constitution, Human Rights, Fundamental Rights and Freedoms

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ANAYASALARINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERLE İLGİLİ YAPILAN DÜZENLEMELER

Yücel ÖZDEN

İÇİNDEKİLER

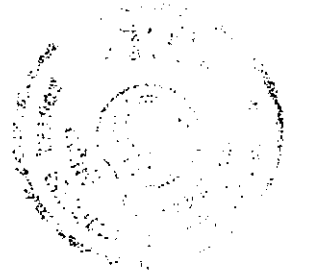
ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÇİZELGELER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.2. Araştırmanın Varsayımları ve Amacı	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi	2
1.4. Bilgi Derleme ve İşleme Araçları	2
1.5. Kavram Tanımları	3
1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası	4
2. SİYASAL İKTİDAR VE SİYASAL İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI ...	5
2.1. İktidar	5
2.2. Siyasal İktidar	7
2.3. Siyasal İktidarı Sınırlandırma Yolları	9
3. ANAYASA VE ANAYASACILIK	11
3.1. Anayasa: Tanım ve Kavram	11
3.2. Anayasayı Doğuran Nedenler ve Dünyada Anayasacılık Hareketleri	13
3.3. Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri	16
3.4. Anayasa Yapımı	23
4. İNSAN HAKLARI	29
4.1. İnsan Hakları Kavramına Farklı Yaklaşımlar	29
4.2. İnsan Haklarının Felsefi Temelleri	34
4.3. İnsan Haklarının Sosyal ve Siyasal Temelleri	36
4.3.1. Antik Çağ	37

4.3.2. Orta Çağ	40
4.3.3. Yeni Çağ	41
4.3.4. 20. Yüzyıl	44
4.4. İnsan Haklarının Ulusal ve Uluslararası Boyutları	45
4.5. İnsan Hakları ile Temel Hak ve Özgürlükler Arasındaki İlişki	48
5. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER.....	50
5.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Tanımı	50
5.2. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınıflandırılması.....	52
5.2. 1. Olumsuz Statü Hakları	52
5.2. 2. Olumlu Statü Hakları	53
5.2. 3. Katılma Hakları.....	53
5.3. Temel Hak ve Özgürlüklerin Anayasalarda Düzenlenme Nedenleri.....	53
6. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERLE İLGİLİ YAPILAN DÜZENLEMELER.....	56
6.1. Asli Kurucu İktidar Tarafından Yapılan Düzenlemeler.....	56
6.1.1. 1924 Anayasasına Göre Temel Hak ve Özgürlükler	57
6.1.2. 1961 Anayasasına Göre Temel Hak ve Özgürlükler	62
6.1.3. 1982 Anayasasına Göre Temel Hak ve Özgürlükler	68
6.1.3.1. Genel Hükümler	70
6.1.3.2. Kişinin Hakları ve Ödevleri	70
6.1.3.3. Sosyal Ekonomik Haklar ve Ödevler	71
6.1.3.4. Siyasi Haklar ve Ödevler	73
6.2. Tali Kurucu İktidar Tarafından Yapılan Düzenlemeler.....	76
6.2.1. 1924 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Değişiklikler	77
6.2.2. 1961 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Değişiklikler	80
6.2.3. 1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Değişiklikler	92
6.2.3.1. Genel Hükümlerde Yapılan Değişiklikler.....	92
6.2.3.2. Kişi Hakları ve Ödevlerinde Yapılan Değişiklikler	94
6.2.3.3. Sosyal, Ekonomik Hak ve Ödevlerde Yapılan Değişiklikler.....	100
6.2.3.4. Siyasi Haklar ve Ödevlerde Yapılan Değişiklikler	101
7. SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA	128

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1: 1924 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler İle İlgili Yapılan Değişiklikler Tablosu	79
Çizelge 2: 1961 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler İle İlgili Yapılan Değişiklikler Tablosu	85
Çizelge 3: 1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler İle İlgili Yapılan Değişiklikler Tablosu	104

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB** : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AYM : Anayasa Mahkemesi
BM : Birleşmiş Milletler
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
DGM : Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP : Demokrat Parti
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
HSYK : Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
KHK : Kanun Hükmünde Kararname
MBK : Milli Birlik Komitesi
MGK : Milli Güvenlik Konseyi
STK : Sivil Toplum Kuruluşları
TC : Türkiye Cumhuriyeti
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
YAŞ : Yüksek Askeri Şura

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ANAYASALARINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERLE İLGİLİ YAPILAN DÜZENLEMELER

Yücel ÖZDEN

1. GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmanın konusu ve önemi, araştırmanın varsayımları ve amacı, araştırmanın yöntemi, bilgi derleme ve işleme araçları, araştırmada kullanılan kavramların tanımları ve araştırmanın sunuş sırasına yer verilerek, araştırma genel hatlarıyla tanıtılmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İnsan hakları kavramına ilişkin belirsizlik ya da kavram karışıklığı, günümüzde insan haklarını korumada karşılaşılan güçlüklerin başında gelmektedir. Bu durumda öncelikli olarak insan haklarının neler olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. “İnsan hakları ya da temel haklar olarak adlandırılan bu haklar nedir ve bu hakların ölçütleri nedir?” sorularının önemseniş karşılıklarının yerine getirilmesi gerekmektedir. Böylece insan haklarının yaşama geçirilmesi ile ilgili önemli bir gelişme sağlanacaktır.

Diğer taraftan insan haklarının neyin aracı olduğu konusu önem taşımaktadır. Çünkü insan hakları bir amacın gerçekleştirilmesi yoluyla araç olarak kullanılmaktadır. Bu haklara yönelik değerlendirme yapılırken araç olmasının yanında, işlevlerine ve katkılarına bakılması gerekmektedir (Tepe, 2006: 17).

İnsan hakları ortaya çıkışından itibaren hukukla çok yönlü ve karmaşık bir ilişki içerisinde olmuştur. İnsan haklarının tarihsel sürecinde hukuksallaşma önemli bir aşamadır. Çünkü bu aşamadan sonra pek çok gelişme yaşanmıştır. Bu süreçte, insan haklarının etkili kullanımı ve gelişmesi sonucunu doğuracak hukuksal teknikler kadar, bazen de onlardan daha fazla, kullanımı engelleyecek bir durum ortaya çıkmıştır (Sancar, 2006: 213).

İnsan hak ve özgürlükleri, insan onur ve saygınlığının vazgeçilmez bir unsurudur. Önemli olan bu temel hak ve özgürlükleri evrensel çerçevede, ayırım yapmadan tüm bireyler için yaşama geçirmektir (Pişkinsüt, 2006: 222).

İnsan hakları ya da temel hak ve özgürlükler zorlu mücadelenin sonucunda ortaya çıkmış ve bireyi devlete, bireylere veya başka birey topluluklarına karşı koruyan ve güvence altına alan hakların tümünden oluşmaktadır. Devletler bu hakları anayasa metinleri içerisinde düzenleyerek sınırlarını ve kapsamalarını çizmektedirler. İnsanlar açısından temel olan bu hakların anayasalar tarafından ne ölçüde sağlandığı, yeterliliği ve uygulamaya geçirilmesi bu konunun önemini ifade etmektedir.

1.2. Araştırmanın Varsayımları ve Amacı

Bu araştırma, aşağıdaki varsayımlara dayalı olarak hazırlanmıştır.

Varsayım 1: Temel hak ve özgürlükler için sağlanan anayasal güvenceler, öteki güvenceleme araçlarına oranla daha etkilidir.

Varsayım 2: Anayasalarda bireylere tanınan temel hak ve özgürlüklerin kapsamı, demokratik anlamda yeterli değildir.

Konunun amacı, uluslararası bir nitelik taşıyan temel hak ve özgürlüklerin Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında düzenlenmesini incelemek ve konunun hem devlet hem de bireyler açısından ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada tarihsel araştırma yöntemi ve betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

1.4. Bilgi Derleme ve İşleme Araçları

Bu araştırmada kullanılan bilgiler yazılı kaynaklar, görsel kaynaklar ve canlı kaynaklardan derlenmiş, derlenen bu bilgiler niteliksel çözümlenmeler yoluyla işlenmiştir.

1.5. Kavram Tanımları

DEVLET: Devlet, amacı toplumsal düzenin, adaletin ve refahın sağlanması olan, belirli bir toprak parçası üzerinde yerleşmiş insan topluluğuna dayanan ve bu toprak parçası üzerinde meşru otoriteye sahip siyasi bir örgütlenmedir. Devlet insan, toprak ve egemenlik unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir varlık olarak tanımlanmaktadır (Gözler,2007: 22).

ANAYASA: Anayasa devletin temel yapısını ve bu yapının başlıca işleyiş kurallarını kişilerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen temel hukuk kurallarıdır. Anayasalar, esas olarak vatandaş devlet ilişkilerini, devlet iktidarını belirlerler. Anayasalar sadece devletin temel yapısını, işleyişini göstermekle kalmazlar, ekonomik ve sosyal alanda siyasi iktidarlara yön veren temel ilkeleri de içerirler (Soysal, 1990: 8).

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER: Hukuk düzeni tarafından tanınan, güvence altına alınan haklara temel hak ve özgürlükler denmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne göre temel hak ve özgürlükler; "ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar olduğu kadar, kişinin yaşama, özgür ve güvenlik içinde olma, kendi ülkesinin yönetimine katılma, din, vicdan ve düşünce özgürlüklerine sahip olma gibi sivil ve siyasi hakları da içermektedir" (Akdemir, 2005: 74).

DEMOKRASİ: Demokrasi sözlük anlamı ile halkın kendi kendini yönetme biçimi olarak tanımlanmaktadır. Latince bir deyim olan demokrasi halk anlamına gelen "demos" ile "egemenlik-iktidar" anlamına gelen kratos sözcüklerinden oluşmaktadır. Genel anlamda demokrasi, halkın halk tarafından yönetilmesi, egemenliğin millete veya halka ait olması şeklinde tanımlanabilir. Bu çerçevede demokrasi iktidarın halkın elinde olmasına vurgu yapan bir kavramdır. Abraham Lincoln 1864 yılında verdiği bir söylevde demokrasiyi "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" olarak tanımlamıştır (Tunç, 2008: 1115).

1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası

Araştırma yedi bölümden oluşmaktadır.

“GİRİŞ” başlıklı birinci bölümde; araştırmanın konusu ve önemi, varsayımları ve amacı, yöntemi, bilgi derleme ve işleme araçları, araştırmadaki kavramların tanımları ve araştırmanın sunuş sırası hakkında bilgi verilmektedir.

“SİYASAL İKTİDAR VE SİYASAL İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI” başlıklı ikinci bölümde; iktidar ve siyasal iktidar kavramları tanımlanmış ve siyasal iktidarın sınırlandırılması hakkında ayrıntılı bilgi sunulmuştur.

“ANAYASA VE ANAYASACILIK” başlıklı üçüncü bölümde; anayasa kavramı ele alınmış, anayasanın ortaya çıkışı, Dünyadaki ve Türkiye’deki anayasacılık hareketleri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca anayasa yapımı konusu ve anayasa yapımı sürecindeki usul ve yöntemler anlatılarak, ülkemiz için yeni anayasa yapımında gerekli olan noktaların altı çizilmiştir.

“İNSAN HAKLARI” başlıklı dördüncü bölümde; insan hakları kavramına ilişkin farklı görüşler incelenerek, insan haklarının felsefi, sosyal ve siyasal temelleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca insan haklarının ulusal ve uluslararası boyutları değerlendirilerek, insan hakları ve temel hak ve özgürlükler arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır.

“TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER” başlıklı beşinci bölümde; temel hak ve özgürlük kavramı üzerinde durulmuş ve temel hak ve özgürlükler sınıflandırılmıştır. Ayrıca temel hak ve özgürlüklerin anayasalarda düzenlenmesi konusu üzerinde durulmuştur.

“TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN DÜZENLENMESİ” başlıklı altıncı bölümde; 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında asli kurucu iktidar tarafından yapılan düzenlenmeler incelenmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarındaki temel hak ve özgürlüklerle ilgili yapılan değişiklikler açıklanmıştır. 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarındaki temel hak ve özgürlükler düzenlemesinin yeterlilik düzeyi değerlendirilmiştir.

“SONUÇ” başlıklı yedinci bölümde; araştırmada elde edilen bulgulara, bulgulara yönelik olarak oluşturulan önerilere ve genel sonuç bölümüne yer verilmiştir.

2. SİYASAL İKTİDAR VE SİYASAL İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI

Bu bölümde iktidar ve siyasal iktidar kavramları tanımlanarak iktidarın işlevleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca siyasal iktidarın sınırlandırılması konusu açıklanarak, sınırlandırma ölçütleri ve sınırlandırmanın etkisi tartışılmıştır.

2.1. İktidar

İktidar kavramı dilimizde; erk, kudret, bir işi yapabilme gücü, devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca iktidar, devlet yönetimini ve devlet gücünü kullanma yetkisini elinde bulunduran kişi ve kuruluşlar şeklinde de tanımlanabilir. İngilizce de ise iktidar kavramı; güç, kuvvet, kudret, belirli bir etki yaratma yeteneği, başkaları üzerindeki denetim, yönetme yetkisi ve yasalarla tanınmış olan ya da resmi bir makamın vermiş olduğu eylemde bulunma yetkisi olarak tanımlanmaktadır (Şahin, 2011: 3).

İktidar toplumsal hayatın her alanında gözlemlenen bir olgudur. Bu doğrultuda iktidar, başkalarının davranışlarını yönlendirme veya etkileme gücüdür. İktidarın resmi ve doğal biçimlerinden söz edilebilir. Yasal olarak örgütlenmiş bir insan grubu (siyasi parti, sendika, dernek vb.) içinde ortaya çıkan iktidar, iktidar ilişkisinin resmi biçimini oluştururken, biçimsel bir örgüt içindeki doğal ilişkiler veya aile ve arkadaşlık grubu gibi kendiliğinden oluşan sosyolojik yapılar içindeki ilişkiler de iktidarın doğal biçimini oluşturmaktadır. Bu tür iktidar biçimlerine mikro (kısmi) iktidarda denilebilir (Erdoğan, 2007: 1).

İktidar en genel anlamıyla, bazı kişi ya da kümelerin, bazı kişi veya kümeler üzerindeki etkisi olarak ifade edilir (Akal, 1990: 39) Bu iktidar tanımı iki kişi arasındaki ilişkiye indirgenebilecek bir tanımlama olup bir kişinin diğeri üzerindeki yaptırım gücü ve müdahale yeteneği anlamına gelir. İktidar malik olma, egemen olma ve toplumsal ilişkileri buna göre düzenlemeyi öngörür (Çam, 1999: 90). İktidarın bir ilişki olarak tanımlanması da eşitsizliğe dayanan bir durumun kabul

edilmesini gösterir. Buradan da eşitsizliğin yanında, zorun, zorlamanın, baskının ve müdahalenin birlikte geliştiği sonucuna varabiliriz.

Raphael'e göre iktidarın üç anlamı vardır. İktidarın en genel anlamı yetenektir. İktidarın ikinci anlamı yetenek ve gücün birleştiği, toplum içinde başkalarına istediğini yaptırabilme yeteneğidir. Son olarak, istediğini yaptırabilmek için zor kullanmak ise iktidarın üçüncü anlamıdır (Çetin, 2003: 64).

İktidar bazen de eşit olmayan güç ilişkileri içerisinde tanımlanmaktadır. İktidar bir tarafın diğer taraftan daha fazla avantaj sağlayacağı, ancak avantajsız durumda olanında değiş tokuştan yüzde yüz zararlı çıkmayacağı, eşit olmayan bir güç ilişkisidir (Akal, 1990: 40). Dolayısıyla iktidar ilişkisi eşit olmayan bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Çünkü üstün olan taraf, verdiği emirler ile karşı tarafı yönlendirebilmekte, onların davranışlarını ve davranışlarının yönünü tayin edebilmektedir.

Duverger ise iktidarı, otorite ve meşruiyet kavramları ile birlikte ele alır. İktidar kullanıldığı toplumun normlarına, inançlarına değerlerine uygun bir şekilde oluşan etki ya da güç biçimidir. İktidarın temelinde yatan temel olgu ise, toplumun açık ya da kapalı bir biçimde yöneticilerin varlığını kabullenmiş ve onları, "o" olmasaydı yapamayacakları bir şeyi yaptırmak üzere emir verme hakkıyla donatmış olmalarıdır (Duverger, 1980: 125). Bartolli iktidarı devlet ve kuvvet ile ilişkisi içinde ele almıştır. İktidar devlet değildir, fakat yasal ve kurumlaşmış bir kuvvet, devleti ele geçiren kuvvetlerin bütünüdür. Bu iktidar, sosyal bünyenin bütününe temsil ve refahını sağlamaya kabiliyeti olduğu inancı ile yasallaştırılmıştır (Çam, 1999: 95).

İktidar tanımları karmaşık bir durum yaratmaktadır. Bu karmaşıklığı gidermek için iktidar dört düzlemde analiz edilmektedir. İktidar soyut bir kavram olarak siyaset felsefesinde incelenmektedir. Resmi otorite düzlemi, yasama, yürütme, yargı ve kurumlar iktidarı çözümlenmenin ikinci düzlemidir. İktidarı açıklamanın ikinci düzlemi, gruplar, dernekler ve kültürel normlar gibi gayri resmi alanlardır. Son olarak da iktidar, birey davranış ve tutumlarında değerlendirilmektedir.

2.2. Siyasal İktidar

Siyasal iktidar kavramının tanımlanmasında iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, siyasal iktidar özel gruplarda ortaya çıkan iktidarların aksine, sadece genel toplum bütününde ortaya çıkan iktidardır. Bu görüşe göre imparatorlar, feodal beyler, çağdaş ulusların hükümetleri siyasal iktidara sahip olurken, sendika, dernek gibi grupların yöneticileri siyasal iktidar sahibi değildir. İkinci görüşe göre siyasal iktidar, iktidarın niteliği ile tamamlanıp temelinde egemenlik kavramı vardır. Siyasal iktidar egemen ve son kararı veren iktidardır. Ayrıca siyasal iktidar, başka hiçbir iktidara tabi olmayıp, sınırlandırılmayan iktidardır (Çam, 1999: 328).

Siyasal iktidar, bir yandan toplumun ne adına yönetileceği sorusuna cevap verirken diğer yandan da yönetimin nasıl ve kim tarafından gerçekleştirileceğini belirler. Siyasal iktidar, iktidarın kaynağı konusundaki çatışmaların, bu çatışmalar ile doğan güç kullanımının, bu gücün hangi temel yasalar ile meşru kılınacağını, toplumsal düzenin nasıl kurulup yönetileceğinin belirlendiği alandır. Yani siyasal iktidar tüm siyaset ve onun ilişkilerinin belirlendiği bir düzlem olarak meşruiyet, şiddet, otorite, itaat, düzen gibi siyasal ve toplumsal yapıları kapsamaktadır (Çetin, 2003: 63).

Devlet kudreti adı altında da ifade edilmekte olan ve devletin en önemli unsurlarından birisi olan siyasal iktidar, sosyal yapılar hiyerarşisinde devlete üstün bir statü sağlamak ve sosyal yapının siyasallaşmasında başat faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin, 2011: 316).

Siyasal iktidar, bir ülkede örgütlenmiş toplumun tümünde etkili olan makro iktidarı ifade etmektedir. Siyasal iktidar toplumun kaderiyle ilgili temel kararları alabilen, merkezi ve kapsayıcı iktidardır. Analitik bakış açısıyla, siyasal iktidarın maddi unsuru cebir tekeli, manevi unsuru ise meşruluk diğer bir ifadeyle genel rızaya dayanmasıdır. Siyasi iktidar her zaman doğrudan doğruya rızaya dayanmasa da toplum içindeki en üstün iktidardır (Erdoğan, 2007: 2).

Sosyalliğin bulunduğu her yerde kuralların ve bu kurallara uyma zorunluluğunun olması, ortada bir siyasal iktidar ilişkisinin de bulunduğunu gösterir. Sosyal yaşamın özünden kaynaklanan bu tür bir emir-itaat ilişkisi, en ilkelinden en modernine bütün toplumlarda görülür. Her toplumda siyasal iktidar farklı şekillerde

de olsa vardır. Hukuk, siyasal açıdan örgütlenmiş bir toplumun sistematik güç kullanarak sağladığı bir sosyal denetim biçimidir ve hukuksuz toplum da yoktur. Yöneten ve yönetilen ayrımını gözetmeyen en basit toplumlar dahi siyasal ve hukukidirler (Şahin, 2011: 316).

Siyaset biliminin temelini oluşturan siyasal iktidar ve onun eylemlerinin nitelikleri konusu, aynı zamanda siyasal iktidarın kendisini ve eylemlerini topluma kabul ettirme sorunudur. Bir meşruiyet kaynağı aramayan, düzenleyici ya da uygulayıcı gücünü bir yasaya dayandırmayan bir siyasal iktidar var olamaz. Bir ilkeye ya da yasaya gönderme yapılmadan siyasal iktidar sürdürülemez. Ayrıca siyasal iktidar, toplumu ne adına yönettiğini söylemeden, toplumdaki onay olmadan meşrulaşamaz. Bu doğrultuda, hiçbir toplum da saygı duyduğu aşkın bir ilke adına var olmayan siyasal iktidara rıza göstermez ve kendisini yönettirmez (Akal, 1991: 7).

Bahsedilen durumun ortaya koyduğu gerçek yönetmek için zorlayıcı gücün gerekli olduğu; fakat zorlayıcı gücün siyasal iktidar ilişkisinin sadece birinci yönünü oluşturduğudur. İdare edilenlerin, yönetenlerin otoritesini de kabul etmeleri, onu yönetici olarak meşru saymaları ise siyasal iktidar ilişkisinin meşruiyet adı verilen ikinci boyutunu meydana getirmektedir. Bu noktada, siyasal iktidarın özelliklerini sıralamak yararlı olacaktır (Şahin, 2011: 318);

- Devlet iktidarı, ülkedeki en üstün iktidar olup mutlak değildir.
- Siyasal iktidarın cebri kullanabilmesine ilişkin olan yetkisi sınırsız değildir.
- Devlet iktidarına sahip olması, devletin, dış ilişkiler alanında öteki devletler ile eşit olması anlamını taşır.
- Devlet kudreti adına kullanılmakta olan yetkiler (yasama, yürütme ve yargı) bölüşülebilmekteyse de, devlet kudreti bir bütünlük teşkil eder.
- Devlet iktidarı, rıza ve itaat unsuruna dayanır.
- Kamunun hizmetinde kullanılabilecek olan siyasal iktidar, kamu yararı için faaliyette bulunabilecektir.

2.3. Siyasal İktidarı Sınırlandırma Yolları

Toplumun yönetilmesine ilişkin bir ilke ve bu ilkenin uygulanması arasındaki ilişki siyasal iktidar ilişkisidir. İlk toplumlardan itibaren tarihin her döneminde, sosyalliğin olduğu her ortamda siyasal iktidar var olmuştur. Aynı zamanda sosyallik ortak yaşama ilişkin bir ilkeye ve bu ilkenin uygulanmasına bağlıdır. Kuralsız yaşam içerisinde keyfilik oluşur. İktidardaki yöneticilerin keyfi ve kötü karar almalarını engellemek amacıyla, iktidarın sınırlandırılması konusu önemli bir sorun olmuştur. Siyasal iktidarın sınırlandırılmasında ülkenin sosyo-ekonomik yapısı önemli bir rol oynamaktadır (Çam, 1999: 365).

1700'lü yılların sonlarından itibaren özellikle burjuvazinin ihtiyaçlarının ve arzu ettiği özgür ve güvenli pazar ortamının gerçekleştirilmesine ilişkin girişimlerin sonucunda ortaya çıkan anayasacılık düşüncesi iktidarın sınırlandırılmasına ve bölünmesine yönelik fikirler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Soysal, 1990: 15).

Siyasal iktidarı kullanacakları belirleyen yöntemler ya da iktidara geliş yolları iktidarın sınırlandırılmasında etkili olmaktadır. Siyasal iktidarı kullananların, yönetilenler tarafında seçilmesi, iktidarın kısıtlanmasında en etkili yollardan biridir. Toplumun yönetme fonksiyonunu üstlenenlerin yetkilerinin önceden bilinir olması, toplumun idare edilme sürecindeki faaliyetleri sınırlandırarak keyfilik önüne geçilmesini sağlamaktadır (Çam, 1999: 366). Siyasal iktidarın yetkilerinin nelerden ibaret olduğunu bilmesi, bu yetkilere aykırı hareket edildiğinde hesap verebileceği ve sorumlu tutulabileceğini ifade eder. İktidarda bulunan yöneticiler belli sürelerde görevlerine devam edebilmek için seçim yoluyla halkın karşısına çıkmak zorunda kalırlar. Bu durumda daha önceki uygulamaları nedeniyle halka hesap vermelerini gerektirecektir. Halkın desteğini alamama ve seçilememe korkusu da, siyasal iktidarı toplum karşısında sınırlandıracaktır.

Devletin ve siyasal iktidarın gerekliliği kadar, bireylerin temel özgürlük alanlarını güvence altına almak için, devlet iktidarının anayasalar aracılığıyla sınırlandırılmasının zorunluluğu da anlaşılmıştır. Anayasacılık hareketleri iktidarın sınırlandırılmasının anayasalarla yapılabileceğini göstermiştir. İktidarın sınırlandırılması genellikle yazılı ve sert anayasalarla yapılmıştır. Yazılı anayasalarda öncelikle doğal ya da ferdi hakların, çağımızda insan haklarının ve kamu

özgürlüklerinin tanınması, güvencelere bağlanması ve de kuvvetler ayrılığı sisteminin düzenlenmesi ile iktidarın sınırlandırılması sağlanmıştır (Erdoğan, 2010: 167).

Anayasanın, sadece devletin teşkilat yapısını gösterip onu sınırlamadığı bir ülkede hukuka bağlı devletten yani anayasal devletin varlığından söz edilemez. Etkili bir sınırlandırma için sadece insan haklarının tanınması, kuvvetler ayrılığı sisteminin kurulması anayasal devlet ilkesi ile bağdaşmaz. Bunların dışında, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı, katı anayasa sistemi, devletin bütün organları için yargı denetimi sisteminin ve anayasa yargısının kurulması ve işlemesi, uluslararası sözleşmelerle insan haklarının tanınması, uluslararası denetim örgütlerinin kurulmuş olması, hukuk devletinin her yönüyle oluşturularak bütün bunların anayasalarla düzenlenip uygulanıyor olması da gerekmektedir (Erdoğan, 2007: 42).

Siyasal iktidarın sınırlandırılmasını sağlayan araçların başında, insan haklarını ve kamu özgürlüklerini tanıyan, düzenleyen ve güvence altına alan anayasalar ve yasalar gelmektedir. İkinci güvenceleme ve sınırlandırma araçları ise, uluslararası insan hakları bildirileri ve sözleşmeleridir (Erdoğan, 2010: 169).

Üçüncü sınırlandırma aracı, yasaların anayasaya uygunluğunun denetimidir. Siyasal iktidarın temel işlevi olan yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi ile iktidar faaliyetleri sınırlandırılmaktadır. Dördüncü sınırlandırma aracı ise güçler ayrımıdır. Güçler ayrılığı sistemine göre; yasama, yürütme ve yargı işlevi farklı organlara verilerek siyasal iktidarın bu üç gücü elinde bulundurmasının önüne geçilebilmiştir (Çam, 1999: 379).

Anayasacılık düşüncesinin temel amacı olan siyasal iktidarın sınırlandırılması günümüzde tüm bireyler tarafından gerekli görülen bir durumdur. Bu konuda en etkili yöntem de siyasal iktidarın anayasalar tarafından sınırlandırılması ve temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır.

3. ANAYASA VE ANAYASACILIK

Çalışmanın bu bölümünde; anayasa kavramı tanımlanarak, anayasanın ortaya çıkış nedenleri tartışılmış, Dünya'daki ve Türkiye'deki anayasacılık hareketleri anlatılmıştır. Ayrıca ülkemizde özellikle son yıllarda çok fazla tartışılan anayasa yapımı konusu ve anayasa yapımı sürecinin nasıl işlemesi gerektiği konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

3.1. Anayasa: Tanım ve Kavram

Anayasa, devletin hukuksal temel düzenidir. Siyasal birliğin oluşumu ve devlet görevlerinin yerine getirilmesi için ana ilkeleri, organizasyon kurallarını, bir devlet içindeki uyumsuzlukların çözümü için yargılama yöntemlerini belirler, hukuksal düzenin temellerini yaratır. Anayasa sadece devlet yaşamının düzenlenmesi ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda anayasa kuralları devlet dışı yaşamın düzenlenmesini de kapsamaktadır (Gören, 1999: 1).

Her insan topluluğunda, topluluğun kuruluş ve işleyişini düzenleyen ve topluluğu meydana getiren bireyler tarafından gerekliliğine inanılan bazı kurallar vardır. Toplum hayatında barış ve huzurun, düzen ve güvenliğin sağlanması bakımından gerekli olan bu kurallara uyulmadığı zaman toplum düzeni bozulur ve topluluk amaçlarını gerçekleştirilmeden dağılır. İnsan topluluklarının en gelişmiş olan devletin de gerçekleştireceği amaçlar doğrultusunda kuruluş ve işleyişini düzenleyen bazı temel kuralları bulunmaktadır (Giritli, 1998: 1). Devlet yönetimini, devletin temel yapısını, örgütleniş ve işleyişini düzenleyen bu temel kuralların yer aldığı metinlere anayasa adı verilmiştir.

Anayasa bir devletin temel yapı taşlarını, örgütleniş biçimini ve işleyiş sistemini gösteren ve düzenleyen kurallar bütünüdür. Bu terim ilk kez dünyanın ilk anayasası olma özelliği taşıyan 1787 tarihli ABD Anayasasında kullanılmıştır. Bir devletin anayasası yalnızca temel yapı ve örgütleniş biçimini göstermekle kalmaz aynı zamanda o ülke vatandaşlarına tanınan temel hak ve özgürlükler siyasal kitlenin ve siyasal iktidarın faaliyetleriyle ilgili düzenlemeler ve bu özgürlükler ile ilgili güvenceleri de içerisinde barındırır. Genel durum bu olmakla birlikte sayılan

hususların her zaman bir anayasa metninde yer alması gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Kanunlara dayanılarak düzenleme yapılabileceği gibi geleneklere ve yargı organlarının kararlarına istinaden de devletin temel yapısı ile ilgili kurumların ve devlet işleyişinin düzene konulması mümkündür. Bu durumu İngiliz Anayasasını örnek vererek somutlaştırabiliriz. Zira biçimsel anlamda bir anayasa metnine sahip olmayan İngiltere, demokrasi ve yargı geleneğinden gelen kurallarla maddi anlamda bir anayasaya yani geleneksel ya da teamülcü bir anayasaya sahiptir (Dikici, 2009: 19).

Anayasa kavramı, maddi ve şekli olmak üzere başlıca iki değişik anlamda tanımlanmaktadır. Gözler'e göre konu şöyle özetlenmiştir (Gözler, 2004: 13-19);

- Maddi anlamda anayasa; devletin temel organlarının kuruluşunu ve işleyişini belirleyen hukuk kurallarının bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda bir kuralın anayasa kuralı olup olmadığına o kuralın içeriğine, neyi düzenlediğine bakılarak karar verilir. Bir kural, içerik itibarıyla devletin temel organlarının kuruluşuyla veya işleyişiyle ilgili ise, o kural anayasal niteliktedir.
- Şekli anlamda anayasa; normlar hiyerarşisinde en üst sırayı işgal eden, kanunlardan farklı ve daha zor bir usulle konulup değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda bir kuralın anayasa kuralı olup olmadığına, onun içeriğine bakılmaksızın, o kuralın bulunduğu yere ve yapılış veya değiştiriliş şekline bakılarak karar verilir. Eğer bu kural normlar hiyerarşisinde en üst basamakta yer alıyorsa ve kanunlardan daha zor bir usulle değiştirilebiliyorsa o kural, içerik olarak neye ilişkin olursa olsun bir anayasa kuralıdır.

Anayasa kavramına ilişkin diğer bir yaklaşım da; dar ve geniş anlamda anayasa biçiminde tanımlanmaktadır. Dar anlamda anayasa; belli bir ülkede, özel bir yöntemle yürürlüğe konmuş olan ve anayasal düzenin esaslarını, sistematik bir biçimde bir araya getiren anayasa adlı resmi hukuki belgedir. Geniş anlamda anayasa

ise; şekli anlamdaki anayasanın dışında, yazılı olan ve olmayan, bütün anayasal kurallar bütünüdür. Geniş anlamda anayasa, biçimsel konumu ne olursa olsun, devletin temel düzenini ve devlet vatandaş ilişkisinin ilkelerini belirleyen yazılı ve yazılı olmayan kuralların bütünü olarak ifade edilebilmektedir (Erdoğan, 2007: 41).

Anayasa kavramı için, Türk anayasa tarihinde değişik ifade biçimleri kullanılmıştır. Osmanlı Anayasası için Kanun-u Esasi, 1921 Anayasası için Teşkilat-ı Esasiye, Cumhuriyet döneminde ise, dil devriminden sonra 1924 Anayasasında “Anayasa” deyimini kullanılmıştır.

3.2. Anayasayı Doğuran Nedenler ve Dünyada Anayasacılık Hareketleri

İnsan toplumlarında yöneten ve yönetilenler farklılaşmasının gündeme gelmesi ile birlikte devlet olgusu ortaya çıkmıştır. Giderek artan nüfus, beraberinde toplumda düzensizliğe ve kargaşaya neden olmuştur. İnsanlar kendilerini güvence altına alabilmek ve haklarını koruyabilmek için insanüstü bir güç olarak devlete ihtiyaç duymuşlardır. Devletin var olmasının nedeni, insanların güvence gereksinimi ve haklarının korunmasıdır. Bir devlet, ülkesinde yaşayan tüm bireylerin haklarını korumak ve bunları güvence altına almakla sorumludur (Çeçen,1990: 93).

Devlet siyasal güce sahiptir. Devletin sahip olduğu bu güç sınırlıdır ve keyfi olarak kullanılamaz. Devlet sahip olduğu siyasal gücü, vatandaşlarının can ve mal güvenliğini korumak ve adaleti sağlamak için kullanılmalıdır. Siyasal gücün kullanım alanının genişlemesi insan hak ve özgürlükleri açısından tehlikelidir.

Devlet yönetiminde yöneticilerin vatandaşlar adına sahip oldukları ve kullandıkları güç ve yetkileri kötüye kullanmalarını önlemek için yönetimde açıklık şarttır. Siyasal süreç açıklık içerisinde işlenmelidir. Yönetimde açıklık için, vatandaşların bilgi edinme haklarının anayasal ve yasal güvence altına alınması gerekir. Demokratik bir devlette, gizlilik içinde muhafaza edilmesi gereken bilgi ve belgeler dışında, açıklık ilkesine bağlı kalınmalıdır. İyi bir devlet yönetimi için siyasal gücü elinde bulunduran devletin haklarını, yetkilerini, görevlerini ve fonksiyonlarını sınırlamak gerekir. Bu bağlamda siyasal gücü sınırlayacak temel araç anayasadır. Çağdaş anayasacılık, anayasa ve yasal normlarla devletin ve devleti yönetenlerin güç ve yetkilerinin sınırlandırılmasını savunan bir yaklaşımdır.

İyi bir sosyal düzen için anayasalı devlet değil anayasal devlet gereklidir. Yazılı bir anayasası bulunan bir ülke, anayasalı devlet olarak adlandırılmaktadır. Anayasal devlet olmak için, öncelikle anayasa olmak üzere yasal ve kurumsal normlarla siyasal iktidarın keyfilğini sınırlandırılmalıdır (www.canaktan.org). Bir anayasal devlet; kuvvetler ayrılığı, temel hak ve özgürlüklerin anayasa ile güvence altına alınması, hukukun üstünlüğü ve kanun hakimiyeti, yargı denetimi, anayasa ile devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırılması gibi temel kurumlara sahip olmalıdır. İyi bir sosyal düzende anayasa, devleti sınırlarken bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan toplumsal sözleşme metni olmalıdır.

Devlet iktidarının sınırlandırılması ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin devlet karşısında güvence altına alınması isteği anayasa yapmayı zorunlu hale getirmiştir. Devletin temel organlarının görev ve yetkilerinin anayasa tarafından düzenlenmesi, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin anayasalarda belirtilmesi, devletin sınırlandırıldığı ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin korunduğu anlamına gelmektedir. Böylece bir anayasanın kabul edilmesi ile devlet yetkisini herhangi bir organ değil, anayasa tarafından yetkileri belirlenen organ kullanabilecektir. Bu durumda kanun koyucu organ dahi sınırlandırılmış olur. Bir taraftan yapılan anayasalarla devlet iktidarı sınırlandırılıp vatandaşların temel hak ve özgürlükleri korunurken diğer taraftan da devletin temel kuruluşuna belli bir istikrarın kazandırılması hedeflenmiştir. Çünkü anayasada sayılan kurallara kanunlar ile her zaman dokunulamayacağı için bu kurallar uzun süre yürürlükte kalmış olacaktır.

Bir anayasaya olan ihtiyaç devletin ortaya çıkmasının bir sonucudur. Cebri bir güç olarak devlet kurulunca, onun bu gücü kullanmasını denetlemek zordur. Bu güce sahip olanların güçlerini kendi özel çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanmaları doğal bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle anayasacılık düşüncesi aynı zamanda hem otoriteyi yaratıp hem de onun kötüye kullanımının önüne nasıl geçileceğini belirler (Erdoğan, 2007: 6).

Bugünkü anlamda anayasa kavramı 1700'lü yılların sonlarında ortaya çıkmıştır. Tarihte ilk anayasa, 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'dır. Daha sonra sırasıyla 1791 Fransız Anayasası, 1809 İsveç Anayasası, 1812 İspanyol Anayasası, 1814 Norveç Anayasası, 1831 Belçika Anayasası, 1848 İsviçre Anayasası,

1848 İtalyan Anayasası, 1848-1850 Prusya Anayasası, 1849 Danimarka Anayasası, 1849 Lüksemburg Anayasası, 1864 Yunan Anayasası, 1866 Romanya Anayasası, 1876 Osmanlı Anayasası, 1887 Hollanda Anayasası ve bunu 1889 Japon Anayasası izlemektedir (Gözler, 2004: 15).

Tabi ki 1700'lerin sonlarından önce devletlerin temel kuruluşlarına ilişkin yazılı hukuk kuralları olan kanun, ferman gibi metinler vardı. Fakat bunlar bir anayasa olarak kabul edilmemektedir. Çünkü bunlar, normlar hiyerarşisinde kanunların üstünde yer almamaktadır ve değiştirilmeleri daha kolay olmaktadır. Normlar hiyerarşisinde kanunların üstünde bulunan, kanunlardan daha zor bir şekilde değiştirilebilen kuralların yapılması gerektiği fikri anayasacılık düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

Devlet iktidarının kurallarla sınırlanması ve böylelikle siyasal alanda keyfilikğin önlenmesi düşüncesi modern çağda geliştirilmiş olsa da, kökleri Avrupa'nın eski tarihine kadar dayanmaktadır. Modern anayasacılık hareketi, mutlak monarşik mutlakiyetçiliğe karşı siyasi özgürlüğü gerçekleştirme amacıyla yeniçağın başlarında ortaya çıkmıştır. Tarihsel olarak anayasacılık, modern devletlerin birlikteliklerini sağlamaları ile iktidarın yoğunlaşmasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 2007: 8).

Dünya da anayasacılık hareketleri, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda ağırlık kazanmış olan liberalizm ve bireycilik akımlarının sosyal ve siyasal gelişmeleri sonucunda, burjuva sınıfının özgürlük ve demokrasi savaşları ile gerçekleştirdiği demokratik devrimlerle başlamıştır. Anayasacılık hareketleri 1787 tarihli ABD ve 1791 tarihli Fransa Anayasaları ile liberal anayasacılık olarak başlamış ve yirminci yüzyılda gelişimini sürdürmüştür. Diğer taraftan sosyalist anayasacılık hareketi de görülmüş ve yirminci yüzyılda iki anayasacılık hareketi birlikte var olmuşlardır (Erdoğan, 2010: 58).

İkinci dünya savaşından sonra sosyal, ekonomik ve kültürel hakların etkisiyle anayasalar sosyal devletle birlikte düzenlenmişlerdir. Böylece hem anayasaların içeriği hem de ekonomik, sosyal ve kültürel haklar genişletilmiştir. Sosyalist anayasacılık, SSCB'nin dağılmasından sonra güç ve mekan kaybetmiştir. Eski sosyalist devletler liberal anayasalarla liberal demokrasilere geçmişlerdir. Yirmi birinci yüzyılda ise, ulusal ve ulusal-üstü insan hakları örgütlerinin ulusları ve iç

hukuku etkilemeye başlaması ile gelişme gösteren ulusal-üstü anayasacılık hareketi yaşanmıştır (Erdoğan, 2010: 58).

Anayasacılık hareketleri devletin varoluş nedenlerini, amaçlarını ve insan haklarının korunmasını gerçekleştirmek için başlatılmıştır (Erdoğan, 2010: 58). Anayasacılık, insan haklarını hem korunması gereken bir amaç, hem de siyasi iktidarı sınırlamaya yönelik bir araç olarak değerlendirmektedir (Arslan, 2005: 24). Bu bağlamda, insanın insan olmaktan dolayı sahip olduğu hakları tanımak ve güvence altına almak, kuvvetler ayrılığı sistemini kurmak, anayasal devleti bütün kurum ve kuralları ile var ederek siyasi iktidarı sınırlandırmak anayasacılık açısından önem taşımaktadır (Yazıcı, 2009: 21).

Sonuç olarak anayasacılık hareketleri tüm dünyada, anayasal devleti kurmak, iktidarı sınırlandırmak ve insan haklarını güvenceye almak için yazılı liberal anayasa yapma amacına yönelik gelişerek bugünkü içeriğine kavuşmuştur.

3.3. Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğu, yönetim sistemi bakımından mutlak monarşiydi ve bu sistemde padişahın yetkilerini sınırlandırabilecek mekanizmalar yoktu. Padişah tüm görev ve yetkileri kullanma ve paylaşma gücüne sahipti. Bu açıdan, mutlakiyetçi bir yapının anayasal sürece adım atması ancak 19. yüzyılda mümkün olabilmiştir (Dikici, 2009: 45). Anayasal süreç ve anayasacılık anlayışı, Osmanlı Devleti’nin Batı karşısında gerilemesi sonucunda, batı eğitimi almış Osmanlı aydın ve bürokratları tarafından başlatılan reform ve Batılılaşma hareketleri ile gündeme gelmiştir.

Türkiye’de, 1808 tarihinde ilan edilen Sened-i İttifak anayasal sürecin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Gözler, 2008: 161). 1808 yılında, Padişah ile Ayan temsilcileri arasında imzalanan ve siyasi bir anlaşma niteliği taşıyan Sened-i İttifak’ın, anayasal hareketler açısından büyük bir önemi vardır. Bu belgede, padişah ilk defa egemenlik hakkını paylaşmış ve ayanların siyasi gücünü kabul etmiştir. Böylece mutlak iktidar ilk defa sınırlandırılmıştır. Yani padişah, eskiden olduğu gibi dilediği şekilde hareket hakkına sahip değildir. 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak, merkezi hükümetin ne kadar zayıfladığını ortaya çıkaran bir belge olarak

büyük önem taşır ve Türk anayasacılık hareketinin ilk basamağını oluşturur (Dikici, 2009: 48).

Sened-i İttifak ile padişahın yetkileri kısıtlanmakla birlikte, toplum içinde kısmen de olsa ayrıcalıklı olan ayanların da varlıkları yasallaştırılmıştır. Kısacası bu kısıtlama demokratik bir nitelikten çok, merkezi otoritenin sarsılmasının kağıt üzerine yansımadır. Zaten Padişah II. Mahmut, ilk fırsatta ayanların gücünü yok etmiş ve imzaladığı bu belgeyi geçersiz kılmıştır (Özbudun, 2005: 25).

Anayasacılık hareketleri açısından Osmanlı döneminin ikinci önemli belgesi, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı veya diğer adıyla Gülhane Hatt-ı Hümayunu'dur. Gülhane'de yabancı devlet temsilcileri önünde okunan bu fermanla, Osmanlı vatandaşlarına can ve mal güvenliği konusunda güvenceler verilmiş, askerlik ve vergi konularının daha adil bir şekilde düzenlenmesi ön görülmüştür. Sened-i İttifak'ın padişahla ayanlar arasında imzalanan iki taraflı bir anlaşma olmasına karşılık Tanzimat fermanı, padişahın tek taraflı iradesi ile halkına tanıdığı hakları içeren bir belgedir. Bu açıdan Tanzimat Fermanı, hukuk devletine geçişin ilk basamağıdır. Ancak bir anayasa niteliği taşımaz (Gürbüz, 1982: 26).

Türk anayasal gelişimlerinde üçüncü önemli adım ise, Islahat Fermanı olmuştur. Tanzimat'ın devamı niteliğindeki Islahat Fermanı ile Osmanlı tebaası içerisindeki gayrimüslimlere yeni haklar tanınmıştır (Tanör, 1992: 95). Bu reform Osmanlılık ideolojisiyle hazırlanmış ve gayrimüslim tebaayı Avrupalı devletlerin kışkırtmalarına karşı devlete sadık tutmak için yapılmıştır. Buna göre gayrimüslimlere memuriyet hakkı tanınarak din değiştirme izni çıkarılmış, İslamiyet'ten dönenlere uygulanan idam cezası kaldırılmış, vergilendirmede cizye kaldırılmış ve askeri okullara gitme hakkı tanınmıştır (Gözler, 2008: 165).

1856 yılında Batılı Devletlerin baskısı altında ilan edilen Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanında vaat edilen haklar doğrulanmıştır. Müslüman ve Hıristiyan uyruklar arasındaki hak, askerlik, kamu hizmetlerine girme ve vergi toplama konuları tekrar düzenlenmiş ve Hıristiyan halkın hakları genişletilmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanı ile gelen bu gelişmeler Osmanlı Devleti içinde bir anayasacılık akımı doğurmuştur. Genç Osmanlılar adı verilen bu grup, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntüden kurtulabilmesi için, meşruti bir monarşiye geçilmesini, yani padişahın

yetkilerinin kurulacak bir meclisle sınırlandırılmasını gerekli görüyordu. Bu akımın etkisi ile 1876 yılında ilk Osmanlı Anayasası (Kanun-i Esasi) ilan edilmiştir.

İlk Osmanlı Anayasası olan, Mithat Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından Belçika, Polonya ve Prusya Anayasalarından esinlenerek hazırlanan Kanun-i Esasi Heyet-i Vükela'dan geçtikten sonra Padişah II. Abdülhamit tarafından ferman biçiminde ilan edilmiştir (Atar, 2000: 20).

Bu anayasa sistemli bir düşünce akımının ürünü değildir. Tanzimat ortamında yetişen, Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri yeterli bulmayan ve ülkenin kurtuluşunu meşruti bir sistemin getirilmesinde gören, başta Ahmed Mithat, Namık Kemal ve Ziya Paşa'dan oluşan, çoğunluğu yüksek devlet memurluğundan yetişen, küçük bir aydın grubunun eseridir. Amacı, devletin içinde bulunduğu sorunlara bir çözüm bulmak, daha açık bir ifade ile imparatorluğun çöküşüne engel olmaktır. Batılı ülkelerin devlet sisteminin bazı özelliklerinin benimsenmesi ile devletin, içine düştüğü kötü durumdan kurtarılabilceği düşünülmüştür (Kili, 2001: 104).

1876 Anayasası, hazırlanışı bakımından ele alındığında, demokratik bir özellik göstermez. Temsili özelliği olmayan, padişahın atadığı bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Kabul edilmesi aşamasında da halkın onayına başvurulmamış, padişahın tek yanlı iradesiyle yürürlüğe girmiştir. Bu özelliği nedeniyle ferman anayasa olarak adlandırılır. 1876 anayasası ile şeklen de olsa bir parlamento oluşturulmuştur. Ancak bu anayasa hükümdarın yetkilerini sınırlandırma ve iktidarın paylaşılması konusunda son derece yetersizdir. Çünkü yasamada son söz meclise değil, padişaha aittir. Ayrıca yürütme yetkisini elinde bulduran hükümet, padişaha karşı sorumludur. Padişaha meclisi istediği zaman dağıtma yetkisinin verilmesi de, bir başka sakıncalı hükümdür. Bu arada bir hukuk devleti için son derece kaygı verici bir madde olan 113. maddenin varlığı da, bir başka eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bu maddeye göre padişah, istediği kişi veya kişileri herhangi bir yargı kararı olmaksızın yurt dışına sürgün edebilecektir. 1876 Anayasasının çağdaş anayasalara göre geri olmasında rol oynayan hükümler bunlarla da sınırlı değildir. Anayasada temel hak ve özgürlükler çok sınırlı tutulduğu gibi, siyasi parti kurma ve siyasal faaliyetlerde bulunma ile ilgili herhangi bir düzenleme de yapılmamıştır (Özbudun, 2005: 26).

Olumsuz yönlerin yanı sıra, 1876 Anayasasının ilanı ve meclisin açılması, daha sonraki dönemler için bir hazırlık ve deneyim dönemi olmuş, siyasal bilinçlenmeyi arttırmıştır. Yaklaşık 30 yıl süren mutlakiyet rejimi, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ile sona ermiş ve 1876 anayasası, üzerinde bazı değişiklikler yapılarak yeniden uygulanmaya konmuş, bir kez daha anayasalı monarşik rejime geçilmiştir. Kanun-i Esasi ile yasama yetkisi, Meclis-i Umumi adı verilen Heyet-i Ayan ile Heyet-i Mebusan adlarında iki meclisten oluşan bir organa verilmiştir. Yani 1961 anayasasında olduğu gibi iki meclis sistemi kabul edilmiştir (Gürbüz, 1982: 10).

1909 yılında yapılan değişikliklerle, padişahın yetkileri sınırlandırılmış, yasamada son söz meclise bırakılmış ve bir anlamda parlamento hükümdara karşı güçlendirilmiştir. Kişi güvenliği açısından büyük sakınca yaratan 113. madde kaldırılmış, yürütme meclise karşı sorumlu hale getirilmiş, yurttaşlara siyasi parti kurma, siyasal faaliyetlerde bulunabilme ve toplantı yapma özgürlüğü sağlanmıştır. 1876 Anayasası üzerinde 1909'da yapılan bu büyük değişikliklerle, yasama ve yürütme padişahtan koparak, ayrı ve demokratik organlar haline getirilmiş, kuvvetler ayrılığı gerçekleşmiştir. 1909 Anayasa değişikliği parlamenter sistemi getirmiştir. 1909 Anayasa değişikliği ile milli egemenlik ilkesi açıkça anayasada yer almamış, ancak anayasa değişikliğini ilan eden kararnamede, hakimiyet-i milliye prensibine yer verilmiştir. Bu nedenle 1909 Anayasası, milli hakimiyet prensibinden söz etmese bile, bu ruh ile hazırlanmış bir anayasadır. Bu yönüyle de monarşinin kurum olarak oldukça yıpranması sağlanmıştır. Bu anayasa ve milli egemenlik kavramının ilk mayalandığı ortam olması açısından önem taşımaktadır. Ordu mensuplarının aktif politikaya girmiş olmaları II. Meşrutiyetin olumsuz yönüdür. Çünkü bir süre sonra II. Meşrutiyetin mimarı sayılan İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetime tümüyle egemen olmuş ve rejim yarı askeri bir niteliğe bürünmüştür (Özbudun, 2005: 27).

11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesinden sonra, 23 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in girişimleriyle ilk Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandı. Meclis 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu yani 1921 Anayasasını kabul etti. Olağanüstü koşulların bir ürünü olan 1921 Anayasası kapsamlı bir anayasa olmaktan uzaktır. 23 madde ile bir geçici maddeden oluşan 1921 Anayasası, diğer anayasalara oranla kısadır ve bir çerçeve anayasa

niteliğindedir (Tanör, 1992: 253). 1921 Anayasası, anayasanın üstünlüğünü vurgulamaması açısından yumuşak bir anayasa kabul edilmelidir (Gözler, 2008: 176). Ancak kuvvetler birliğini kurması ile demokratik açıdan çağdaş anayasacılık anlayışının uzağında kalmaktadır (Hakyemez, 2003: 83). Ayrıca 1921 Anayasası Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişi simgelediği için önemlidir (Tanör, 1992: 253).

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilince yeni anayasa çalışmaları başlatılarak, 1924 Anayasası 20 Nisan 1924 günü kabul edildi. 1924 Anayasası, güçler birliği (yasama, yürütme, yargı) bakımından 1921 Anayasası'na göre daha esnek ve parlamenter rejime yönelik atılmış önemli bir adımdır. 1924 Anayasası, 1961 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Özbudun, 2005: 31). 1924 Anayasası sert bir anayasaydı. Meclis üye tam sayısının en az üçte biri anayasada değişiklik önerisinde bulunabiliyor, üye tam sayısının en az üçte ikisinin ise değişiklik yönünde oy kullanması gerekiyordu. Anayasanın birinci maddesinde yer alan ve devlet biçiminin cumhuriyet olduğuna ilişkin ilkede değişiklik yapılamıyor, değişiklik yapılması bile önerilemiyordu. Ayrıca anayasanın üstünlüğü esas kabul edilerek kanunların anayasaya aykırı olamayacağı ilkesi kabul ediliyordu (Giritli, 1998: 209).

1924 anayasası, yedi defa değişikliğe uğramıştır. 1924 anayasasının getirdiği en önemli yeniliklerden biri laiklik ilkesidir. 10 Nisan 1928 yılında "Devletin dini İslam"dır maddesi Anayasadan çıkarılmıştır. 1937 yılında yapılan ikinci bir değişiklik ile de laiklik ilkesi anayasaya dâhil edilmiştir. 1931 yılındaki değişiklik bütçenin mali yıl başlamadan en az üç ay önce TBMM'ye verilmesi zorunluluğunu getirmiştir. 1934 yılındaki değişiklik ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 1937 yılındaki değişiklik ile CHP'nin altı ilkesi anayasaya geçirilerek anayasa hükmü şekline getirilmiştir. 1945'te Osmanlıca kelimeleri yeni Türkçeye çeviren anayasa, ikinci değişiklikle yeniden eski Osmanlıcaya döndürülmüştür (Gürbüz,1982: 26).

Tüm bu değişikliklere rağmen başka bir anayasaya gereksinim duyulmasının sebebi 1924 anayasasının aslında demokratik bir ruha sahip olmakla beraber demokratik geleneklerin henüz sağlam bir şekilde yerleşmemiş olduğu bir ülkede, çok partili hayatın aksamadan işlemlerini sağlayacak hukuki güvencelerden yoksun olmasıydı. Ayrıca kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bağımsız bir

yargı mekanizmasının varlığına sahip bir anayasa değildi. Bu anayasa 27 Mayıs 1960 darbesine kadar yürürlükte kaldı. 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile iktidara geçen Milli Birlik Komitesi kabul ettiği 1 sayılı kanunla 1924 anayasasının birçok hükümlerini değiştiren geçici bir anayasa düzeni kurmuştur. Bu anayasaya göre Milli Birlik Komitesi TBMM'nin yetkilerine sahiptir. Komite yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini de kendi seçtiği bakanlar eliyle kullanacaktır. Bakanları devlet tayin etmektedir. MBK, bakanları denetleme ve istediği takdirde azletme yetkisine sahiptir. Geçici anayasanın meydana getirdiği devlet başkanlığı makamı Cumhurbaşkanı, Başbakan, Başkomutan ve MBK Başkanlığı yetkilerini kendisinde birleştirmiştir (Özbudun, 2005: 15).

Yeni bir anayasa yapılması için Kurucu Meclis kurularak, yeni anayasa bu meclise hazırlanmıştır. 1961 Anayasası, özgürlükçü bazı düzenlemelerine rağmen zor değiştirilebilen katı bir anayasadır (Gözler, 2008: 186). Bir Başlangıç bölümü, 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşan 1961 Anayasası o tarihe kadarki Osmanlı-Türk anayasalarının en uzununu oluşturmaktadır (Tanör, 1992: 377).

1961 Anayasasında, TBMM ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan iki meclisli bir siyasal yapı kurulmuştur. Anayasanın hazırlandığı Kurucu Meclis'te askerinin Milli Birlik Komitesi ve Senato vasıtasıyla belli bir ağırlığı olmasına karşın, Temsilciler Meclisi sivil politikacılardan ve bilim adamlarından oluşmuştur. Ayrıca çeşitli sivil toplum kuruluşları, barolar ve ticaret-sanayi odalarının temsilcileri de bu mecliste yer almıştır.

1961 Anayasası genişletilmiş özgürlükler ve sosyal hakların yanı sıra güçlü bir fren sistemi getirmiştir. Anayasa Mahkemesi, MGK, DPT gibi kurumları oluşturarak; idari mahkemeleri güçlendirmiş, yargının bağımsızlığını güvence altına almış ve üniversitelerle bazı kamu kurumlarına özerklik imkanı tanımıştır.

1961 Anayasası 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halkoylaması sonucunda % 61,7 ile kabul edildi (Özbudun, 2005: 46). Halkoyuyla kabul edilerek yürürlüğe giren ilk Türk anayasası olan 1961 anayasası, o tarihe kadar hazırlanan Türk Anayasalarının en uzunudur. 1961 Anayasasında, cumhuriyetin vazgeçilmezliği ve egemenliğin millete ait olduğu hükmü vurgulanmıştır. 1961 Anayasası ile yasama organı durumundaki TBMM, iki kanatlı hale getirilmiştir. Bunlar Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'dur. Seçimle belirlenen üyelerden oluşan Millet Meclisi'nin

yetkileri daha genişdir. Cumhuriyet Senatosu ise seçimle gelen üyelerin yanı sıra, Cumhurbaşkanı'nın atamaları, Milli Birlik Kurulu üyeleri ve eski Cumhurbaşkanlarının doğal üye olarak katılımlarıyla oluşmaktadır (Atar, 2000: 29).

12 Mart muhtırasının beklenen sonuçları vermemesinden dolayı, 12 Eylül 1980 yılında ordu yönetime tekrar el koymuştur. 29 Haziran 1981'de çıkarılan kanunla bir anayasa yapmak için Kurucu Meclis oluşturuldu. Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşan bu meclis, hazırlanan anayasa 7 Kasım 1982 yılında halkoyuna sunuldu. 1982 anayasası % 91.37 evet oyu ile kabul edildi ve yayımlandı. 1961 Anayasası'na benzer şekilde 1982 Anayasası da darbe sonrası oluşturulmuştu. Ancak 1982 Anayasası 1961 Anayasası gibi bazı siyasal partilerin yer aldığı bir Kurucu Meclis değil, tamamen asker güdümünde olan bir Meclis oluşturmuştur (Gözler, 2008:192).

1982 Anayasası'nın temel özellikleri; sınırlandırılmış temel hak ve özgürlükler, sosyal hakların kısıtlanması, yargının denetleme etkisinin sınırlandırılması, idari özerkliğin kaldırılması, güçlenen Cumhurbaşkanlığı makamı ve güçlendirilmiş bir Milli Güvenlik Kurulu'dur. 1982 Anayasası devletin temel kuruluşunu ve temel hakları ana hatlarıyla düzenleyen bir çerçeve anayasa değil, her şeyi ayrıntısına kadar düzenlemek isteyen bir düzenleyici anayasadır ve bu nedenle kazuistik (detaycı) yöntem ile hazırlanmıştır (Özbudun, 2005: 60).

1982 Anayasası, toplumun tüm kesimleri tarafından sürekli eleştirilmiş ve yürürlüğe girdiği tarihten itibaren geçen otuz yıllık süreçte on yedi kez değişiklik yapılmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen bu değişiklikler modern anayasacılık anlayışı kapsamında yeterli görülmemiştir. Toplumdaki tüm bireyleri kucaklayan, demokratik, insan hak ve özgürlüklerine öncelik tanıyan bir anayasa ihtiyacı doğrultusunda yeni anayasa yapımı konusunda çalışmalar başlatılmıştır.

Ülkemizin içinde bulunduğu anayasa yapımı süreci sivil irade tarafından yürütüldüğü için ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu zamana kadar yapılmış anayasalar ya da anayasa değişiklikleri genelde farklı baskıların ve darbelerin sonucunda gerçekleşmiştir. Bu anlamda, kendi ulusumuzun izlerini ve değerlerini taşıyan, toplumun bütün kesimlerinin beklentilerini karşılayan, çağdaş bir anayasanın uygulamaya konulması ülkemiz, geleceğimiz ve anayasacılık anlayışı bakımından büyük önem taşıyacaktır.

3.4. Anayasa Yapımı

Devlet iktidarının sınırlandırılması anlamına gelen anayasacılık düşüncesinin kullandığı en önemli araçlardan biri olan anayasa, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla devlet organlarını ve organları arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Bu açıdan anayasalar normatif bir kimliğe sahip olmaktadır. Ancak anayasalar aynı zamanda bir değerler sistemi de oluşturmaktadır. Devlete hakim olacak bu değerler sistemi anayasa yoluyla siyasal, sosyal ve ekonomik hayata aktarılmaktadır. Anayasanın özünü oluşturan bu değerler ise anayasal sistemin başarısını da önemli bir şekilde etkilemektedir. Bu nedenle birey merkezli değerlerin anayasada yer alması anayasacılık felsefesiyle bütünleşecektir. Bunu belirleyecek olan ise anayasanın nasıl yapıldığıdır (Gülener, 2011: 200).

Bazı ülkelerin anayasalarına bakıldığında, bir anayasanın neyi içermesi gerektiği konusunda anayasayı yapan halkların farklı düşündükleri görülmektedir. Bu anlamda, Norveçliler anayasalarında bütün söylemek istediklerini yirmi beş sayfa da söyleyebilirken, Hintliler 1950 tarihli anayasalarını iki yüz elli sayfada söyleyebilmişlerdir. Bu konudaki farkın temel nedeni anayasa hakkındaki düşünceye dayanmaktadır. İlke olarak anayasayı hukuksal belge olarak gören ve bu nedenle de pratikte yalnızca hukuk kurallarına yer veren bunun dışında hiçbir şeye yer vermeyen görüşle, anayasayı bir çeşit manifesto olarak gören görüş birbirinden kesinlikle farklıdır (Wheare, 1985: 43).

Dünyanın ilk yazılı anayasası olan 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın ardından yazılı anayasa geleneği başlamış ve birçok ülke tarafından benimsenmiştir. ABD ve Fransız Anayasaları ile başlayan yazılı anayasa geleneğini, 1848 devrimleri ile ortaya çıkan kısa anayasalar dönemi izlemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda yeni anayasalar yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise İtalya, Batı Almanya ve Japonya gibi ülkeler yeni anayasalarını yapmışlardır. Daha sonra bu süreci 1960'lı yıllarda Afrika'da yer alan ve bağımsızlıklarını kazanan eski İngiliz ve Fransız kolonileri, 1970'lerde ise Yunanistan, Portekiz ve İspanya takip etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birçok devlet bağımsızlığını ilan ederek, 1990'lı yılların başından itibaren yeni bir anayasa yapım dalgası başlatmışlardır. Anayasa yapım süreci,

otoriter bir yönetimden demokratik bir yönetime geçişle ortaya çıkmıştır. Birçok ülkede anayasa yapma ihtiyacının ülke içinde var olan derin etnik, dilsel ve dini ayrılıklara dayalı çatışma ortamından kaynaklandığı söylenebilir (Gülener, 2011: 200).

Günümüzde bazı istisnalar dışında her ülkenin yazılı bir anayasası bulunmaktadır. Bu noktada önemli olan, bu anayasaların ne kadarının demokrasiyi bütün ilke ve kurumlarıyla kabul ettiğidir. Birçok ülkenin anayasası, iktidarın sınırlandırılması, temel hak ve özgürlüklerin korunması, katılımcı demokrasi gibi konuları güvence altına almadığı için, bir anayasadan beklenen işlevi yerine getiremezler.

Demokratik olmayan ülkelerde anayasalar, ülkeyi yöneten irade tarafından hazırlanır. Bu ülkelerde, anayasanın hazırlanma veya onaylanma sürecinde halkın katılımı ya da onayı aranmamaktadır. Diğer taraftan anayasa metninin halkın oyuna sunulduğu göstermelik bir referandum süreci yaşanır. Demokratik ülkelerde ise anayasalar, halk iradesini yansıtan yöntemlerle hazırlanır. Bir anayasanın demokratik olarak nitelendirilebilmesi, içeriğinin yanı sıra, hazırlanışı ve kabul edilişi aşamalarında izlenen usul ve yöntemlere bağlıdır. Yapılış süreci demokratik olmayan; toplumun büyük çoğunluğunun talep ve beklentilerini dikkate almayan bir anayasa içerik olarak da demokratik bir nitelik taşımayacaktır. Bu nedenle, anayasa yapım sürecinde izlenen usul ve yöntemler doğrudan anayasanın içeriğinin belirlenmesinde etkili olacaktır.

Anayasa yapımı, yeni baştan bir anayasanın hazırlanması ve kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Yürürlükte bulunan bir anayasanın değiştirilmesi ise revizyon demektir. Anayasa yapımı ve anayasanın değiştirilmesi kavramları iki farklı hukuki sonuç doğurmaktadır. Anayasayı yapan güce asli kurucu iktidar, anayasayı değiştiren güce ise tali kurucu iktidar denilmektedir. Bir anayasanın yapılması farklı nedenlerden kaynaklanabilir (Kaboğlu, 2006: 21). Bunları ulusların yaşamış olduğu bir yıkım veya büyük bir krizden sonra taze bir başlangıç yapmak istemesini gerektiren şartlar olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla anayasa yapımını gerektiren nedenler; bir devletin kurulması yani yeni bir devletin ortaya çıkması, bir devletin rejim değişikliğine gitmesi, dış baskı, bağımsızlık ve toplumsal gelişme şeklinde sıralayabiliriz (Erdoğan, 2007: 80).

Genelde anayasaların iyi bir şekilde işlemesi ve uygulanması yapıldığı döneme göre ihtiyaçlara cevap verip vermemesi ve yapım yöntemleriyle doğrudan ilgilidir. Demokratik ülkelerde, anayasal değişme ile elde edilmek istenen yarar, anayasanın değişen sosyal, ekonomik ve siyasal şartlara uydurulması ve ortaya çıkan yeni sorunlara yeni çözümler üretilmesidir (Atar, 2000: 154).

Anayasa yapımı veya anayasanın değiştirilmesi konusunda, anayasa hukukçuları ve siyaset bilimciler tarafından belirlenmiş çeşitli yöntem veya usuller üç kategoride sınıflandırılmaktadır. Bunlar (Atar, 2000, 156-164);

- *Hiyerarşik Yöntem:* Anayasanın bir kişi, kurul ya da temsili olmayan bir meclis tarafından tepeden inme bir usulle kabul edilmesidir. Hiyerarşik yöntem, anayasanın yukarıdan aşağıya demokratik olmayan bir usulle yapılmasını ifade eder. Bu anayasanın, bir kişi veya kurul tarafından yapılabileceği gibi temsil yeteneği olmayan bir meclis tarafından yapılmasını da kapsamaktadır. Bu yönetimin klasik uygulaması hükümdar ya da monarkın tek yanlı iradesiyle ferman biçiminde anayasayı kabul ve ilan etmesidir. Bu tür ferman anayasa yapım örnekleri olarak; 1814 Fransa Anayasası, 1848 İtalya Anayasası, Türkiye’de I. Meşrutiyete geçişi sağlayan 1876 Anayasası gösterilebilir.

Ayrıca hiyerarşik yöntemle anayasa yapımında, referandum yoluna başvurulabilmektedir. Ancak bu referandumlar genellikle serbest bir ortamda yapılmadığı için plebisit referandum olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle, bu tür anayasalar demokratik meşruluk kazanmaktan uzaktırlar.

- *Organik Yöntem:* Anayasanın, mevcut anayasal kurumlar tarafından yürürlükteki usul ve kurallara göre yasama işlemi biçiminde yapılmasıdır. Bu yöntemi, tali kurucu iktidar tarafından yeni bir anayasanın yapılması veya var olan bir anayasanın değiştirilmesi biçiminde de tanımlayabiliriz. Organik yöntemin diğer yöntemlerden ayrılan en önemli özelliği, bu yöntemde anayasa yapımı sürecinin nötr bir şekilde işlemesidir. Organik

yöntemle anayasa yapımı çok sık kullanılan bir yöntem değildir. Türk anayasacılık tarihinde 1924 Anayasası organik yöntemle yapılan tek anayasadır. Bu yönetime göre, anayasa yapımı veya anayasa değişikliği sürecinin tamamlayıcı unsuru olarak referanduma başvurulabilmektedir.

- *Sözleşme Yöntemi*: Anayasa yapımı, toplumu temsil eden siyasal partiler veya seçilmiş bir kurul ya da kurucu meclis tarafından katılma ve uzlaşma ilkelerine göre oluşturulan toplumsal sözleşme biçiminde gerçekleşir. Bu yöntem tabana dayalı (yani aşağıdan yukarı) anayasa yapımı olarak da ifade edilmektedir. Sözleşme yönteminin özünde toplumu temsil eden bütün grupların katılımı ile gerçekleşecek olan uzlaşmacı bir yaklaşım vardır. Sözleşme yöntemine göre yapılan anayasalarda uzlaşma oranı yüksek olacağı için, bu yöntemle yapılan anayasalar daha istikrarlı olmaktadır.

Sözleşme yöntemine göre anayasa yapımı, genellikle siyasal sistemin sözleşme veya anlaşmaya dayalı olarak kurulduğu toplumlarda görülür. Sözleşme yönteminin klasik örneklerini misak biçimindeki anayasalar oluşturur. Bu yöntemle yapılmış anayasaya örnek olarak; İngiltere’de 1215 tarihli Büyük Hürriyet Beratı (Magna Carta Libertatum) ve Türkiye’de 1808 tarihli Sened-i İttifak’ı gösterilebiliriz.

Genel katılım, uzlaşma ve aşağıdan yukarıya doğru bir yöntemle yapılan sözleşme yönteminin anayasa yapımında demokratik bir usul olduğunu söyleyebiliriz. Demokratik anayasacılıkta anayasa yapımı, anayasanın hazırlanması ve ilgili kurul ile referandumda halk tarafından kabul edilmesi gibi aşamaları içine alan bir süreçten geçerek oluşur.

Demokratik anayasacılık anayasa yapımına Amerikan ve Fransız anayasacılık geleneğinden farklı yeni bir paradigma getirmiştir. Bu anlayış, anayasanın yapım sürecine odaklanmaktadır. Bu şekilde anayasa, süreç içinde gerçekleşen kapsayıcılık ve katılımın sonunda meydana gelen uzlaşının kendiliğinden ortaya çıkardığı bir

metne dönüşmekte ve meşruiyetini bu süreçten almaktadır. Aynı zamanda demokratik anayasa yapımı anayasayı elit bir grubun değil, doğrudan halkın ürünü haline dönüştürmektedir (Gülener, 2011: 201).

Bununla birlikte, anayasanın içeriğinin ne ölçüde demokratik olduğu, toplumu oluşturan farklı grupların barış içinde bir arada yaşamasına ne ölçüde katkı sağlayacağı ve yurttaşlara tanınan hakların ne derece güvenceye bağlandığı konuları, anayasanın yapım sürecine egemen olan zihniyetle yakından ilgilidir.

Anayasa yapımının demokratik meşruiyeti, kapsayıcılık ve katılımı ön plana çıkararak farklı kimliklerin uzlaşmasının sağlanmasıyla mümkün olabilir. Bu yönüyle savunmasız ve hassas toplum grupları ve azınlıkları koruyan, tüm bireylerin altına sığınabilecekleri bir şemsiye görevi üstlenmelidir. Bireylerin farklılıklarından korkmadan bir araya gelebildikleri, özgürce tartışabildikleri mekanizmaların kurulması bu uzlaşının ön şartını oluşturmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ile siyasi partilerin ana aktörler olarak yer aldığı bu süreçte, kişi güvenliğinin sağlanmış olması ve toplumsal iletişim kanallarının açık olması sağlanmalıdır (Gülener, 2011: 202).

Ülkemizde, anayasa yapımı ve anayasanın hazırlanma süreci bakımından ciddi sorunlarla karşılaşmış ve var olan anayasalar toplumun beklentilerini karşılamamıştır. Anayasa yapımı toplumun her kesimini içine alarak demokratik ve uzlaşmacı bir yöntemle yapılmamış, aksine 1961 ve 1982 Anayasaları darbeler sonucunda oluşturulmuştur. Özellikle 1982 Anayasası temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan ve yasaklar getiren bir anayasa olarak sürekli eleştirilmiş ve birçok kez de değişikliklere uğramıştır.

Toplumun büyük çoğunluğunun yeni anayasa yapımı konusunda hemfikir oluşu ve siyasal partilerin de bu konudaki girişimleri sonuç vermiştir. Bugün Türkiye’de yeni anayasa için, TBMM’de anayasa komisyonu oluşturuldu ve anayasa yapım süreci başlatıldı. Bu sürecin etkili ve başarılı olabilmesi için herkesin katkı vermesi ve uzlaşma kültürünün sağlanması gerekir. Bu uzlaşının sağlanmasında her fikre açık bir şekilde sabırlı olmak yararlı olacaktır. Dolayısıyla yeni bir anayasa yapılacaksa bunun hiçbir kısıtlama ve baskı altında olmaksızın toplumun bütün kesimlerinin görüşlerini serbestçe açıklayabildiği bir ortamda yapılmalıdır.

Demokratik ve çağdaş bir anayasa yapabilmek için özgür bir tartışma ortamının oluşturulması amacıyla gerekli düzenlemeleri yaparak geniş katılım sağlanmalıdır. Düşünce ve örgütlenme özgürlüklerinin önünde duran engeller kaldırılmalı ve özgür bir zemin sağlanmalıdır. Demokratik bir anayasanın hazırlanması için her kesimin kendi düşünce ve kanaatlerini açıklayabilmesi ve hiçbir kişi ve kesimin bu tartışma alanının dışında bırakılmaması gereklidir. Bütün siyasal partilerin, STK'nın, üniversitelerin görüş ve beklentileri dikkate alınarak hazırlanan bir anayasa taslağının özgür bir tartışma ortamında halkoyuna sunulması kabul edilmesi yerinde olacaktır.

Yeni anayasanın, kendi içinde çelişmeyen, ideolojik yönden tarafsız olan, ayrıntıya girmeyen, insan haklarını ve hukuk devletini tesis eden, katılımcı, özgürlükçü, demokratik, laik ve çoğulcu bir anayasa olması gerekir.

4. İNSAN HAKLARI

Çalışmamızın bu bölümünde insan hakları kavramına yer verilmiştir. Olması gerekeni yani ideali ifade eden insan hakları kavramsal olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca insan haklarının gelişimi, felsefi, sosyal ve siyasi temelleri açıklanmıştır. Toplumların insan hakları konusundaki gelişimleri ve insan haklarının ulusal ölçekten uluslararası boyuta geçişi incelenmiştir. Son olarak da, insan hakları ve temel hak ve özgürlük kavramları arasındaki yakın ilişki açıklanmıştır.

4.1. İnsan Hakları Kavramına Farklı Yaklaşımlar

Sosyal bilimlerde kavramların tanımlanması her zaman tartışmalı olmuştur ve sosyal bilimlerin ana kaynağı insandır. İnsan ve insana bağlı gelişen her olgu değişmektedir ve sürekli gelişim içerisindedir. Bir başka ifadeyle statik değil dinamik bir yapıya sahiptir. Buna, olaylara olgulara farklı bakış açıları da eklenince sosyal bir kavram olan “hak” kavramını tanımlamak ve nihai kesin bir tanım yapmak oldukça zor ve sıkıntılı bir durum olarak karşımıza çıkıyor. Bu durumla ilgili olarak Kant “*Hukukçular, kendi hukuk mefhumlarına hala tarif aramaktadır*” derken bunu ifade etmektedir. Tarih boyunca da bu kavram tanımlaması hukuk felsefesinin ve medeni hukukun en temel sorunu olmuştur. Bu yüzden birçok hukuksal kavramı tanımlamış olan Alman Medeni Hukuku bile hak kavramının ne olduğunu tanımlamayı göze alamamıştır (Coşkun, 2006: 103). Bununla beraber temel anlamda herkesin kabul edeceği ve herkes için geçerli olabilecek bir tanımlama yapmak mümkün müdür biz bunu tartışacağız.

İnsan haklarının herkes tarafından kabul edilen ortak ve değişmez bir tanımı bulunmamaktadır. Geniş anlamda insan hakları denilince, insanın birey olmaktan kaynaklanan haklarının tamamı ifade edilir. Dar anlamda insan hakları ise, temel haklar olup, bu haklar olmazsa olmaz niteliğe sahiptirler. Bu hakların birçoğu en temel hak olan yaşama hakkı gibi doğal haklarla örtüşmektedir (Tezcan vd, 2011: 33).

İnsan hakları, *insan ve hak* kavramları üzerine kurulmuş bir alandır. Bu anlamda *insan* deyimini daha çok gerçek kişileri ifade etmektedir ve kişiliğin başlangıcı konusunda tam ve sağ doğum esas alınmaktadır (Tezcan vd, 2011: 33).

Hak kelimesi sözlük anlamı itibariyle, Arapça kökenli bir kelime olup hukuk ile aynı kökten gelen bir kavramdır. Hukuk, hak kelimesinin çoğuludur. Sözlükte hak kelimesi; gerçek sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerektirmek, anlamlarının yanında; buyurmak, bir kanunla sabit hale getirmek anlamlarına da gelmektedir. Hukuk ise sözlük anlamı itibariyle, bireyin korunması ve menfaatinin sağlanması anlamında oluşturulmuş sistem olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber terim olarak hukuk, bir sistematiği ifade ederken, hak kavramı daha çok bu sistematiğin alt birimlerine ait bir kavramdır. Kapsama alanı ve sistematize olması noktasında aralarında bir fark bulunur. İnsan hakları kavramı çerçevesinde hak terimi kısaca hukuk düzeninin kişilere tanımış olduğu yasal yetki olarak ifade edilebilir (Mumcu, 1994: 21). İnsan hakları, belli tarihsel aşamada insanların sahip olmaları gerekli sayılan bütün hak ve özgürlükleri kapsamaktadır. İnsan hakları pozitif hukukun dışında ve üstünde bir anlam taşımaktadır.

İnsan hakları, insan olarak varlığımızı sürdürebilmemizin ve kendimizi gerçekleştirebilmemizin temelini oluşturan haklardır. Bu anlamda insan hakları, ahlaki bir nitelik taşımaktadır. Diğer bir deyişle insan hakları, en üstün ahlaki haklardır. Çünkü en temel insani değer korunması ile ilgilidirler. İnsan haklarının bu ahlaki statüsü, her zaman ve herkese karşı ileri sürülebilmelerini sağlamaktadır. Bu yüzden, kamu otoriteleri tarafından tanınmamış ve pozitif hukuk tarafından yer verilmemiş olsalar bile, hatta aykırı yasal düzenlemelere rağmen, insan hakları ileri sürülebilmektedirler. Bu yönüyle insan hakları, her zaman pozitif hukukun önündedir (Erdoğan, 2007: 142).

İnsan haklarının üstünlüğünün pratik anlamı, bu haklara dayanan iddia ve taleplerin, başka bütün hak iddiaları karşısında öncelik ve üstünlüğe sahip olmasıdır. Bu üstünlük, insan haklarının koruduğu temel değer, en üstün ahlaki değer olmasından kaynaklanmaktadır.

Bugün modern anlamda kullanılan terimsel durum da bunun üzerine bina edilmiştir. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gibi hak kavramının tanımlanması noktasında bir sıkıntı olmuştur. Bu sıkıntıyı bir eksiklik olarak görmek yerine aslında

bunun sıkıntılı olmasını bu kavram üzerinde kafa yormuş, fikir üretmiş filozofların bir bölümünün ifade ettiği gibi bir gereklilik olarak da görmek mümkündür. Bir kısım filozofa göre hukuk kavramını normatif bir yapıya büründürmek temel bir çelişkidir. Çünkü bu girişim, toplumsal değişimin ve insanın kendini tanıma yeteneğinin yadsınması sonucunu doğurur (Coşkun, 2006: 103). Buradan hareketle hak ve hukuk kavramları insanlık var olduğu sürece tanımlanacaktır.

Özellikle bu şekilde düşünen filozoflara ve bu görüşü paylaşan insanlara göre asıl vahim olan bu kavramın tanımlanmasında nihai ve kesin bir sonuca varma çabasıdır. Sonuç olarak bu çaba bizzat tanımı yapılan şeye de, onun çıkış noktası ve gayesi olan insana da saygısızlık olup, onun taşıdığı değeri yadsımak ve budamak anlamına gelir. Çalışmada, bu görüşler temel alınarak hareket edilmiştir.

İnsan haklarını kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu haklar olarak ciddiye alacaksak, önce bir hakka sahip olmanın ne anlama geldiği üzerinde durmalıyız. Hak sahibi olmaktan söz ettiğimiz zaman, hak sahibi olduğu varsayılan bir kişinin bir şeye yetkili olduğunu veya o kişinin bir şekilde meşru olarak talep edebileceğini belirtmek isteriz. Hukuk dilindeki hak kavramı da özünde, böyle bir yetki veya meşru talebin hukuki biçimde ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Gerek gündelik dilde gerek hukuk felsefesi söyleminde, bir şeye hakkımız olduğu yönündeki iddia, o şeye yönelik iddiamızın tartışılmazlığını ve herkesçe tanınmasını içermektedir. İnsan hakları, bireye insan olarak sahip olduğu ortak değerlerin baskı, şiddet, saldırı ve her türlü olumsuz dış etkiler karşısında korunmasını isteyebilmesi yetkisini verir (Kapani, 2011: 13).

İnsan haklarına ilişkin çalışmalarda insan haklarının, insanın haklarından farklı olduğunu unutmamalıyız. İnsanın çeşitli nedenlerden kaynaklanan (bir sözleşmeden, pozitif hukuktan, gelenekten) hakları olabilir. Bu haklar da nitelikleri gereği, insan hakları gibi birer haktır (Coşkun, 2006: 107). Ancak insan hakları, insanın sahip olduğu bu tür haklardan farklı olarak bazı özellikler taşır. Bunlar şöyle sıralanabilir; İnsan hakları evrenseldir, bireyin haklarıdır, üstün ahlaki özelliği vardır, siyasal meşruluğun ölçütüdür (Taşkesen, 2006: 20).

İnsan hakları genel geçer olup yeryüzündeki her türlü kültür için sosyo-ekonomik koşullar için geçerli iken insanın hakları subjektif olup söz konusu kişiye özel bir ayrıcalıklı bir durumu vardır. Mesela bir sözleşmeye binaen kişinin

yüklendiği haklar ve talep ettiği haklar o kişiye özel onu ve muhatabını bağlayan haklardır. Ancak insan hakları genel olarak herhangi bir koşul ve çevresel faktörlerden bağımsız olarak insan olan herkesin talep edeceği haklardır. Kişinin maddi manevi bütünlüğü ve bunu sağlamaya, korumaya yönelik her türlü meşru girişimi insan haklarındandır. Eğitim gibi kişinin kendini geliştirmesi ve bu yöndeki çabaları bir insan hakkıdır ya da düşünmesi ve bunu ifade etmesi. Tabi ki bu ve buna benzer haklar başka hakları ihlal etmeyecek şekilde kullanılırsa insan hakları olarak meşrudur.

İnsan hakları, genel kabul olarak korunmuş ve devletler ya da uluslararası niteliği olan üst düzey sözleşmeler tarafından güvence altına alınmıştır. Ancak kısıtlılık hali gibi mahkemelerin zorunlu hallerde insanın bazı haklarını sınırlaması bu kabul için bir eksiklik ya da ihlal oluşturmaz. Hukukta kısıtlılık hali denilen ve bazı koşullar altında gene insan haklarını güvence altına almak için bazı kişilere uygulanan haller istisnai hal olup, bu kişi hakları sadece yetkili mahkeme yani devlet tarafından sınırlandırılabilir. Her hangi bir kişinin ya da grubun bunu yapmaya hakkı yoktur.

Nitekim Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan Hakları Bildirgesi ve 1948'de "*İnsanlık ailesinin tüm üyelerinin vazgeçilmez haklarının, eşitliğinin ve içsel onurunun tanındığını duyurarak*" başlayan İHEB başta olmak üzere modern anlamda insan hakları mevzuatını oluşturan bütün sözleşmelerde insan hakları birey hakları olarak korunmuş ve güvence altına alınmıştır (Gemalmaz, 2001: 315).

Ancak son dönemde insan haklarının öznesinin sadece birey olmadığı, bunu diğer insanlarla beraber kullanmaktan kaynaklı olarak çıkan *kolektif haklar* kavramı da tartışılmaya başlanmıştır. Kolektif haklar daha çok etnik, kültürel, dilsel farklılıklar gibi ayırt edici özelliklerin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik oluşturulmuş ya da zaman içinde oluşması zorunlu olmuş haklardır. Ancak kolektif haklar denen bu hakların her zaman için bireyin hakkını ihlal edebilecek anti demokratik bir uygulamanın maşası ya da kılıfı olması durumu da yakın bir tehlikedir. Kolektivist yaklaşım, bireyin belirleyiciliğinin önüne geçebilmektedir (Coşkun, 2006: 120). Klasik insan hakları anlayışına göre, insan haklarının öznesi bireydir. Kolektif anlayışın doğurduğu ve dayanışmaya dayanan kolektivist yaklaşım, henüz üzerinde yeterince çalışılmamış test edilmemiş yeni bir kavramdır.

Yeryüzünde sempatik adlar ile tanımlanmış olsa da (millet, sınıf, mesleki gruplar) örgütlenmiş azınlık mensuplarının çoğunluğa tahakküm uygulayabildiği de günümüz de görülmektedir. Bu durumla özellikle 3. Dünya ülkelerinde karşılaşmaktadır. Daha alt bir örnek olarak sendikaların örgütten doğan gücünden dolayı azınlık iş yapan belirli bir grup daha çok iş yapan ve hak kazanan geniş toplum kesimlerinin payını adil olmayacak şekilde daraltabilir (Coşkun, 2006: 120). Günümüzde gelir dağılımı adaletsizliğinin daha çok 3. Dünya Ülkelerinde olması da bu kolektif haklar konusunun ciddi şekilde birey haklarının önüne geçtiği ve zaman zaman onları ihlal ettiğinin de örnelemektedir. Burada bahsedilen demokratik bir hak olan örgütlenme hakkının birey haklarını ihlal edecek şekilde yanlış ve kötüye kullanılmasının eleştirisidir.

Sonuç itibariyle hak kavramının tanımını yapmak noktasında ki nihai kesin bir yargıyı burada paylaşmanın yukarıda izah ettiğimiz nedenlerden dolayı gene insana saygısızlık olması noktasında böyle nihai ve kesin bir tanım yapamıyoruz. Söylediğimiz gibi her tanım bir sınırlamayı da beraberinde getiriyor ve bu ise sürekli gelişim içinde olan insan için olumsuz ve engelleyici bir yaklaşımdır. İnsan haklarını oluşturan ve çoğu kanlı toplumsal olaylar sonucunda oluşturulmuş sözleşmelerde, bildirilerde yüzlerce sayfa ile yazılmış ve bugün devletler ya da uluslar arası sözleşmelerle güvence altına alınmış temel haklar ve daha üst düzey haklar olarak çeşitli platformlarda sıralanmış açıklanmıştır. Bunların yerküre üzerinde ne kadar kullanıldığı ya da ihlali konusu tamamen ayrı bir konudur. Tabi ki bunların aynı oranda ve düzeyde kullanılmadığı bilinen bir durumdur. Temel hakların dışında ki daha üst düzey haklar ise kabul görüp görmeme hususunda bulunduğu yere göre de farklı algılanabilir. Örnek olarak gelişmiş bir ülke için yeni bir hak, henüz temel insan hakları ve bunun sağlanması korunması noktasında sıkıntı yaşayan bir 3. Dünya ülkesi için *absürd* bulunabilir (Anar, 1996: 27).

Neticede dinamik bir yapıya sahip olan insan hakları temel haklardan başlayarak ilerleme kaydeden bir olgudur. Bu basamaklar ise her toplum için aynı şekilde tırmanılması hedeflenen bir amaçtır. Nasıl ki insan temel ihtiyaçlarını sağladıktan sonra daha üst düzey ihtiyaçları arıyorsa, aynı yaklaşım toplumlarda insan hakları içinde söz konusudur.

İnsan hakları, son birkaç yüzyılda insanın doğal hakları olarak düşünülmüştür. Bu düşünceyi savunan doğal haklar öğretisine göre, insan hakları insanın doğuştan var olan haklarıdır, ancak kişi toplum halinde yaşamak amacıyla bu hak ve özgürlüklerini topluma devretmiş ve böylece belli yasal güvencelere sahip olmuştur. Ayrıca bu öğretinin devlet kurulmadan öncede olduğunu iddia ettiği insan hak ve özgürlükleri, yere ve zamana göre büyük değişiklikler göstermiştir. Bu nedenle insan hakları en sağlam dayanağını pozitif hukukta bulmaktadır (Tezcan vd, 2011: 36). Dolayısıyla geçen süreç içerisinde insan hakları kavramı soyut bir kavram niteliğinden sıyrılmış ve somut kurallara ve güvencelere bağlanmıştır.

4.2. İnsan Haklarının Felsefi Temelleri

Modern insan hakları teorisinin felsefi temelleri doğal hukuk ve doğal haklar geleneğine dayanmaktadır. Doğal haklar doktrini, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Hobbes, Locke başta olmak üzere Aydınlanma dönemi filozoflarının fikirleriyle siyaset teorisi içinde yer bulmuş ve daha sonra bu düşünürler siyasal hayatı da derin bir şekilde etkilemişlerdir. Kökleri Antik Yunan'a dayanan doğal hukuk ve doğal haklar, günümüze kadar yaygınlaşıp gelişmiştir. İnsan haklarının klasik doktrini olarak doğal hukuk ve doğal hakların, tarihsel süreç içinde göz ardı edildiği dönemler olmuştur, fakat felsefi gücü ve zenginliğiyle, siyaset ve hukuk konularındaki etkisini yitirmemişlerdir (Uslu, 2007: 14).

Doğal hukuku genel olarak, insan davranışlarına ilişkin olarak evrende, doğada, insan doğasında rasyonel bir düzenin var olduğunu ve bu düzenin ilkelerinin insan aklı ile keşfedilebileceğini kabul eden felsefi bir yaklaşım olarak tanımlayabiliriz (Uslu, 2007: 14).

Doğal hukuk doktrini gerçekte hukukun ahlakın bir parçası olduğu iddiasının bir kabulüdür. Doğal hukuk fikri, aynı anda hem hukuki hem de ahlaki bir karaktere sahiptir. Bu anlamda doğal hukuk, hukukla ahlak arasındaki kesişme noktası olarak da ifade edilebilir. Doğal hukuk teorisi, felsefi ve siyasi bir öğretiye işaret etmektedir. Doğal hukuk ifadesi ile doğru ve yanlışın evrensel ilkeleri olan bazı normatif önermeler vurgulanmaktadır. Bu normatif anlam, doğal hukukun insanlara diğer bütün insanlara karşı ödevler yüklemesidir (Erdoğan, 2007: 154).

Doğal hukuk ve doğal haklar geleneğinin ortak felsefi çerçevesinin ilk ve temel unsuru doğadır. Doğal hukukun ayırt edici karakteristik özelliği genel olarak bir doğa ve özel olarak da insan doğası nosyonuna dayanmasıdır. Doğa evrensel ve mutlak ilkelere giden yolda sağlam ve itiraz edilemez bir kaynak olarak hizmet etmiştir. Doğal hukuk ve doğal haklar geleneğinin ikinci ana unsuru akıldır. Akıl gelenekte ikili bir role sahiptir. Bir yandan insan doğasının ayırt edici bir niteliği, diğer yandan ilkeleri keşfeden araç konumundadır. İnsanın rasyonel bir canlı olması, kişinin kendi kendisini yönetebilmesi ve serbest bir biçimde tercih yapabilmesi ve irade özgürlüğüne sahip olması anlamına gelmektedir (Uslu, 2007: 20).

Artık doğal haklar, kaynakları ne olursa olsun, siyasi otoriteye karşı ileri sürülebilen tartışılmaz yetkiler haline gelmişlerdir. Günümüz dünyası, insan hakları kavramının ahlaki bir ilke ve siyasi bir ideal olarak yükselişine sahne olmaktadır. Farklı dünya görüşlerine sahip bireyler, gruplar ve farklı siyasi modellere sahip ülkeler, kendi konularını ve pratiklerini haklılaştırmak için her geçen gün bu kavrama daha sık başvurma ihtiyacı duymaktadırlar. İnsan haklarının, bugün en azından söylem düzeyinde üstünlüğünü ilan ettiğini ve insan haklarına riayetini, bireyleri, örgütleri ve devletleri değerlendirmede kendisine başvurulacak ortak bir kıstas haline geldiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, uluslararası alanda bu konuda en yoğun biçimde eleştirilen ülkeler bile, artık insan haklarının ahlaki değerini veya siyasi meşruiyet kaynağı olarak önemini reddedememektedirler. İnsan hakları kavramı, uzun zamandan beri uluslararası sözleşmelerin konusu olmakta, devletlerin egemenlik hakkı onun karşısında tutunamamakta ve hiçbir devlet, iç işlerine karışmama ilkesini gerekçe göstererek ihlalleri meşrulaştıramamaktadır (Doehring, 2002: 258).

Doğal hukuk veya doğal yasalar olarak adlandırılan bu evrensel etik, insan haklarının evrensel, devredilmez ve vazgeçilmez doğal haklar olarak meşrulaştırılmasının temeli olarak adlandırılmaktadır.

4.3. İnsan Haklarının Sosyal ve Siyasal Temelleri

İnsan sosyal bir varlıktır. İlk insan gruplarının kabilelerin daha sonra şehir devletlerinin ve modern devletlerin kurulması işte bunun sonucudur: Bir arada yaşamak arzusu ve zorunluluğu.

İnsanın sosyal bir varlık olduğu ve giderek sosyalleşme sürecinin geliştiği genel olarak herkesin kabul edeceği bir gerçektir. Küreselleşme nedeniyle dünyaya küçük köy denilmesi tamamen insanın sosyal bir varlık olması ve sosyalleşme sürecinin gelişim içinde bulunmasıyla ilgilidir. Ancak hemen başında şunu belirtmek lazım ki insan sosyal gruplar kurulmadan evvelde haklara sahipti. İnsan hakları sosyalleşmenin bir sonucu olarak doğmuş bir kavram değildir. (Akın, 1971: 110) Bu insan hakları konusunda fikir üretmiş filozoflarında kabul ettiği bir gerçektir. Ancak bu hakların çeşitlenmesi, daha kompleks hale gelmesi, siyasetin alanına giren ve onu doğurmuş olan birey-devlet ilişkilerinin düzenlenmesi ve düzeylerinin artması sosyalleşme ile ilgilidir. İlk zamandan bu yana insanın ve onun üretici güçlerinin gelişmeye başlaması insan için daha uygun koşullar üretme noktasında işbölümüne gidilmesi yavaş yavaş toplumların ve onun kurumlarının oluşması sürecinde İnsan hakları da tartışma konusu haline gelmeye başlamıştır. Eski Yunan'a dayanan ve günümüze kadar birçok toplumsal olaylar sonucunda şekillenerek bugün ki halini almıştır.

İnsan Hakları bir kavram olarak Fransız Devrimi'nden sonra şekillenmiştir. Ancak kavramlaşması süreci çok eskilere dayanmaktadır. İlk şehir devletlerinin ve devletlerin oluşması ile bireyin devlet ile olan ilişkilerini ifade eden siyasetin doğması ile insan haklarının gelişimi birbiriyle çok yakından alakalı olduğu için paralellik gösteren bir durumdur. Bu gelişimin kilometre taşları durumunda olan ve çoğu sosyal krizler ve uzun süreli kanlı mücadeleler sonucunda oluşmuş olaylara neden olmuştur. Şüphesiz bu süreç son derece zor sancılı bir süreçtir ve çok uzun süren bir süreçte kölelik kurumu dahi ancak 19. yüzyılda kaldırılabilmiştir. İnsan Hakları konusunda çalışma yapan BM, AK, Uluslararası Af Örgütü (IA) ve Helsinki İzleme Komitesi gibi kurum ve kuruluşların gözlemlerine ve raporlarına göre insan haklarını, başta devletler ihlal etmektedir. İşte siyaset ve insan hakları kavramı bu

anlamda birbiriyle yakından alakalı kavramlar olarak insan haklarının siyasal boyutunun önemini ortaya çıkarmaktadır (Anar, 1996: 29).

İnsan hakları doktrininin gelişiminde değişmeyen bir nokta bulunmaktadır. O da insan hakları düşüncesinin insanın yapısına dayanmasıdır. Çünkü kavrama yüklenen anlamlar, kültürden kültüre, zamandan zamana değişse de, hep insan, insanlık onuru ve insan soyunun korunması hedef olarak alınmıştır. Özetle, insan hakkındaki bilginin değerselleşmiş özü insan onurudur (Ökçesiz, 1999: 27). İnsan onurunu temel alan insan hakları anlayışı şu anda taşıdığı anlam düzeyine gelinceye kadar sürekli gelişme göstermiştir. Bu gelişimi tarihsel süreç içerisinde değerlendireceğiz.

4.3.1. Antik Çağ

İnsan ve devlet üzerinde tutarlı, akılcı ilk gözlemlerle düşünceler, Çin'de ortaya çıkmıştır. Çin kültürü, özellikle bu büyük ülkeye akan komşu kavimlerin etkisi ile giderek gelişme göstermiştir. M.Ö. 2000 yıllarında kendine özgü yazıyı bulan Çin Uygarlığı her alanda önemli ürünler vermiştir (Mumcu, 1992: 28).

Çin, 4 bin yıllık tarihiyle, insanlığın en yüksek uygarlıklarından birisini temsil etmiştir. Çin siyasi tarihi, insan haklarının gelişmesine siyasi iktidarın sınırlandırılması öğretisiyle katkıda bulunmuştur. Çin'de göklerin oğlu olarak nitelendirilen imparatorlar, göklerden aldığı vekaletle, devleti, halkın refah ve mutluluğu için yönetmekle görevlendirmiş sayılmıştır. Dolayısıyla imparator halkın ve devletin geleceğini tehlikeye attığı takdirde, halkın direnme hakkını hesaba katmak durumundadır. Göklerin vekalet kavramı, halka somut bazı pozitif haklar sağlamakla beraber, imparator açısından ahlaki bir yükümlülük ve siyasi iktidarın sınırlandırılması anlamına gelmiştir (Ünal, 2001: 10). Siyasi tarih olarak Çin, siyasal iktidarın sınırlandırılması düşüncesiyle insan hakları gelişimine katkıda bulunmuştur.

Felsefe tarihinin en büyük düşünürlerinden birisi olan Konfüçyüs insanlığın bir bütün ve tüm insanların eşit olduğunu belirtmiş ve geliştirdiği özel eğitim yöntemleriyle insan kişiliğinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Konfüçyüs'ün ahlaki anlayışına göre bütün insanlar doğal olarak iyi kabul edilir. İnsanları uyumlu bir şekilde bir arada yaşatabilmek için özel eğitim yöntemleri

uygulanmalıdır. Bu ahlaki eğitimin amacı sosyal düzende insanlık ve adaletin hakim olmasını sağlamaktır (Gözlüğü, 1993: 11). Konfüçyüs öğretisi yönetici-yöneten, ebeveyn-çocuk, kadın-erkek, dost-düşman ve kardeşlerin birbirleriyle olan ilişkilerini en ince ayrıntılarına kadar açık bir şekilde düzenleyerek, bunların birbirine karşı hak ve yükümlülüklerini belirlemiştir (Ünal, 2001: 10).

Hint Uygarlığı'nda ise, kıta olarak tarihin seyri içinde çok farklı din ve felsefi akımların etkisinde kalmıştır. Hindu inancında, insan sosyal düzenin temelini oluşturan evrensel kanunlara uygun şekilde yaşamak zorundadır. Bu anlayışın çekirdeğini evrensel doğa kanunları (karma) oluşturur. Kast sistemiyle birleştirilmiş Karma kavramı; kanunları, gelenekleri, ahlaki ve dini adalet ve fazilet anlayışını kapsar. Hindu inancına göre insan, doğumuyla birlikte belirli bir kastın üyesi olur ve yaşamı boyunca doğuştan kendisine ayrılan kasttan kurtulma şansına sahip değildir. Bunun sonucu olarak, doğal açıdan eşit olmayan insanları sosyal yaşamda eşit sayarak kendilerine eşit muamelesi yapmak mümkün değildir. Hindu inancına göre dinlere karşı hoşgörü ve şiddete başvurmama gibi ahlaki ideallere sahip olmakla birlikte, insan haklarının temelini oluşturan eşitlik ve özgürlük ilkelerini kast sistemiyle bağdaştırmak mümkün değildir (Gözlüğü, 1993: 13).

Sümerler, M.Ö 5 bin yıllarında Mezopotamya ya yerleşerek insanlık tarihinin ilk ve en eski uygarlıklarından birini yaşatmışlardır. M.Ö 1728-1686 yıllarında yaşayan ve kendisini Akad ve Sümer'lerin kralı olarak ilan eden Babil kralı Hammurabi, Sümer Kanunlarını alarak günün koşullarına göre yorumlamış ve kendi adıyla anılan kanunnamesine geçirmiştir. Hammurabi, kanunnamesinin önsözünde, kendisini tanrının kutsadığını, kötülerini yok ederek ve kuvvetlilerin zayıfları ezmesini önleyerek ülkede adaleti sağlayacağını ve halkı eğiterek refahını artıracığını ilan etmiştir. Hammurabi, kanunnamesini taş üzerine yazdırarak Babil şehrinin meydanına diktirmiş ve okuma bilen herkes buradan hak ve yükümlülüklerini okuyarak öğrenmiştir. Zengin fakir herkes bu kanunlar kapsamına alınmış, özgürler, yarı veya tam köleler ayrı bir sınıfa alınarak her biri için düzenlemeler yapılmıştır. Bu sistemde bir sınıf mensupları kendi aralarında eşit haklara sahip olmakla beraber diğer sınıflardan farklı muameleye tabi tutulduklarından hak ve özgürlüklerde mutlak bir eşitlikten bahsetmek mümkün değildir (Ünal, 2001: 11).

İnsan haklarının oluşup gelişmesine eski Yunan şehir devletlerinin önemli katkısı olmuştur. Ancak, bu devletler bireycilik anlayışı üzerine kurulmadığından bireyin devlete karşı ileri sürebileceği hakları yoktur. Kişi, birey niteliğiyle değil, toplumun bir üyesi olarak kabul edildiği için sadece bazı siyasi haklara sahiptir (Ünal, 2001: 11). Kişi kanun önünde eşit olmakla beraber bu eşitlik yalnız vatandaşlara tanındığı ve köleler bu haklara sahip olmadığı için bu devletleri demokrasi olarak nitelemek de mümkün değildir (Pıtırılı, 2000: 185).

Diğer taraftan Solon, M.Ö 6. yüzyılda meşhur kanunlarıyla yeni bir toplum düzeni oluşturmak istemişse de uygulamada başarılı olamamıştır. Solon kanunları, insanların kanun önünde eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur. Bu kanunlara göre, şehir devletlerinde yaşayan zengin fakir herkes aynı haklara sahip olmalı ve aynı cezalara muhatap olmalı. Solon'a göre ideal bir toplum ve devlet düzeni ancak halkın yöneticilere ve yöneticilerinde kanunlara tabi olmasıyla sağlanabilir. Böylece hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü kavramı ilk kez ve açıkça belirtilmiştir (Ünal, 2001: 12).

Yine Yunan düşünce tarihinin en önemli okullarından birisi olan Stoa felsefe okulunun kurucusu Zenon (M.Ö. 336-270) insanların çeşitli gruplara bölünmesini açıkça red ederek tek bir dünyada insanın bir bütün olduğu görüşünü savunmuştur. Zenon tabii hukuk anlayışına dayanarak, akıl sahibi insanların salt insan olmaları dolayısıyla eşit haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Buna göre bütün insanlar aralarında herhangi bir fark bulunmaksızın kardeşler ve insanlığı oluşturan eşit bireylerdir. Stoacıların geliştirdiği tabii hukuk öğretisine göre, insanların yaptıkları kanunlar mükemmel olmadığı için bütün evrene uygulanabilecek nitelikte değildir. Dünyevi kanunlar ancak tabii hukuka uygunluğu ölçüsünde geçerlidir (Anar, 1996: 34).

Son olarak Eski Yunan düşünürlerinden Eflatun ve Aristo ise, insanların doğal niteliklerine ve farklı yeteneklerine dayanarak insanlar arasında fiili eşitsizlik ilkesini savunmuşlardır ve kölelik kurumunu haklı göstermişlerdir. Aristo özgürlüğü, bireylerin diğerleriyle dönüşümlü olarak yönetime katılma ve istediği gibi yaşayabilme hakkı olarak tanımlayarak, siyasal haklarla diğer liberal özgürlükler ayrımını ilk kez ortaya koymuşsa da bütün felsefesini insanların eşitsizliği anlayışı üzerine kurmuştur. Eflatun'a göre yöneticiler, doğal olarak bu yeteneğe sahip olanlar

arasından seçilmeli, toplumsal katmanların en altında bulunan diğer insanlar ise işçilikle yükümlü olmalıdır. Eflatun yöneticilerde çok yüksek nitelikler aramıştır (Ünal, 2001: 12).

4.3.2. Orta Çağ

Orta Çağ, insan hakları konusunda son derece sönük bir dönemdir. Belki de insan hakları ihlallerinin en çok olduğu çağ olarak, Orta Çağ Avrupa'sında siyasal yapı feodalite ile tanımlanıyordu. Bu sistemde yönetenler halkın can ve mal güvenliğini korumakla, yönetilenler ise onlara itaat etmekle yükümlüydüler. Modern anlamda insan haklarından, temel hak ve hürriyetlerden söz etmek zordur. Son derece baskıcı kralların zorba uygulamaların yanında halk ve derebeylerin mücadelesi sonucu oluşan dönemin sonuna doğru yapılan bir takım sözleşmeler bundan sonraki insan hakları kavramının ve kazanımlarının temelini oluşturmuştur. Ayrıca kralların yetkilerinin kısıtlanması ile devletin insan hakları ihlalleri dizginlenmiştir. Bu antlaşmaların ilki Magna Carta Libertatum adındaki Büyük Ferman anlamına gelen 63 maddelik 1215 yılında çıkarılmış olan sözleşmedir. Bu sözleşmede kişinin can ve mal güvenliğine sahip olduğu belirtilirken, kralın bunların üzerinde ki keyfi davranışları kısıtlanmıştır. Günümüzdeki anayasal düzenin en önemli basamaklarından birini oluşturan bu belgede Aslen, Papa III. Innocent, Kral John ve baronları arasında, kralın yetkileri hususunu karara bağlamak amacıyla imzalanmıştır. Kralın bazı yetkilerinden feragat etmesini, kanunlara uygun davranmasını ve hukukun kralın arzu ve isteklerinden daha üstün olduğunu kabul etmesini zorunlu kılıyordu. Kişinin yargılanmasına, yakalanmasına, cezai sorgulamasına yönelik bir takım düzenlemeler getirilmişse de bunları uygulayacak kurumların olmaması bunları işler hale o dönem için getirmemiştir. Ancak sonraki dönemlerin kazanımlarında bu belgenin çok önemli bir yeri vardır. Günümüz anayasal sisteminin temelleri bu sözleşme ile atılmıştır (Anar, 1996: 36).

Magna Carta'nın 36. maddesi; "*Özgür hiç kimse kendi benzerleri tarafından ilke kanunlarına göre yasal bir şekilde muhakeme edilip hüküm giymeden tutuklanmayacak, hapsedilmeyecek, mal ve mülkünden yoksun bırakılmayacak, kanun dışı ilan edilmeyecek, sürgün edilmeyecek veya hangi şekilde olursa olsun*

zarara uğratılmayacaktır” şeklinde düzenlenerek bu maddeyle bugünkü anlamda birçok kişi haklarının yer verildiği bir metin olmuştur.

Kralların yetkilerini insan hak ve özgürlüklerinin sınırlarını genişletme noktasında kısıtlayan, oluşturulduğu dönemden ziyade daha sonraları İnsan Haklarının kavramlaştığı ve geliştiği yeniçağda meyveleri alınacak olan bu belge aynı zamanda modern anlamda insan haklarının ilk ve en önemli belgesi sayılmaktadır.

4.3.3. Yeni Çağ

Yeniçağ modern anlamda insan haklarının kavramlaştığı bir dönemdir. Bütün bir yeniçağ bu kavram ile geçmemiştir ancak insanın devredilemez bir takım haklara sahip olduğu ilk kez bu dönemde ifade edilmiştir. Ayrıca insan hakları, felsefi bir konu olmaktan çıkıp siyasal bir kimlik kazanmıştır. Bu ise insan haklarının gelişmesi yolunda önemli ve gerekli bir adım olmuştur. Bu dönemde orta çağın mutlak egemen devlet anlayışı zayıflamış, bir takım toplumsal adaletsizlikler giderilmeye çalışılmış, sınıf kavramı sekteye uğramış ve eşitlikçi bir toplum düzeni noktasındaki fikir adım adım yayılmıştır. Fransız devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı bu noktada bugünkü insan hakları mevzuatının oluşmasında en önemli olaylardan sadece ikisidir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıl daha evvelden mücadelesi verilen ve fikirselsel boyutta hazırlanmış olan insan haklarının anayasal zemine taşınma mücadeleleri ile doludur.

1689 tarihin de İngiltere Bildirisinde (Bill Of Rigths) ilk kez vatandaşların temel hakları sayılmış ve kralın parlamentonun onayı olmaksızın bunlara müdahale edemeyeceği belirtilmiştir. Bunu 1776 da Amerika Virginia İnsan Hakları Bildirgesi izlemiş ve bu belgede açıklanan hak ve özgürlükler aynı yıl açıklanan Amerika Bağımsızlık Bildirisi'nde yer verilmiştir. Bu sözleşme ile çalışmanın ilk bölümünde bahsettiğimiz Eski Yunan'da stoacıların geliştirdiği tabii hukuk anlayışı anayasal bir nitelik kazanmıştır (Erdoğan, 2007: 184).

Ancak bu sözleşmeler ve bildirgeler son derece sancılı dönemlerin sonucunda oluşmuşlardır. 1689 tarihine gelene kadar İngiltere'de Manga Carta ile onaylanan hakların daha sonra kralın parlamentoyu kapatmasının ardından 1640 yılında

parlamentonun halka olan çağrısı ile 1642 yılında İngiltere’de iç savaş başlıyor ve Cromwell liderliğinde yürütülen savaş Kralın ordusunun yenilgisiyle 1651 yılında son buluyordu. Kralın idam edilmesinin ardından 1675 yılında İngiltere özgür bir cumhuriyet olarak ilan ediliyor ve yayımlanan Habeas Corpus Senetleri ile Britanya adasında kişi haklarının temeli olan yasalar yürürlüğe giriyordu. Nihayet 1689’da İngiltere ikinci devrimini yaşıyor ve İngiliz İnsan Hakları Bildirgesi (Bill of Rights) ilan ediliyordu. Bununla Kralın mutlak otoritesine büyük darbe vuruluyor ve yönetim büyük ölçüde parlamentoyu oluşturan Avam ve Lordlar kamarasına geçiyordu. Bu tarihten sonrada kabine parlamento çoğunluğuna dayalı ve ona karşı sorunlu bir yürütme organı haline dönüşüyordu (Anar, 1996: 40).

İnsan hakları tarihinde önemli bir yere sahip olan bu İngiliz bildirgelerini önemli kılan temel etken 1776 Virginia Haklar Bildirgesi ile Anayasası’nı ve 1789 yılında ilan edilerek Yeni Çağın kapanışı ve Yakın Çağın başlangıcı olarak kabul edilen Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi’ni etkilemiş olmasına bağlıdır. Böylece Doğal Hukuk anlayışı insanlık tarihinde ilk kez Anayasa niteliğindeki belgelerde yer almaya başlamıştır. 12 Haziran 1776’da George Mason tarafından yazılan Virginia İnsan Hakları Bildirisi yayınlanıyordu.16 maddeden oluşan bildiri ile tüm gücün halktan toplandığı, halk tarafından seçilen yetkili kişilerin halka karşı sorumlu olduğu vurgulanıyordu. Bildiri, yasama ve yürütmenin yargıdan bağımsız olması gerektiğini, tüm insanların doğuştan eşit ve özgür olduğunu dile getirerek dinsel özgürlüğü tanıyordu (Genç, 1997: 11). Böylece daha sonra ortaya çıkan Bildirgeler için model oluşturan Virginia İnsan Hakları Bildirisi; kişi güvenliği, vicdan, söz, basın, toplanma özgürlükleri, mülkiyet hakkı gibi klasik hak ve özgürlüklerini güvence altına almıştır.

Avrupa’dan 150 yıl boyunca göç etmiş yeni kıtaları bunları yaşarken, Avrupa ise hak mücadelesi, sınıf çatışması yaşıyor ve 1789’da sonradan bütün Avrupa daha sonra dünyayı etkileyecek olan ve modern anlamda ilk devrim olarak kabul edilen Fransız İhtilali 1789’da yaşıyordu. 18. Yüzyılın sonlarına doğru Fransa’da sınıf çatışması gittikçe keskinleşiyordu. Feodal üretim güçleri ile kapitalist üretim güçlerinin çatışması şiddetleniyor Fransız Burjuvazisi üç yüzyıllık bir gelişmenin ürünü olarak ülke ekonomisinde daha etkin bir şekilde varlığını sürdürmek istiyordu. İşletme sahipleri bankacı ve tüccarlardan olan burjuva ile devlet erkini elinde

bulunduran aristokrasi arasındaki menfaat çatışması Fransız İhtilali'nde temellerini atıyordu. Fransız İhtilali'ninin kültürel, bilimsel, düşünsel ortamını hazırlayan Aydınlanma felsefesi hızla geliyordu. Montesquieu, Voltaire, d'Alamberti Diderot ve Rousseau ayrıcalıklara, köleliğe, kiliseye ve feodalizme karşı büyük bir savaş açıyordu (Anar, 1996: 43).

Fransız toplumu devrim öncesi aristokrasi, ruhban ve Tiers Etat (burjuvazi, köylüler, kent emekçileri ve işçiler) olmak üzere üç sınıfa ayrılıyordu. Sonuç olarak 17 Temmuz 1789 da Fransız burjuvazisi önderliğindeki halk hareketi 26 Ağustos 1789'da Kurucu Meclis, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini ilan ediyordu. Bu bildiri birçok açıdan özgün niteliklere sahiptir. Düzenlenen haklar ve özgürlükler dikkate alındığında kentsoylu sınıfın hem istemlerini ve beklentilerini, hem de gereksinimlerini karşılayacak nitelikte olduğu görülmektedir. Bildiri ile temel haklar olan düşünce vicdan özgürlüğü, siyasal ve mülkiyet hakları, kişi hakları güvence altına alıyordu. Fransız Devrimi kendinden öncekileri aşan, sonrakileri etkileyen, evrensel, burjuva demokratik özgürlükçü ve köklü bir devrimdi (Gemalmaz, 2001: 74)

Fransa'da bütün bu çalkantılar ve bunun sonucunda oluşan bildirimler neticede bütün bir Avrupa'yı etkiliyordu. 19. Yüzyılın hemen bütün filozoflarında bunun heyecanı vardı. Bir değişim ve dönüşüm isteniyordu ve orta çağın bütün kalıntıları yok edilerek insanı temel alan ve onun haklarını güvence altına alan bir devlet ve toplum düzeni hayalleniyordu. Fransa'da 1820'lerde gizli dernekler kuruluyordu. Bu özgür insan kulüpleri de bildirimler yayınlıyordu. Bu sadece Fransa'da değil Avrupa'da da oluyordu. Brüksel Avrupa'da insan hakları konusunda önemli bir yer olarak ilk kez bu dönem de (1846) Brüksel Komünist Yazışma Derneği kurulmuştu. Bu dönemlerde kurulan dernekler beraber bir bildiri yayınladılar ve bu bildiri; dürüstlük, eşitlik, kardeşlik, eşitlikçi eğitim, halkın egemenliği ve güvenliği" gibi talepler dile getirilmiştir (Anar, 1996: 46).

Yeniçağ, insan hakları konusunda çalkantılı bir dönemin adı olmuş ve bunun sonucunda, bugünkü insan hakları mevzuatını oluşturan bildirimlere sahne olmuştu. Nihayet 20. yüzyılda son şeklini alacak olan İnsan Hakları Mevzuatı aslında yeniçağda oluşturulmuş bu bildirimlerde beyan edilmiş hakların genişletilmiş ve uluslar arası sözleşmeler de güvence altına alınmış şeklidir.

4.3.4. 20. Yüzyıl

19. yüzyıl sonlarından başlayarak günümüze kadar gelen ve devam eden düşünce geleneklerini ve felsefi akımlarını barındıran geçen yüzyıl, her çağın felsefesinin kendi toplumsal, kültürel ve siyasal koşullarıyla etkileşimli olması gibi, 20. yüzyıl felsefesi de kendi siyasal ve toplumsal gelişmelerinden etkilenmiştir. Çağın siyasal olayları, kültürel ve teknolojik gelişmeler, bilimsel alandaki yeni sonuçlar, ortaya çıkan yeni düşünce eğilimlerinin hepsi 20. yüzyıl felsefesinde görülen bilime yönelik sorgulayıcı yaklaşımların, aklın sorgulanması girişimlerinin, dile yönelik ilginin, özne kavramı üzerinde yürütülen tartışmaların, zihin problemlerinin, yeni bir boyut kazanan bilgi sorununun, cinsellik soruşturmasının, yabancılaşma ve iktidar sorunsalının arka planını oluşturmaktadır. Bu çağın düşünürlerinin çoğunluğu bir şekilde çalışmalarında çağın kuramsal sorunlarını dillendirmiş ve yanıt arayışında olmuştur.

20. yüzyılda insan hakları bireysellikten çıkararak toplumsal bir olguya dönüşmüştür. Diğer yüzyılda bireyin hakları devlete karşı korunmaktaydı. Ancak bu tür korunma mekanizmasında bazı birey veya gruplar insan haklarından daha fazla yararlanmaktaydı ve bu durum da eşitsizliğe yol açmaktaydı. Bu durum 20. yüzyılın ilk yarısında anlaşılabilir, toplumdaki tüm bireylerin korunmadığının farkına varılmıştı. Böylece insan hakları anlayışı, bireycilikten toplumcu insan hakları düşüncesine dönüşmüştür (Çüçen, 2011: 40).

1948 Yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kişisel ve siyasal haklarla ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları bir arada bütünlük içerisinde ele alır. Bildirgenin ilk 21 maddesi kişisel ve siyasal hakları tanımlar. Bu haklar; yaşam hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, kölelik ve kulluk yasağı, düşünce ve vicdan özgürlüğü ve din özgürlüğü, dernek kurma ve toplanma hakkı, kamu yönetimine katılma ve kamu hizmetine giriş hakkı, gizli serbest ve eşit oy hakkı, yer değiştirme ve oturma özgürlüğü, özel yaşam, aile, konut ve haberleşmenin gizliliği ve dokunulmazlığı, yasa önünde eşitlik hakkı şeklindedir (Kaboğlu, 2006: 216).

1966 yılında New York'ta kabul edilen Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesini bu hakları tanımlayan ulusal üstü bir sözleşmedir. 54 maddeden oluşan Sözleşme ile İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi uyarınca

korkudan ve yokluktan arınmış özgür insan ülküsüne ancak kişisel ve siyasal hakların yanı sıra, herkesin ekonomik toplumsal ve kültürel haklardan yararlanabileceği koşullar yaratıldığında ulaşılabileceğini dile getirmektedir. Yine aynı yıl içersinde kabul edilen protokol ile Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesine (ek) Seçmeli Protokol, anlaşmaya taraf devletlerce imzalanmıştır. 1950 yılında kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de bu hakları ifade etmektedir (Dağı, 2003: 112).

4.4. İnsan Haklarının Ulusal ve Uluslararası Boyutları

İnsanlığın beşeri şahsiyetine bağlı hak ve hürriyet mücadelesinin kökleri çok eskilere uzanmaktadır. İnsan hakları kavramı, gerek devlet adamlarının dünyasında gerekse daha mükemmele ulaşma arzu ve çabasında olan düşünürlerin fikir deryasında çok önemli bir yere sahiptir. İnsan haklarının konusu, ulusal ve uluslar arası düzeyde tanınan ve belli bir uygarlık durumunda bir yandan insan kişiliğine saygı ve insan kişiliğinin korunması, öte yandan ise kamu düzeninin sürdürülmesi arasında uzlaşma sağlayan hakların incelenmesidir (Tunç, 1999: 76).

İnsan hakları kavramı doğal hukuk anlayışına dayanmaktadır. İnsan, insan olmak sıfatıyla, yapısının gereği olarak vazgeçilmez, devredilemez, zaman aşımına uğramaz haklara sahiptir. İnsanın kişiliğine ve onuruna bağlı olduğu için, iktidarın ve dolayısıyla yürürlükteki hukuk düzeninin bu hakları tanınması, koruması ve güvence altına alması gerekir.

Ancak, insan hakları kavramı iktidarların, diğer bir deyişle pozitif hukukun, bu tanıma eylemine bağlı değildir. İktidar ve hukuk bu hakları tanımasa veya saygı göstermese de yine beşeri şahsiyete bağlı olmasının gereği niteliklerini kaybetmeyeceklerdir (Tunç, 1999: 76).

İnsan hakları kavramı, 17. yüzyılın sonlarından itibaren gelişmeye başlamış ve günümüze kadar genişleyerek ve gelişerek uzanmıştır. Önceleri, ferdin düşünce dünyasında yeşeren ve kişinin içinde serbestçe hareket edebileceği bir özgürlük alanını ifade eden haklardan ve özgürlüklerden oluşuyordu. Buna koruyucu haklar

adı verildi. Bunu, kişinin, yönetimin oluşumuna ve siyasi hayatın yönlendirilmesine katılımını sağlayan haklar olarak adlandırılan katılma hakları izledi.

Daha sonra ise, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için önündeki siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırma, gerekli şartları hazırlama yönünde, bireyin siyasi iktidardan aktif katılımını isteme hakları olarak nitelendiren sosyal haklar ortaya çıktı (Tunç, 1999: 76).

İnsanın sırf insan olmasından ötürü sahip olduğu haklar, uzun süren mücadeleler sonunda belli bir konuma gelmiştir. İnsan haklarının önemine ve yapılan mücadelelere binaen, söz konusu haklar, norm hiyerarşisinde en üstte olan anayasalarda yer almıştır. Daha doğrusu, normlar hiyerarşisini yeniden düzenleyerek, bütün hukuki düzenlemelerin üzerinde yer alan yeni bir kurallar bütünü olan anayasaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kılınç, 2005: 288).

Doğuştan itibaren, insan hakları kavramı uzunca bir süre ulusal düzeylerde kalmaya mahkum oldu. İlk ışıklar olarak zikredebileceğimiz İngiliz hürriyet kanunları (Magna Carta, Habeas Corpus, Bill of Rights), yalnızca, hükümdarın iktidarını sınırlandırmak ve vatandaşları onun keyfi tutum ve davranışlarına karşı korumak amacını taşımışlardır. Bu belgeler, bütün insanlığı kavrayan genel ve soyut prensipler ihtiva etmeseler de sadece İngiliz halkının belirli hürriyetleri ile ilgili olmanın yanı sıra, insanlığın hürriyet yolunda ilerlemesine ışık tutmuşlardır. 1776'dan itibaren kabul edilmiş bulunan Amerikan haklar bildirilerinde de, insanların doğuştan bazı haklarının var olduğu ve dolayısıyla iktidarın bu haklarla sınırlanması gerektiği savunulmuştur. Haklar bildirileri içerisinde akla ilk geleni ve en ünlüleri olanı, 1789 tarihli Fransız "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" olmaktadır. Bunun nedeni, Fransa'daki Hürriyet düşüncesinin daha başlangıcında evrensel bir nitelikte oluşu ve sadece Fransızlara değil, tüm insanlığa yönelik bir hürriyet anlayışı getirmiş olmasıdır. Bildiri, bu konuda yapılan ilk belge olmadığı halde geniş yankılar uyandırmıştır. Bildiriyi hazırlayan meclisin, sadece kendi dönemi için değil, bütün zamanlar için yürürlükte kalabilecek köklü kurallar tanıyıp bunları açıklamak istediği ve bildirinin etkinliğini sağlayan unsurun da bu evrensel yapısı olduğu bildirilmektedir (Tunç, 1999: 78).

İkinci dünya savaşına kadar uzanan zaman diliminde, Milletlerarası Hukukun gerçek kişilerin çok azı ile ve ancak belirli konular açısından ilgilendiği

bilinmektedir. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nı diktatörlük cephesi kaybedip demokrasi cephesi kazanınca, milletlerarası hukuk da kişi hak ve özgürlükleri açısından güvence mekanizmaları geliştirmeye başlamıştır.

Çünkü birinci ve ikinci dünya savaşları arasındaki zaman diliminde iç hukuklar kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almada yetersiz kalmışlardır. Bundan dolayı, ikinci dünya savaşından galip çıkan demokrasi cephesi içinde yer alan devletler, kişi hak ve özgürlüklerinin güvencesini sadece iç hukuklara bırakmamak, milletlerarası hukuk açısından da bir takım güvence önlemleri alma gereği duymuşlardır. Böylece, kişi hak ve özgürlükleri açısından ciddi tehlike olan diktatörlüklerin yeniden kurulmasına engel olmak istemişlerdir (Giritli, 2001: 122).

Kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alan uluslar arası anlaşmalara gelince; bu anlaşmaların esas kaynakları "1945 Birleşmiş Milletler Antlaşması, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 1953 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"dir.

1945 Birleşmiş Milletler Anlaşması: Bu anlaşma, Birleşmiş Milletlerin Anayasası niteliğindedir ve 26 Haziran 1945 tarihinde San Fransisco'da imzalanmıştır.

1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi: Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulu Tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilmiş ve Türkiye tarafından 27 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilmiş bir belgedir.

1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzalanmış ve 3 Eylül 1953 tarihinde Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Bu sözleşme, hukuki niteliği ve insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması açısından kurduğu müesseseler itibariyle büyük öneme sahiptir. Bu sözleşme, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinden farklı olarak tartışma kabul etmeyecek biçimde hukuki değer taşımaktadır ve hukuksal açıdan mutlak biçimde bağlayıcıdır (Kubalı, 1971: 215). Bu sözleşmenin asıl önemli olan özelliği, kişi hak ve özgürlüklerini sadece iç hukuklar açısından tanıyıcı, koruyucu ve yaptırım uygulayıcı güvencelerle yetinmeyerek; milletlerarası yaptırım uygulayıcı güvencelere bağlaması, sözleşmeye uyulmasını sağlamak için iki tane de organ kurmasıdır. Bu organlar, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Divanıdır (Akıllıoğlu, 1995: 82).

4.5. İnsan Hakları ile Temel Hak ve Özgürlükler Arasındaki İlişki

Temel hak ve özgürlükler, tarihsel süreçte zorunlu bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Temel hakların ortaya çıkışı, insanın doğası gereğidir. Özellikleri ve olanakları bakımından diğer varlıklardan farklı ve üstün olan insanoğlu, bu fark ve üstünlüğü nispetinde, onuruna ve özelliklerine uygun bir yaşam sürmelidir. Bu durum insan haklarının ve bunun bir ifadesi olan insan hakları kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsan hakları kısaca, insanın insan olduğu için sahip olduğu, temel haklardır.

İnsan hakları, en genel ifadeyle kişinin insan olarak var olmasından kaynaklanan yadsınamaz ve vazgeçilemez doğal kazanımlarını ifade eder. İnsan haklarının kaynağı, insanın kendi doğasıdır (Dağı, 2004: 37).

İnsan hakları, bütün kişilerin insan olmak itibarıyla sahip olduğu en üstün ahlaki haklardır. Kişinin insan haklarına sahip olması, onun mensubiyetine, doğuştan getirdiği özelliklerine ve kazanılmış donanımlarına bağlı olarak değişmez (Erdoğan, 2000: 31).

İnsan hakları, insanın varoluşu ile başlayan dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez nitelikte, kişiliğe bağlı haklar olduğundan insan haklarından vazgeçmek, insanlıktan yoksun kalmak anlamındadır. İnsan hakları bütün insanlar için ortak değerler, gerçekleştirilmesi beklenen ortak ideallerdir. Devlet veya bir başka gücün bu hakları keyfi olarak sınırlandırmaması, ortadan kaldırmaması beklenir. Demek ki temel hak ve hürriyetler deyimi insan için vazgeçilmez (olmazsa olmaz) hak ve hürriyetleri ifade eder. İnsan, tabiatı itibarıyla bir takım haklara ve hürriyetlere sahiptir. İnsanın yaşaması, kendini geliştirmesi ve üretim faaliyetlerine girişmesi bütün bu haklar çerçevesinde ortaya çıkar. Bunlar başkaları tarafından verilmiş haklar olmayıp doğuştan vardır. Toplumsal sistemlerin sağlıklı işlemesi insanları bu yeteneklerini kullanmalarına bağlıdır (Doğan, 2001: 239).

İnsan haklarıyla zaman zaman eş anlamda kullanılan özgürlük ise, “herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir koşula bağlı olmama durumu, her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi isteğine ve kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu” dur (Kapani, 1993: 13). O halde insan hakları ve özgürlük kavramları birbirini tamamlayan kavramlardır.

Söz konusu kavramların ortaya çıkması ve gelişmesi oldukça uzun bir zaman almıştır.

İlk dönemlerdeki hak kavramı ile günümüzdeki hak kavramı arasında tarihsel süreçte ortaya çıkan büyük ayrılıklar vardır. Tarihsel süreç içerisinde hak kavramı yeni boyutlar kazanmış ve giderek kapsamı genişlemiştir. Önceleri doğa ve doğuştan gelme gibi açılardan değerlendirilen hak kavramı doğal yapı dışında daha sağlam ve elle tutulur bir temele oturtulmuştur (Çeçen, 2000: 25).

Hür ve demokratik toplumlarda kişilere tanınan haklar ve hürriyetler çeşitli kavramlarla adlandırılmaktadır. Bu konuda kişi hakları veya kişi özgürlükleri, insan hakları, temel haklar ve kamu hürriyetleri kavramları kullanılmaktadır. Çoğu zaman hiçbir ayırımı yapılmaksızın tamamen eş anlamda kullanılan bu kavramlar arasında bazı farklar vardır. Kişi hakları veya kişi özgürlükleri deyimiyle, on sekizinci yüzyılın ferdiyetçi doktrini arasında fikir ve kavram bağlantısı olduğuna şüphe yoktur. O günden beri hayli gelişmeler kaydeden ve zamanımızda geniş bir sosyal içerik kazanmış olan hak ve hürriyetlerin bu kavramla karşılandığını söylemek güçtür.

İnsan hakları, bu alandaki kavramların en geniş anlamlısıdır. Bu kavram, insanlığın belli bir gelişme çağında, teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal bir haklar listesini ihtiva eder. İnsan hakları deyince, daha çok olması gereken haklar anlaşılır. Kamu özgürlükleri kavramı ise, insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü ifade eder. Bunlara kamu özgürlükleri denilmesi, sadece bir sınıfa ve zümreye değil, istisnasız olarak herkese (kamuya) tanınmış olmasından ve dolayısıyla birey – devlet ilişkilerini düzenleyen kamu hukukunun bir kolunu teşkil etmesindedir. Kamu özgürlükleri kavramı yerine kullanılan temel haklar deyimi ise, Alman Hukuk Terminolojisi'nden gelmiştir. Günümüzde yaygın olarak bu terim kullanılmaktadır (Kapani, 1993:14).

5. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Bu bölümde insanların doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlükler kavramının tanımı ve sınıflandırılması yapılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca temel hak ve özgürlüklerin anayasalarda düzenlenmesi üzerinde durulacaktır.

5.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Tanımı

Hak kavramı; gerçek, sabit ve doğru olmak, bir şeyi gerçekleştirmek anlamları dışında, Tanrı veya insanlara karşı ödev, hukuk, imtiyaz anlamlarına da gelmektedir. Ayrıca hak kavramı hukukta, bireyin korunmasını isteme konusunda yetkili sayıldığı, hukuken tanınmış menfaat şeklinde tanımlanmaktadır. İngilizcede ise hak kavramı doğruluk ve yetki olarak ifade edilen ahlaki ve siyasi iki anlam taşımaktadır (Coşkun, 2006: 105). Hak, hukuk düzenince tanınmış, sınırı, konusu, kullanılma şekil ve koşulları gösterilmiş, yararlanılması toplum tarafından sağlanmış özgürlük ya da hukuk düzeninin bireylere tanıdığı yetkililerdir. Bu açıdan hak ve özgürlük kavramları içerik bakımından farklılıklar gösterir. Özgürlüğün bir hak olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur, fakat hak sadece özgürlükten oluşan bir kavram değildir. Hak kavramı, özgürlüğü içermekle birlikte devletten, özel veya tüzel kişilerden bir şeyler yapmalarını veya yapmamalarını talep edebilen bir yetki kapsamıdır (Tezcan vd, 2011: 34).

İnsan hakları, temel hak ve özgürlükler, kişi hakları, kişi özgürlükleri, kamu özgürlükleri kavramları, sık sık aynı anlamda kullanılırlar. İnsan hakları, insan onurunu korumayı, insanın maddi ve manevi gelişimini amaçlayan haklar olup, bireylerin yalnızca insan olmalarından ötürü kazandıkları haklardır (Tezcan vd, 2011: 35). Kişi hakları ise, bireyci ve liberal doktrinin geliştirdiği, ekonomik ve sosyal haklar dışında kalan klasik özgürlükleri kapsayan bir terimdir. Bunlara kişi özgürlükleri de denmektedir. Kamu özgürlükleri ise, gerçekleştirilmiş olan, daha doğrusu etkin bir geçerlilik kazanmış bulunan özgürlükler için kullanılır. Hukuk düzeni tarafından tanınan, güvence altına alınan hak ve özgürlüklere ise temel hak ve özgürlükler denmektedir.

İnsan hak ve özgürlükleri, insan onur ve saygınlığının vazgeçilmez bir unsurudur. Önemli olan bu temel hak ve özgürlükleri evrensel çerçevede, ayırım

yapmadan tüm bireyler için yaşama geçirmektir (Pişkinsüt, 2006: 222). İnsanın toplum içinde yaşaması öncelikle diğer insanlarla olan ilişkilerinde davranışlarının sınırlanmasını gerektirmektedir. Buna karşın insan diğerlerinin müdahale edemeyeceği bir yaşam alanına sahip olmayı da ister. Bireyler arası ve birey-devlet ilişkisinde karşılıklı haklar ve yükümlülüklerin belirlenmesi, temel hak ve özgürlüklerin şekillenmesini sağlamıştır. Toplum ve siyasi iktidarla insan ilişkilerinin düzenlenmesi, diğer bir ifade ile iktidarın gücünün sınırlanması, insanlık tarihi boyunca insan haklarının konusu olmuştur.

İnsan hakları ortaya çıkışından itibaren hukukla çok yönlü ve karmaşık bir ilişki içinde olmuşlardır. İnsan haklarının tarihsel sürecinde hukuksallaşma önemli bir aşamadır. Çünkü bu aşamadan sonra pek çok gelişme yaşanmıştır. Bu süreçte, insan haklarının etkili kullanımı ve gelişmesi sonucunu doğuracak hukuksal teknikler kadar, bazen de onlardan daha fazla, kullanımı engelleyecek bir durum ortaya çıkmıştır (Sancar, 2006: 213).

İnsan haklarının temel anlamı, siyasi baskıdan korunma ihtiyacında ortaya çıkmaktadır. İnsan hakları doktrininin amacı, insanlara ek kazanımlar sağlamanın dışında onların özgürlük alanlarını garanti etmeye yöneliktir. 10 Aralık 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde insanın, temel hak ve özgürlükleri ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Bu bildiriye göre; hak ve özgürlükler ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar olduğu kadar, kişinin yaşama, özgür ve güvenlik içinde olma, kendi ülkesinin yönetimine katılma, din, vicdan ve düşünce özgürlüklerine sahip olma gibi sivil ve siyasal hakları da içerir (Akdemir, 2005: 74).

Temel hak ve özgürlükler kavramı günümüzde özellikle anayasalarda yer alan hak ve özgürlükleri anlatmak için kullanılmaktadır. Henüz anayasalarda yer almamış, anayasaları düzenleyen irade tarafından dışlanmış olan hak ve özgürlükler ise bu anlatım içinde değerlendirilmemektedir. Temel hak ve özgürlük kavramı, anayasa koyucu tarafından çoğunlukla vatandaşlarına ancak genelde tanınan ve herkese karşı ileri sürülebilen toplumun bireye sağladığı özgürlük alanı olarak tanımlanmaktadır (Kaboğlu, 1998: 13).

Türk Anayasalarında 1961 Anayasasından beri temel haklar deyimini kullanılmaktadır. 1961 ve 1982 Türk Anayasalarının temel haklar deyiminden başka ayrıca insan hakları deyimine yer verdikleri görülmektedir. Türk Hukuku'nda temel

hak ve özgürlükler anayasa tarafından güvence altına alınan hak ve özgürlükleri anlatmak için kullanılırken, insan hakları kavramı anayasa ile güvence altına alınsın veya alınmasın tüm insanların kullanacağı hak ve özgürlükleri içermektedir.

5.2. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınıflandırılması

Temel hak ve özgürlükler konusunda birçok farklı sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar yapılırken insan haklarının karşılıklı bağımlılığı ve bütünlüğü göz ardı edilmemelidir. Çünkü bu hakların sınıflandırılmasının temel nedeni her hakkın farklı bir içeriğe, işleve ve sınırlandırma rejimine sahip olmasıdır. Kısaca bu hakların her biri bir unsur olarak, insan onurunu korumaya yöneliktir.

Bu bağlamda temel hak ve özgürlükler; “koruyucu, isteme ve katılma hakları”, “birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakları”, “kişisel, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel haklar”, “bireysel ve kolektif haklar”, “şekli ve gerçek haklar” gibi ayrımlarla sınıflandırılabilir. Ancak bu çalışmada, temel hak ve özgürlüklerin sınıflandırılması konusunda 1961 ve 1982 Anayasaları tarafından da benimsenen Alman hukukçu Georges Jellinek’in yapmış olduğu tasnifi dikkate alacağız.

Jellinek’in klasikleşen sınıflandırmasına göre, Temel hak ve özgürlükleri; Olumsuz (negatif) statü hakları, olumlu (pozitif) statü hakları ve katılma (aktif statü) hakları şeklinde sıralayabiliriz (Kapani, 1993:6).

5.2. 1. Olumsuz Statü Hakları

Kişinin devlet tarafından dokunulamayacak ve aşılamayacak özel alanının sınırlarını çizen; bireyi iktidara karşı koruyan haklardır (Kapani, 1993:6). Kişi güvenliği, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, konut dokunulmazlığı gibi hakları olumsuz statü haklarına örnek gösterebiliriz.

Olumsuz statü hakları bireyin içinde devlet olmaksızın bireysel sorunlarını çözebilmesi, toplumsal yaşamını düzenleyebilmesi ve işlemlerini görebilmesi için devletten özgür kalabildiği durumu ifade eder (Gören, 2000: 28).

5.2. 2. Olumlu Statü Hakları

Kişi adına, devlete belirli ödevler yükleyen, bireye devletten olumlu bir davranış, bir hizmet ve yardım isteme imkanı tanıyan haklardır (Kapani,1993:6). Sosyal güvenlik hakkı, eğitim ve öğrenim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı gibi hakları olumlu statü haklarına örnek gösterebiliriz. Ayrıca bireyin bu haklardan yararlanması ve varlığının korunması için devlet desteği ve müdahalesi gerekmektedir.

5.2. 3. Katılma Hakları

Kişinin, siyasi iktidarın kullanılmasına veya devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklar ise katılma hakları olarak adlandırılmaktadır (Kapani,1993:6). Seçme ve seçilme hakkı, siyasi faaliyetlerde bulunma hakkı, dilekçe hakkı bu tür haklardandır.

Katılma hakları bireyin özgürlüğünü devlet içinde ve devlet için kullandığı durumu ifade eder. Vatandaşlık hakları ile biçimlenir ve garanti edilir. Birey vatandaşlık haklarından faydalandığında; bireyin özgürlüğünün devlet hizmetine girmesi ve devletin bireyin özgürlüğünü kullanabileceği bir alan haline dönüşmesi biçiminde iki durum ortaya çıkmaktadır (Gören, 2000: 28).

5.3.Temel Hak ve Özgürlüklerin Anayasalarda Düzenlenme Nedenleri

İnsan haklarının anayasal olarak tanınmasına ve güvence altına alınmasına yönelik eğilimler yirminci yüzyılda görülmüş ve buna İngiliz ve Amerikan sistemleri öncülük etmişlerdir. İngiltere’de on yedinci yüzyıldan itibaren insan hakları ile ilgili belgeler hukuk düzeninde yer almaya başlamıştır. Seçim kanunlarıyla başlayan seçme hakkının genişletilmesiyle ilgili düzenlemeler de siyasal hakları ve demokrasiyi güçlendirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ise 1791 yılında yapılan anayasa değişikliği ile ifade, toplanma, basın, din, konut dokunulmazlığı, adil yargılanma gibi haklar güvence altına alınmıştır. Ayrıca seçme hakkı yapılan düzenlemelerle genişletilmiş siyahlara da tümüyle oy verme hakkı tanınmıştır (Erdoğan, 2007: 189).

Genel olarak düzenleme, bir konunun esaslarını bir hukuki metin halinde ortaya koymak anlamına gelmektedir. Temel hak ve özgürlükler alanında ise, bazı hukuki metinlerde bir temel hak ve özgürlüğün varlığını ve esaslarını belirtmektedir. Esasları belirtirken, o temel hak ve özgürlüğün sınırları da belirtilmektedir. Bir temel hakka sahip olmak ve onu kullanmak için düzenlenmesi şart değildir. Yani bir ülkedeki insanların huzur içinde hak ve özgürlüklerden faydalandığı, kimsenin sınırını aşmadığı ve kamu gücünün de herhangi bir müdahalede bulunmadığı durumlarda düzenlemeye ihtiyaç kalmaz. Fakat uygulama böyle gelişmemektedir. Bir taraftan kişiler hak ve özgürlüklerini kötüye kullanmakta, diğer taraftan da, devlet gücünü kullananlar ve kişiler, diğer kişilerin hak ve özgürlüklerini kullanmalarına, onlardan faydalanmalarına engel olma ya da kısıtlama yoluna gitmektedirler (Armağan, 1991: 70).

Türkiye’de insan haklarının pozitif hukukun düzenleme alanına girmesi anayasacılığın gelişimi ile paralellik göstermiştir. 1876 tarihli Kanun-i Esasi klasik sivil hakların başlıcalarını ve gizli oy hakkını tanımıştır. Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Anayasası da benzer bir düzenleme getirmiştir. Ayrıca Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nden esinlenen bir özgürlük tanımına yer vermiştir. Batıdaki sosyal haklarla ilgili gelişmelerin yansıması ilk defa 1961 Anayasası’nda görülmüştür. Sosyal devlet kavramının niteliği açıklanarak sosyal ve ekonomik haklarla ilgili ayrıntılı bir düzenleme yapılmıştır. Son olarak 1982 Anayasası’nda ise bir önceki anayasanın aksine düzenlemeler yapılarak kısıtlamalar getirilmiştir. Ancak sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ve buna ek olarak bazı üçüncü kuşak haklara da yer vermiştir (Erdoğan, 2007: 189).

Temel hak ve özgürlüklerle ilgili düzenleme yapılmasının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Armağan, 1991: 70);

- Hangi alanlarda ne gibi temel hak ve özgürlüklerin var olduğu, esasları ve sınırlarının neler olduğu düzenleme yapılması yoluyla bilenecektir. Düzenleme yapmak hem kişiler, hem de idare edenler için bir kolaylıktır.
- Öncelikle düzenleme yapılırken kullanılan dile dikkat edilmelidir. Düzenleme yapılırken özüne dokunulmamalıdır.

- Düzenlemenin bir anlamı da bir hak ve özgürlüğü tanımadır. Yani düzenleme yapılmadan, bir hak ve özgürlüğün kişilere tanındığı söylenemez. Örneğin grev hakkı, sosyal güvenlik hakkı v.b. haklarla ilgili ancak bir düzenleme yapılırsa, kişiler bu düzenlemeye dayanarak o hak ve hürriyeti kullanma yoluna gidebileceklerdir.

İnsan hakları ya da temel hak ve özgürlükler zorlu mücadelenin sonucunda ortaya çıkmış ve bireyi devlete, bireylere veya başka birey topluluklarına karşı koruyan ve güvence altına alan hakların tümünden oluşmaktadır. Devletler bu hakları anayasa metinleri içerisinde düzenleyerek sınırlarını ve kapsamalarını çizmektedirler.

On dokuzuncu yılda Avrupa'da hükümdar ve kralların otokratik ve monarşik yönetimlerine baş kaldırıldığı ve devlet yönetimlerinin bireylerin hak ve özgürlüklerini yazılı belgelere dayandırıldığı görülmüştür (Kocaoğlu, 1998, 12). Günümüzde modern anayasacılık anlayışına göre anayasalar sadece devletin temel işleyişini ve organları arasındaki ilişkileri düzenleyen metinler değildir. Anayasa metinlerinde temel hak ve özgürlükleri barındıran düzenlemeler bulunmalıdır, aksi takdirde bu metinler anayasa niteliğinden yoksun kalırlar. Diğer yandan, insanın temel hak ve özgürlükleri uluslararası metinler içerisinde de düzenlenmesi de insan haklarının güvence altına alınması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca anayasaların temel hak ve özgürlükleri düzenlemesi, tanınması yeterli olmamaktadır. Çünkü bir insanın belli bir mesleğin elbisesini giyerek nasıl o mesleğin ehli olmuyorsa (Küçük, 2004: 204), anayasalarda temel hak ve özgürlüklere yer verilmesi ile güvenceye kavuşturulmuş olmamaktadırlar. Bu anlamda temel hak ve özgürlükler anayasalar tarafından düzenlenmeli ve hukuk devleti ilkesi doğrultusunda güvence altına alınmalıdırlar.

6. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERLE İLGİLİ YAPILAN DÜZENLEMELER

Bu bölümde asli kurucu iktidarlar tarafından oluşturulan T.C. Anayasalarının temel hak ve özgürlükler konusundaki tutumu, bu hakların anayasa içinde düzenlenmesi ve güvence altına alınması değerlendirilmiştir. İkinci olarak, var olan anayasa üzerinde değişiklikler yapma yetkisi olan tali kurucu iktidarların temel hak ve özgürlüklerle ilgili yaptıkları değişiklikler irdelenmiştir. Son olarak bu değişikliklerle birlikte anayasalarımızın temel hak ve özgürlükler konusunda yeterli olup olmadığı konusu açıklanmaya çalışılmıştır.

6.1. Asli Kurucu İktidar Tarafından Yapılan Düzenlemeler

Bir devletin anayasasını yapan veya değiştiren iktidara kurucu iktidar denilmektedir. Kurucu iktidar da asli kurucu iktidar ve tali kurucu iktidar olarak ikiye ayrılmaktadır. Asli kurucu iktidar, bir ülkenin siyasal rejiminde ihtilal, hükümet darbesi veya ülkenin parçalanması sebebi ile bir hukuk boşluğu meydana gelmesi ya da bağımsızlığın kazanılması veya yeni bir devletin kurulması gibi durumlarda hiçbir hukuk kuralına bağlı olmadan yeni anayasayı yapan iktidar olarak ifade edilmektedir (Atar, 2000: 164).

Asli kurucu iktidar antidemokratik biçimde oluşabileceği gibi demokratik biçimde de oluşabilir. Darbeler antidemokratik asli kurucu iktidarı örnekler. Demokratik bir seçime dayalı oluşturulan kurucu meclisler de demokratik kurucu iktidarı örnekler. Kurucu meclisin başarılı ve etkili bir şekilde çalışabilmesi ve o anda mevcut ve devam eden temel sosyal, ekonomik ve siyasal değişimin yönü ve niteliğine uygun bir anayasal değişmeyi gerçekleştirebilmesi için, toplumsal uzlaşmaya dayalı seçilmiş olması gerekir. Diğer taraftan, kurucu meclislere askeri müdahalelerin ardından başvurulması durumunda, fiili baskı altında bulduklarından anayasa yapımı uzlaşmadan uzak demokratik olmayan bir nitelik taşır.

Asli kurucu iktidar üç biçimde ortaya çıkar. Birincisi monokratiktir. Bu, asli kuruculuk iradesinin tamamen veya büyük ölçüde tek bir kişiye bağlı olduğu durumu ifade eder. Monokratik kurucu iktidarın anayasayı tek başına, sırf kendi iradesine dayanarak yaptığı durumlarda ferman anayasa ortaya çıkar. Monokratik anayasanın ikinci türü ise misak veya pakt anayasadır. Misak anayasa da bir hükümdarın iradesi önemli olmakla birlikte, anayasa hükümdarın tek taraflı iradesinin eseri değildir. Asli kurucu iktidarın ikinci biçimi demokratik olanıdır. Demokratik kurucu iktidar halk iradesine dayanır ve onu temsil eder. Bu anayasa yapma yönteminde kurucu meclis oluşturulması ve anayasanın onun tarafından yapılması esastır. Üçüncü bir asli kuruculuk biçimi plebisitçi olarak nitelendirilmektedir. Bu yöntemde, demokratik bir şekilde hazırlanmamış olan bir anayasaya görünüşte bir meşruluk kazandırmak için halkoylamasına gidilmesi söz konusudur (Erdoğan, 2007: 91).

Asli kurucu iktidarın ayırt edici özelliği, onun ortaya çıkış biçimi değil, onun yeni anayasayı meydana getirirken herhangi bir pozitif hukuk normu ile bağlı olmamasıdır. Bu anlamda asli kurucu iktidar sınırsızdır hukuk dışı bir olaydır. Asli kurucu iktidarın hukuk dışı oluşu, onun toplumca benimsenen yeni ve meşru bir anayasa düzeni yaratamayacağını değil, sadece asli kurucu iktidar olayının hukuk çerçevesi dışında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu iktidarında sınırsızlığı sosyolojik anlamda değil, sadece hukuki anlamdadır (Özbudun, 2005: 162). Asli kurucu iktidar, toplumdaki siyasal değer ve inançlar, toplumsal güç dengeleri ve uluslararası ortam gibi faktörlerle sınırlanabilir. Ancak asli kurucu iktidarı hukuki anlamda sınırlayan, daha önce konulmuş bir pozitif hukuk normu yoktur.

Asli kurucu iktidar kavramını kısaca açıkladıktan sonra çalışmanın bu bölümünde, sırasıyla 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında temel hak ve özgürlüklerin asli kurucu iktidar tarafından düzenlenişini inceleyeceğiz.

6.1.1. 1924 Anayasasına Göre Temel Hak ve Özgürlükler

Cumhuriyetin ilan edilip yeni ülkenin kurulmasıyla, devletin temel kuruluşunu, toplumun ve bireyin konumunu ve haklarını belirleyecek olan yeni bir anayasa ihtiyacı ortaya çıktı. 1921 Anayasası, yeni devletin ihtiyaçlarına cevap verebilecek uzun ve ayrıntılı bir metin değildi. Bu nedenle, 1924 Anayasası ikinci

TBMM tarafından hazırlanıp, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Özbudun, 2005: 31).

1924 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi konusunda Fransız Devrimi'nin doğal hukuk anlayışına dayalı bir yaklaşım sergilemiştir (Özbudun, 2005: 33). Anayasada doğal haklar düşüncesinin havası, ruhu ve dili açıkça hissedilmiştir (Kapani, 1993: 109). 1924 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin felsefi kökeni açısından doğal hukukçu, liberal ve bireyci bir görüşü benimsemiştir (Tanör, 1992: 250).

1924 Anayasası demokratik bir ruha sahip olmasına rağmen, demokratik geleneklerin sağlam bir zemin üzerinde oturmadığı bir ülkede çok partili sistemin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesini sağlayacak olan hukuki düzenlemeler yönünden eksik kalmıştır (Özbudun, 2005: 33). Ayrıca doğal hukuk anlayışına göre, temel hak ve özgürlükler anayasada yer alsa da, kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almamıştır.

1924 Anayasası, 1789 Fransız Bildirisi'ne benzer şekilde temel hak ve özgürlükleri sıralamış, fakat bu temel hak ve özgürlüklerin içeriğini ve sınırlarını belirleme işini kanuna bırakmıştır. Anayasada temel hak ve hürriyetler belirli bir sınıflandırma yapılmaksızın sayılmıştır. Bu durumu da anayasanın temel hak ve özgürlükleri sadece tanıdığını ve kullanım şeklini, sınırlarını, koruma sistemini belirlemediği şeklinde yorumlayabiliriz (Anayurt, 2003: 161).

1924 Anayasası altı bölümden oluşmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerle ilgili düzenleme ise, "Türklerin Hukuk-u Ammesi yani Türklerin Kamu Hakları" başlıklı beşinci bölümde; 68. ve 88. maddeler arasında ve bu bölüm dışında 10.-11. ve 92. maddelerde düzenlenmiştir.

1924 Anayasasının 68. maddesinde; bir kişinin özgürlüklerinin sınırı başkalarının özgürlüklerinin başlangıç noktası olarak belirlenmiş ve özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her türlü eylemde bulunmak olarak tanımlanmıştır.

69. maddede; kanun karşısında eşitlik ilkesi düzenlenmiştir. Buna göre, her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır.

70. maddede de; Her Türk vatandaşına doğal olarak, kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz ve yayım, sözleşme, çalışma, mülkiyet, tasarruf, toplanma,

dernek kurma ve ortaklık kurma özgürlüğü tanımıştır. Bu maddeye göre, bazı sivil ve siyasal haklar kısa bir cümleyle sayılıyordu.

71. *maddede*; can, mal, ırz ve konut dokunulmazlığı gibi hayat hakları güvence altına alınmış ve 72. *madde* de, yasanın belirttiği durumlar dışında yakalanma ve tutuklanmanın önüne geçilmiştir.

73. *maddede*; işkence, eziyet, angarya ve müsadereye yasaklama getirilmiştir. 74. *maddede* ise, yasal istisnalar dışında el koyma ve kamulaştırma yasağı düzenlenmiştir.

75. *maddede*; hiç kimse dini inanış, mezhep, tarikat ve felsefi görüşünden dolayı kınanamaz ve herkes yasanın izin verdiği ölçüler dahilinde dini törenler yapabileme hakkına sahiptir şeklinde düzenlenmiştir.

Anayasanın 76. *maddesi*; yasal durumlar dışında konuta girememe ve arama yapamama kuralını, 77. *maddesi*; basın özgürlüğü ve öndenetim yasaklanması, 78. *maddesi*; yasal istisnalar (seferberlik, sıkıyönetim ve salgın hastalık vb.) dışında seyahat özgürlüğünün kısıtlanmamasını, 79. *maddesi*; sözleşme, çalışma, mülk edinme, dernek ve ortaklıklar kurma haklarının ancak kanunla sınırlanabilmesini getirmiştir.

80. *madde*; hükümet denetimi ve gözetimi altında öğretim serbestliği tanırken, 81. *maddede*, haberleşmenin gizliliği hakkı gibi ölçütler getirilmiştir. 82. *maddede* ise, dilekçe hakkı ile bireylere, kendileri veya kamu ile ilgili işlerde yasalara aykırı buldukları şeyleri ilgili mercilere ve TBMM'ye haber verebilme imkanı sunulmuştur.

Anayasanın 83. *maddesinde*; bireylere tanınan hukuki güvencelerden biri olan, sadece yasa ile tabi olunan mahkemelerde yargılanma hakkı tanınmıştır.

84. ve 85. *maddelerde* ise; vergi ödevi ve verginin kanuniliği ilkesi düzenlenmiştir. 86. *maddede* ise, sıkıyönetim halinde birtakım dokunulmazlıkların ve kişi özgürlüklerinin durdurulmasının kanunla yapılacağı belirtilmiştir.

87. *maddede*; kadın ve erkek tüm bireyler için parasız ilköğretim hakkı getirilerek zorunlu kılınmıştır.

88. *maddede*; din ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkese vatandaşlık hakkı tanınmıştır.

1924 Anayasası siyasal ve kamusal haklarla ilgili olarak, 10. ve 11. maddelerde milletvekili seçme ve seçilme hakkını, 92. madde de devlet memuriyetine girebilme hakkını düzenlemiştir. Bunları, siyasal sürece ve kamu yönetimine katılma konusunda bireylere tanınmış haklar şeklinde nitelendirebiliriz. Ancak anayasada seçme ve seçilme hakkı sadece on sekiz yaşını dolduran erkeklere tanınmış ve kadınlara bu haklar verilmemiştir. Bu anlamda bu madde demokratik bir anlayışa ters düşmüştür.

1924 Anayasasının ekonomik ve sosyal haklara yer vermemiş olması dikkat çekici bir durumdur. Anayasa grev, sendika, toplu sözleşme, sosyal güvenlik, sağlık, konut gibi hakları tanımamıştır. 1924 Anayasasının sosyal haklara yer vermemesinin iki nedeni olduğu ileri sürülebilir. İlk olarak, anayasanın yapıldığı dönemde sosyal haklar katalogunun klasik haklar kadar yaygın olmamasıdır. Çünkü sosyal haklar ikinci dünya savaşı sonrasında anayasalarda tanınmaya başlamıştır. İkinci olarak, Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış bir ülkenin, ekonomik olanakları son derece kısıtlı olan bir devletin bunları düşünebilecek durumda olmayışı, anayasa koyucu ve toplum nezdinde de böyle bir ihtiyacın duyulmayışı söylenebilir (Anayurt, 2003: 162).

Sonuç olarak belirtecek olursak; 1924 Anayasası temel hak ve özgürlükler açısından, on dokuzuncu yılın demokrasi anlayışına hakim olan bireyci görüşü benimsemiştir. Anayasada temel hak ve özgürlükler ayrıntılı bir şekilde düzenlenmemiş ve bunların sınırlarının sadece kanunlarla çizilebileceği belirtilmiştir. Bu durumda olumsuz bir şekilde, TBMM'ye temel hak ve özgürlüklerle ilgili serbest bir düzenleme ve sınırlandırma imkanı sunmuştur. Ancak 1924 Anayasası, bu sınırlamaların sınırını belirtmemekte, bir güvence maddesi içermemektedir. Ayrıca, bir güvence maddesi öngörmüş olsaydı bile, insan haklarının güvence altına alınmasının sağlanması bakımından, yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi mekanizmasının kurulmamış olması büyük bir eksiklik oluşturacaktı. Bu eksiklik nedeniyle, birçok temel hak ve özgürlüğün yasayla kabul edilemeyecek ölçülerde sınırlandırılması engellenememiştir.

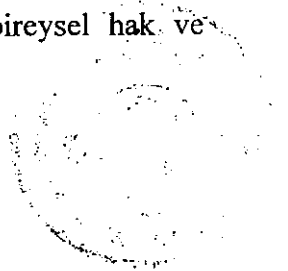
1924 Anayasasında, klasik hakların öznesinin herkes olarak değil, sınırlayıcı bir biçimde, "Türk" ya da "Türkler" olarak belirlendiğini de vurgulamak gerekir. 1924 Anayasası, insan hak ve özgürlüklerinin sınırının başkalarının özgürlüğünün

sınırı olduğunu belirtse de, haklarla ilgili birçok maddede belirlenen nedenlerle, yasayla sınırlama olanağı getirmektedir.

Temel hak ve özgürlükler için sağlanan en etkili güvenceleme aracının anayasa olduğu varsayımından hareketle, bir anayasanın temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri ancak bu haklara ilişkin güvencelerle anlam kazanır. Temel hak ve özgürlüklere yönelik koruyucu araçlar ve bu araçların etkililiği ve etkinliği bir anayasanın etik boyutunu oluşturmaktadır. Kanunla sınırlama, hak ve özgürlüklerin siyasi güç karşısındaki teminatıdır. Kanunla sınırlamanın gerçek anlamda bir güvence oluşturabilmesi için, yasama organının bu sınırlamayı yaparken bir takım ilkelere bağlı olması gerekir. Yani yasama organının sınırlamayı hangi ölçüler dahilinde ve nereye kadar yapabileceğinin bilinmesi kanunla sınırlamanın güvence boyutunu oluşturur (Anayurt, 2003: 163). Bu anlamda, 1924 Anayasasının en büyük eksiği yer verdiği temel hak ve özgürlüklere yasama organına karşı hiçbir koruyucu güvence getirmemiş olmasıdır. Ayrıca yasama organının, hak ve özgürlüklerin kullanım şekil ve sınırlama yetkisini hangi esaslara göre kullanacağı belirtilmemiş, meclisin bu yetkiyi keyfi ya da özgürlükleri yok edecek şekilde kullanması durumuna karşı herhangi bir önleyici tedbir de alınmamıştır.

Diğer taraftan 1924 Anayasası, egemenliğin millete ait olduğu ve bunun millet adına TBMM tarafından kullanılacağı esasına dayanmaktadır. Anayasanın öngördüğü meclisin üstünlüğü, uygulamada meclise hakim olan siyasi güçlerin üstünlüğüne dönüşmüştür. Hem tek parti döneminde hem de çok partili dönemde uygulama bu şekilde devam etmiş, TBMM'ye sayısal çoğunluğu elde eden siyasal iktidar hakim olmuş ve meclis bu çoğunluğun çizdiği yönde hareket etmiştir (Soysal, 1990: 50). Yani Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduran parti veya grup istediğini yapmakta serbest hale gelmiştir.

Tek parti rejimi, temel hak ve özgürlükler açısından, 1924 Anayasasının öngördüğünden farklı ve baskıcı bir ortam yaratmıştır. Sıkıyönetim uygulamaları, Sıkıyönetim Mahkemeleri ve İstiklal Mahkemeleri'nce verilen tutuklama ve mahkumiyet kararları kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından başlıca olumsuzluk nedenleri arasındadır. İskan yasaları, köylü üzerindeki baskılar bireysel hak ve özgürlüklere zarar vermiştir (Tanör, 1992: 318).

Çok partili rejime geçişle birlikte 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, insan haklarının, kamu özgürlüklerinin savunuculuğunu yapmış ve en geniş ölçüde gerçekleştirmeyi vaat etmişti. Ancak ekonomik olumsuzlukların sonuçlarıyla birlikte, iktidar partisi özgürlükler rejiminin kendi aleyhinde işlemesi endişesiyle bu rejimden yavaş yavaş uzaklaşmıştır. Dolayısıyla, düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi hakları kısıtlayıcı tedbirler alma yoluna gitmiştir (Kapani, 1993: 114).

1924 Anayasasında, temel hak ve özgürlüklerin yargısal güvencelerinin olmaması, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılma ölçütlerinin bulunmaması, yargı bağımsızlığının tam olarak sağlanamamış olması gibi etkenler çoğunlukçu demokrasi anlayışının ağırlık kazanmasına ve azınlık haklarının korunmamasına neden olmuştur.

1924 Anayasası, sosyal ve ekonomik hakları tanıyıp, bu hakları işletecek kurumları oluşturamamıştır. Bu anlamda, bireylere tanınan temel hak ve özgürlüklerin kapsamının, 1924 Anayasasında demokratik anlamda yeterli olmadığı varsayımı doğrulanmaktadır. Bu nedenlerle, 1924 Anayasası temel hak ve özgürlükler açısından yirminci yüzyılın gelişmelerine ayak uyduracak bir yapı kuramamıştır.

6.1.2. 1961 Anayasasına Göre Temel Hak ve Özgürlükler

27 Mayıs 1960 müdahalesi ile Milli Birlik Komitesi iktidara geçmiştir. MBK, iktidara geldiği günden itibaren ülkenin ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir anayasa yapma çalışmalarına başlamış ve Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında üniversite öğretim üyelerinden oluşan bir komisyonu, anayasa tasarısını hazırlamakla görevlendirmiştir. Kısaca, İstanbul Komisyonu adıyla anılan bu komisyon, uzun çalışmalardan sonra bir tasarı hazırlamıştır. Ancak bu tasarı kamuoyunda ciddi tereddütler yaratmıştır. Bunun üzerine MBK, anayasa yapmak üzere Kurucu Meclis oluşturulmasına karar vermiştir. Buna göre kurucu meclis, MBK ve Temsilciler Meclisi olarak iki kanattan oluşuyordu (Özbudun, 2005: 35). Temsilciler Meclisi'nin kurulmasında, genel oy sistemine başvurulmamıştır. Meclis üyelerinin bir bölümü iki aşamalı olarak illerden seçilen üyelere, bir bölümü iki siyasi partinin (Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) temsilcilerinden, bir bölümü de

Devlet Başkanı ve MBK tarafından atanan üyelerden oluşuyordu. Ayrıca Temsilciler Meclisi'nin üyeleri arasında çeşitli meslek örgütlerinin ve bazı kamu görevlilerinin temsilcilerine de yer verilmiştir (Erdoğan, 2007: 151).

Kurucu Meclis, Anayasayı ve seçim kanunlarını yapma olan asli görevinin dışında, TBMM'nin diğer yetkilerine de sahipti. Kurucu Meclis, kendisine tanınan süre içinde yeni anayasayı yapma görevini sonuçlandırmış ve 1961 Anayasası halkoyuna sunulurak yürürlüğe girmiştir (Özbudun, 2005: 36). 1961 Anayasasının amacı, *insan hak ve özgürlüklerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, bireyin ve toplumun huzur ve refahını geliştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuksal ve toplumsal temelleriyle oluşturmak* şeklinde belirlenmiştir.

1961 Anayasası, insan hakları konusunda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler açısından 1924 Anayasasına göre çok farklı düzenlemeler getirmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi metinlerden yararlanılmış ve düzenlemelerde bu metinler göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca anayasanın *ikinci maddesinde*, Cumhuriyetin niteliklerinden biri olarak “insan haklarına dayanan devlet” ifadesinin yer alması 1961 Anayasasında insan haklarına verilen önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

1961 Anayasasında, herkesin kişiliğine bağlı, devredilemez, dokunulmaz ve vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu vurgulanarak doğal haklara bağlı kalınmıştır ve aynı zamanda doğal hakların kapsamını genişleterek ekonomik ve sosyal haklar da içine alınmıştır. 1961 Anayasası çağdaş klasik demokrasilerdeki temel hak ve özgürlüklerin hemen hemen hepsini kapsayan bir yaklaşım getirmiştir. Buna göre temel hak ve özgürlükler; “kişinin hak ve ödevleri”, “sosyal ve ekonomik hak ve ödevler” ve “siyasi hak ve ödevler” şeklinde üç başlık altında sınıflandırılmıştır (Soysal, 1990: 37).

Temel hak ve özgürlükler, 1961 Anayasasının ikinci kısmında temel hak ve ödevler başlığı altında geniş ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Anayasanın *10. ve 62. maddeleri* arasında düzenlenen temel hak ve özgürlükler; “genel hükümler, kişinin hakları ve ödevleri, sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler, siyasi haklar ve ödevler” şeklinde dört bölümden oluşmaktadır.

Anayasanın 10. ve 13. maddeleri arasında ikinci kısmın birinci bölümünde *genel hükümler* başlığı altında; temel hakların niteliği ve korunması (10. madde), temel hak ve hürriyetlerin özü, sınırlanması ve kötüye kullanılmaması (11. madde), eşitlik (12. madde), yabancıların durumu (13. Madde) şeklinde temel hak ve özgürlüklerle ilgili temel çerçeveler genel hükümler içerisinde düzenlenmiştir.

Genel hükümler içerisindeki 11. maddeyle, temel hak ve özgürlüklerin yasayla, haklarla ilgili maddelerde öngörülen sınırlama nedenlerine dayalı olarak, Anayasanın sözüne ve ruhuna uymak koşuluyla ve hakkın özüne dokunmamak kaydıyla sınırlanabileceği belirtilmiştir. Böylece, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasının sınırı çizilerek, hak ve özgürlüklerin güvencesi oluşturulmuştur. Bu madde temel hak ve özgürlükler için bir sınırlama maddesi değil, öngörülmüş bir güvence maddesidir. Maddede yer alan sınırlama nedenleri genel sınırlama nedenleri değil, bunlara dayanarak dahi hakkın özüne dokunulamayacağını vurgulamak için örnek olarak sayılmış sınırlama nedenleridir (Tüsiad, 2006: 121).

Anayasanın 14. ve 34. maddeleri arasında ikinci kısmın ikinci bölümü ise *Kişinin Hakları ve Ödevleri* başlığı altında şu şekilde düzenlenmiştir;

- Kişi Dokunulmazlığı (madde 14)
- Özel Hayatın Gizliliği (madde 15)
- Konut Dokunulmazlığı (madde 16)
- Haberleşme Hürriyeti (madde 17)
- Seyahat ve Yerleşme Hürriyeti (madde 18)
- Vicdan ve Din Hürriyeti (madde 19)
- Düşünce Hürriyeti (madde 20)
- Bilim ve Sanat Hürriyeti (madde 21)
- Basın Hürriyeti (madde 22)
- Gazete ve Dergi Çıkarma Hakkı (madde 23)
- Kitap ve Broşür Çıkarma Hakkı (madde 24)
- Basın Araçlarının Korunması Hakkı (madde 25)
- Basın Dışı Haberleşme Araçlarından Faydalanma Hakkı (madde 26)

- Düzeltme ve Cevap Hakkı (madde 27)
- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (madde 28)
- Dernek Kurma Hakkı (madde 29)
- Kişi Güvenliği (madde 30)
- Hak Arama Hürriyeti (madde 31)
- Kanuni Yargı Yolu (madde 32)
- Cezaların Kanuni ve Şahsi Olması (madde 33)
- İspat hakkı (madde 34)

Kişinin hakları ve ödevleri, kişinin devlet tarafından dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen hak ve özgürlüklerini ifade eden negatif veya olumsuz statü haklarıdır (Kapani, 1993: 120). 1961 Anayasası klasik hakların büyük çoğunluğunu tanımıştır. Ayrıca 1961 Anayasası kişi hakları yönünden 1924 Anayasasına göre farklılıklar getirmiştir. Daha önce “Her Türk” biçiminde başlayan maddeler yerine, “herkes” ifadesi ile başlayan maddelere yer verilmiştir. Böylece 1961 Anayasasına evrensel bir nitelik kazandırılmıştır.

Anayasanın 35. ve 53. maddeleri arasında ikinci kısmın üçüncü bölümünde *Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler* başlığı altında aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir;

- Ailenin Korunması (madde 35)
- Mülkiyete Ait Genel Kural (madde 36)
- Toprak Mülkiyeti (madde 37)
- Kamulaştırma (madde 38)
- Devletleştirme (madde 39)
- Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti (madde 40)
- İktisadi ve Sosyal Hayat Düzeni (madde 41)
- Çalışma Hakkı ve Ödevi (madde 42)
- Çalışma Şartları (madde 43)
- Dinlenme Hakkı (madde 44)
- Ücrette Adalet Sağlanması (madde 45)
- Sendika Kurma Hakkı (madde 46)

- Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı (madde 47)
- Sosyal Güvenlik Hakkı (madde 48)
- Sağlık Hakkı (madde 49)
- Öğrenimin Sağlanması (madde 50)
- Kooperatifçiliği Geliştirme (madde 51)
- Tarımın ve Çiftçinin Korunması (madde 52)
- Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı (madde 53)

Sosyal ve iktisadi haklar, devletten olumlu bir davranış, bir hizmet ve yardım isteme olanakları ve bunun yanında devlete ekonomik ve sosyal alanda bir takım görevler yükleyen isteme ya da pozitif statü hakları olarak ifade edilir (Kapani, 1993: 121). Bu anlamda 1961 Anayasası düzenlenirken devlete düşen görevlerin yerine getirilmesi, ekonomik gelişmelerin ölçüsüne ve mali kaynakların yeterliliğine bağlanmıştır. Anayasada devletin bu çabalarına katkıda bulunmak için kamulaştırma ve devletleştirme gibi konular bu bölümde düzenlenmiş, böylece kooperatifçiliğin geliştirilmesi, çiftçinin korunması gibi sosyal içerikli ekonomik hedefler oluşturulmuştur (Soysal, 1990: 68).

Anayasanın 54. ve 62. maddeleri arasında ikinci kısmın dördüncü bölümünde *Siyasi Haklar ve Ödevler* başlığı altında şu şekilde düzenlenmiştir;

- Vatandaşlık Hakkı (madde 54)
- Seçme ve Seçilme Hakkı (madde 55)
- Parti Kurma Hakkı ve Partilerin Siyasi Hayattaki Yeri (madde 56)
- Partilerin Uyacakları Esaslar (madde 57)
- Hizmete Girme Hakkı (madde 58)
- Mal Bildirimi (madde 59)
- Vatan Hizmeti (madde 60)
- Vergi Ödevi (madde 61)
- Dilekçe Hakkı (madde 62)

Siyasi hak ve ödevler, referandum, seçme ve seçilme yoluyla bireylere yönetime katılma, yönetimde söz sahibi olma yetkisi veren katılma veya aktif statü hakları olarak ifade edilir (Tanilli, 1985:177).

1961 Anayasasında siyasi hak ve ödevlerle ilgili bir yenilik, siyasi partilerin derneklerden ayrı olarak düzenlenmesidir. Bu düzenleme ile siyasi partiler, siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak görülmüş ve anayasal bir güvenceye alınmıştır. 1961 Anayasasının uygulama döneminde, sivil haklarla alakalı olarak olumlu bir seyir izlenmiştir. Bu dönemde çeşitli ideolojik akımlar kendilerini rahat bir şekilde ifade edebilmişlerdir. Siyasi katılma ve örgütlenme açısından, geniş çaplı bir örgütlenmenin gerçekleştiği bu dönemde, merkez partilerden başka ideolojik ve dini temelli partiler de, parlamentoda temsil imkanı bulmuşlardır (Küçük, 2005: 81).

1961 Anayasasında temel hak ve özgürlükler geniş ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Klasik özgürlüklerin yanında, sosyal ve ekonomik hakların tanınması ile çağdaş özgürlük anlayışı benimsenmiştir (Duman, 1997: 27). Ayrıca devlete bu hakları yerine getirmesi ve uygun ortam yaratması için görevler vermiştir.

Bu haklar listesinin geniş ve İHEB ile AIHS'nde yer alan haklar listesine uyumlu olduğu görülmektedir. Bu hak ve özgürlüklerle ilgili maddelerin içeriğinin de dolgun ve hak ve özgürlüklere getirilebilecek sınırlamalar konusunda yasama organını sınırlayıcı olduğu görülmektedir (Tüsiad, 2006: 120).

1924 Anayasasının aksine, 1961 Anayasasında temel hak ve özgürlükler açısından güvenceli özgürlükler rejimi kurulmuştur. Siyasi iktidarın yetki aşımalarını önlemek ve temel hak ve özgürlükleri korumak için, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu ve idarenin yargı denetimi gibi güvenceleme sistemi getirilmiştir. 1960 öncesi dönemde anayasanın sık sık çiğnenmesi en büyük sorun olarak görüldüğü için Anayasa Mahkemesi'ne büyük önem verilmiştir (Kapani, 1993: 126).

1961 Anayasası hazırlanırken yaşanan deneyimler göz önünde bulundurularak, yasa koyucunun özgürlüklerin düzenlenmesindeki takdir yetkisi daraltılmıştır. Özgürlük otorite dengesi özgürlükten yana kurularak, güvenceli bir özgürlük düzeni getirilmiş ve yasa koyucunun özgürlüklerin özüne dokunamayacağı kuralı getirilmiştir. Yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur (Kuzu, 1993: 221). Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi,

anayasada yer alan hak ve özgürlüklerin hukuksal koruyucusu olacaktır. İlk kez kurulmuş olan Anayasa Mahkemesi, bir yandan sosyal hukuk devletinin temel taşı, diğer yandan da çoğulcu demokrasi anlayışının güvencesi durumuna gelmiştir (Kaboğlu, 1998: 58).

1961 Anayasasıyla, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi sisteminin kabul edilmesi, temel hak ve özgürlükleri daha güvenceli bir duruma getirmiştir. Böylece 1924 Anayasasına bağlı olarak, mevcut olan Meclis çoğunluğunun oylarıyla hak ve özgürlükleri kısıtlama ve zarar verme tehlikesi de ortadan kaldırılmıştır.

1961 Anayasası ile kişinin devlet karşısında korunması esas alınmıştır. Meslek grupları, sendikalar, siyasi partiler gibi özerk kuruluşlar oluşturulmak suretiyle çoğulcu toplum düzeni yaratılmış, egemenlik bölüştürülmüş, bu yolla bir erkin aşırı kuvvetlenerek hak ve özgürlükler açısından tehlike oluşturması önlenmeye çalışılmıştır (Duman, 1997: 23).

1961 Anayasası, demokratik nitelikleriyle azınlığa çoğunluk olabilme imkanı tanımış ve bunu güvence altına almıştır. İktidar olan çoğunluğun iradesinin sınırlandırılabilceğini düzenlemiş, yasama ve yürütmenin temel hak ve özgürlükler yönünden aykırı hareket etmesine karşı yargı güvencesi getirmiştir. Böylece 1961 Anayasasının, temel hak ve özgürlükleri düzenlerken, evrensel, çağdaş ve güvenceli bir anlayışı benimsediği görülmektedir.

6.1.3. 1982 Anayasasına Göre Temel Hak ve Özgürlükler

12 Eylül 1980 tarihinde, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, olası bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devletin otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik sistemin işlemesine engel olan sebepleri ortadan kaldırmak amacıyla ordu yönetime el koymuştur. 29 Haziran 1981 tarihinde çıkarılan kanunla, yeni anayasa hazırlamakla görevli bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşuyordu (Canatan, 2010: 39).

Kanunun ikinci maddesinde, Kurucu Meclis'in görevleri (Özbudun, 2005: 53); yeni anayasayı ve anayasanın halkoyuna sunulmuş kanununu hazırlamak,

anayasanın kabulü kesinleşince siyasi partiler kanununu hazırlamak, seçim kanununu hazırlamak, TBMM kurulup göreve başlayıncaya kadar, kanun koyma, değiştirme ve kaldırma suretiyle yasama görevlerini yerine getirmek şeklinde belirtilmiştir.

Milli Güvenlik Konseyi'nin seçtiği kırk kişiden ve yüz yirmi sivilden oluşan Danışma Meclisi toplam 160 üyeden oluşuyordu. MGK'nın ve Danışma Meclisi'nin yetkileri de kanunla belirlenmiştir. Buna göre, MGK Danışma Meclisi'nden gelen kanun, tasarı ve teklifleri aynen veya değiştirerek kabul veya reddedebilir. MGK'nın kabul ettiği metin resmi gazetede yayımlanmak suretiyle kanunlaşır. Danışma Meclisi'nin, Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ve genel kurulca kabul edilen Anayasa metni, MGK tarafından aynen veya değiştirilerek kabul edilir ve resmi gazete ile yayımlanır şeklinde düzenlenmiştir (Özbudun, 2005: 54).

Önce Danışma Meclisi tarafından, sonra da MGK tarafından kabul edilen 1982 Anayasası, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve %91.37 evet oyuyla kabul edilerek uygulamaya konmuştur.

1982 Anayasasının özelliklerini temel hak ve özgürlükler yönünden değerlendirecek olursak; 1982 Anayasası *kazuistik* bir yöntemle hazırlanmıştır. Anayasanın bütün maddeleri 1961 Anayasasına oranla daha uzun ve ayrıntılıdır. 1982 Anayasası, sadece genel ilkeleri ortaya koyup, bunların uygulama biçimlerini kanunlara bırakma amacını güden çerçeve anayasa anlayışını benimsememiş, birçok muhtemel durumu düzenlemek isteyen kazuistik bir yöntemle yer vermiştir. 1982 Anayasası daha katıdır. Değiştirilmesi normal kanunlardan daha zor şartlara bağlanmış anayasalara katı anayasa denmektedir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na oranla daha katı bir anayasadır. 1982 Anayasasında hiçbir şekilde değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi teklif edilemeyecek hükümlerin kapsamı artırılmıştır. İkinci olarak, anayasa değişikliği sürecine 1961 Anayasasında mevcut olmayan bir onay safhası eklenmiştir. Cumhurbaşkanıya onaylamadığı Anayasa değişikliğini halkoylamasına sunabilme yetkisi verilmiştir. 1982 Anayasası'nda otorite-hürriyet dengesinde otoritenin ağırlığı artırılmıştır. 1982 Anayasası devlet otoritesinin güçlendirilmesine öncelik vermiştir. Yürütmeyi, yasama ve yargı karşısında daha da güçlendirmiştir (Özbudun, 2005: 60).

1982 Anayasası'na göre temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi genel hükümlerle başlıyor ve Jellinek'in sınıflandırmasını benimseyerek, "kişinin hakları ve ödevleri, sosyal ekonomik haklar ve ödevler, siyasi haklar ve ödevler" şeklinde dört bölüm olarak düzenlenmiştir.

6.1.3.1. Genel Hükümler

1982 Anayasasında tüm temel hak ve özgürlükler için gerekli olan ilkeler genel hükümler içerisinde düzenlenmiştir. Anayasanın 12. ve 16. maddeleri arasında düzenlenen genel hükümler şu şekilde özetlenebilir;

- Temel Hak ve Özgürlüklerin Niteliği (madde 12)
- Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması (madde 13)
- Temel Hak ve Özgürlükleri Kötüye Kullanılmaması (madde 14)
- Temel Hak ve Özgürlüklerin Kullanılmasının Durdurulması (madde 15)
- Yabancıların Durumu (madde 16)

6.1.3.2. Kişinin Hakları ve Ödevleri

Bu haklar, devlete bir şey yapmama, kişinin alanına müdahalede bulunmama ödevi yükler. Bu haklar aynı zamanda kişinin sahip olduğu hakların devlet dışındaki bir üçüncü kişiye karşı da korunmasını sağlar. Anayasanın ikinci kısmının "Kişinin hakları ve ödevleri" başlıklı ikinci bölümde şu temel hak ve özgürlükler düzenlenmiştir (Gözler, 2000: 102);

- Kişinin Dokunulmazlığı, Maddi ve Manevi Varlığı (Madde 17)
- Zorla Çalıştırma Yasağı (Madde 18)
- Kişi Hürriyeti ve Güvenliği Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması (Madde 19)

- Özel Hayatın Gizliliği (Madde 20)
- Konut Dokunulmazlığı (Madde 21)
- Haberleşme Hürriyeti (Madde 22)
- Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti (Madde 23)
- Din ve Vicdan Hürriyeti (Madde 24)
- Düşünce ve Kanaat Hürriyeti (Madde 25)
- Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti (Madde 26)
- Bilim ve Sanat Hürriyeti Basın ve Yayınla İlgili Hükümler (Madde 27)
- Basın Hürriyeti (Madde 28)
- Süreli ve Süresiz Yayın Hakkı (Madde 29)
- Basın Araçlarının Korunması (Madde 30)
- Kamu Tüzel Kişilerinin Elindeki Basın Dışı Kitle Haberleşme Araçlarından Yararlanma Hakkı (Madde 31)
- Düzeltme ve Cevap Hakkı Toplantı Hak ve Hürriyetleri (Madde 32)
- Dernek Kurma Hürriyeti (Madde 33)
- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı (Madde 34)
- Mülkiyet Hakkı (Madde 35)
- Hak Arama Hürriyeti (Madde 36)
- Kanuni Hakim Güvencesi (Madde 37)
- Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar (Madde 38)
- İspat Hakkı (Madde 39)
- Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması (Madde 40)

6.1.3.3. Sosyal Ekonomik Haklar ve Ödevler

Bu haklar ve özgürlükler, sosyal devlet anlayışının gelişimi sonucu ortaya çıkmışlardır. Bunların gerçekleşmesi için genel olarak devletin olumlu bir edimde bulunması gerekir. Bu haklar aynı zamanda kişinin sahip olduğu hakların devlet dışındaki bir üçüncü kişiye karşı da korunmasını sağlar. Anayasanın ikinci kısmının

“Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlıklı üçüncü bölümde şu temel hak ve özgürlükler düzenlenmiştir (Gözler, 2000: 103);

- Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları (Madde 41)
- Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi (Madde 42)
- Kıyılardan Yararlanma (Madde 43)
- Toprak Mülkiyeti (Madde 44)
- Tarım, Hayvancılık ve Bu Üretim Dallarında Çalışanların Korunması (Madde 45)
- Kamulaştırma (Madde 46)
- Devletleştirme ve Özelleştirme (Madde 47)
- Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti Çalışma İle İlgili Hükümler (Madde 48)
- Çalışma Hakkı ve Ödevi (Madde 49)
- Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı (Madde 50)
- Sendika Kurma Hakkı (Madde 51)
- (Mülga) (Madde 52)
- Toplu İş Sözleşmesi ve Toplu Sözleşme Hakkı (Madde 53)
- Grev Hakkı ve Lokavt (Madde 54)
- Ücrette Adalet Sağlanması (Madde 55)
- Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması (Madde 56)
- Konut Hakkı (Madde 57)
- Gençliğin Korunması (Madde 58)
- Sporun Geliştirilmesi (Madde 59)
- Sosyal Güvenlik Hakkı (Madde 60)
- Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması Gerekenler (Madde 61)
- Yabancı Ülkelerde Çalışan Türk Vatandaşları (Madde 62)
- Tarih, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması (Madde 63)
- Sanatın ve Sanatçının Korunması (Madde 64)

- Devletin İktisadî Ve Sosyal Ödevlerinin Sınırları (Madde 65)

6.1.3.4. Siyasi Haklar ve Ödevler

Bu haklar ve özgürlükler, kişilerin devlet yönetimine katılma ve siyasal faaliyette bulunma haklarıdır. Bu haklar sadece Türk vatandaşları tarafından kullanılabilirdiğinden bu haklara “vatandaş hakları” da denilmektedir. Bu haklar aynı zamanda kişinin sahip olduğu hakların devlet dışındaki üçüncü bir kişiye karşı da korunmasını sağlar. Anayasanın ikinci kısmının “Siyasi Haklar ve Ödevler” başlıklı dördüncü bölümde şu temel hak ve özgürlükler düzenlenmiştir (Gözler, 2000: 103);

- Türk Vatandaşlığı (Madde 66)
- Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları (Madde 66)
- Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma (Madde 67)
- Siyasi Partilerin Uyacakları Esaslar (Madde 68)
- Hizmete Girme (Madde 69)
- Mal Bildirimi (Madde 70)
- Vatan Hizmeti (Madde 71)
- Vergi Ödevi (Madde 72)
- Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı (Madde 73)

6.1.3.5. 1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Düzenlemelere İlişkin Genel Değerlendirme

Anayasanın başlangıç bölümü, 1961 Anayasasının kurduğu insan haklarına dayalı demokratik sistemi silah zoruyla ortadan kaldıran askeri darbeyi, “Türk Milletinin ayrılmaz parçası olan TSK’nun, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 hareketi” olarak nitelemekle ve üyeleri MGK tarafından atanmış

Danışma Meclisi'ni "Türk Milletinin meşru temsilcileri" olarak nitelemekle, Anayasanın insan hakları temelinden ne denli uzaklaştığını açıkça göstermektedir (Tüsiad, 2006: 122).

1982 Anayasasının Cumhuriyetin niteliklerini belirleyen ikinci maddesinde, 1961 Anayasasından farklı olarak, Cumhuriyetin insan haklarına dayalı değil, saygılı bir devlet olduğu belirtilmiştir. Böylece insan hak ve özgürlükleri, 1961 Anayasasına göre devletin varoluş nedenini açıklarken, 1982 Anayasasına göre, devletçe sadece gözetilmesi gereken değerler haline dönüştürülerek devletin temeli sayılmaktan çıkarılmıştır (Soysal, 1990: 192).

1982 Anayasası, 1961 Anayasasının öngördüğü sistematiğe dokunmadan hak ve özgürlükler rejiminde değişiklik yapmıştır. Bireyin özgürlüğü, toplumun özerkliği ve bireyin üstünlüğü yerine devlete öncelik tanımıştır. Ayrıca otoriter bir bakış açısıyla hazırlanmış olduğu için sınırlayıcı bir sistem getirmiştir. Öze dokunma yasağı kaldırılmış, ifade ve örgütlenme konusunda aşırı sınırlayıcı ve yasaklayıcı hükümler getirilmiş, çoğulcu ve demokratik toplum yapısından önemli derecede uzaklaşmıştır (Kaboğlu, 1998: 58).

Ayrıca 1982 Anayasasının, genel hatlarıyla 1961 Anayasasının temel ilkelerini esas alarak hazırlandığı şeklinde farklı bir görüşte bulunmaktadır. 1961 Anayasasının temel nitelikleri olan insan hakları ve demokrasi 1982 Anayasasında aynı önemini korumuştur. Ancak devletin yetkileri daha da artmıştır. 1982 Anayasası, bireyle toplum arasında toplumu, insan devlet arasında ise kesinlikle devleti tercih eden bir anayasadır. Ancak yinede 1982 Anayasasında bireye değer verilmediği anlamı çıkarılmamalıdır (Kuzu, 1993: 239).

1982 Anayasası, 1961 Anayasasının getirmiş olduğu geniş özgürlük ve serbestlikler yerine, 1961 Anayasasının yaratmış olduğu özgürlük ortamına bir tepki olarak yürütmeyi güçlendirmiş, temel hak ve özgürlükler konusunda sınırlama ve yasaklamalara ağırlık vermiştir. 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin güvencesi ve korunması bakımından demokratik ve çağdaş olan bir anayasayla bağdaşmayan şekilde geri adımlar atılmasına neden olmuştur. Anayasada, bireyi

güçlü iktidarlara karşı koruyacak kural ve kurumlar zayıf bırakılırken, temel hak ve özgürlükleri sınırlama araçları genişletilmiştir.

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması dışında, 1982 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin kullanımı bakımından oldukça geniş kapsamlı yasaklara yer vermiştir. Bu anlamda genel nitelikli kullanım yasağı temelinde, siyaset ve dayanışma yasaklarına yer verilmiştir.

Ayrıca yasama organının tek meclise indirgenmesi ve seçim döneminin uzatılması, yasama yetkilerinin belli ölçüde sınırlanması, yürütme yetkilerinin artırılması, kanun hükmünde kararname alanının genişletilmesi, yargı önünde özyönetim sistemine son verilmesi, başta olağanüstü hal kanun hükmünde kararnemeleri olmak üzere, idari nitelikte pek çok işlemin yargısal denetim alanı dışına çıkarılması gibi faktörler 1982 Anayasasında demokratik hukuk devletindeki kırılma noktası olarak ifade edilmektedir (Kaboğlu, 2006: 159).

1982 Anayasasında, haklarla ilgili maddelerde önce hak tanınmış, hemen ardından ancak ile başlayan uzun paragraflarla hakların sınırlanmasına ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Bu nedenle, 1982 Anayasası bazı hukukçular tarafından “Amayasa” olarak nitelendirilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerle ilgili maddelerin bir bölümünde, Anayasanın bizzat kendisi soyut ya da somut sınırlamalar getirmiş, diğer bölümlerinde ise, yasama organına son derece geniş bir sınırlama alanı tanıyan sınırlama nedenlerini saymıştır. Böylece, “özgürlük istisna, sınırlama asıl konuma” getirilmiştir (Tüsiad, 2006: 124).

1982 Anayasasının yapılış sürecinde tartışmaların önemli bir kısmı temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması konusunda olmuştur. 1961 Anayasasındaki öze dokunmama ölçütünün yerine demokratik toplum düzeninin gerekleri ölçütü tercih edilmiştir (Akal, 2003: 27). Demokratik toplum düzeni ölçütünün uygulanmasının daha kolay olduğu ve AİHS’den alındığı için evrensel bir kavram olarak nitelendirilmiştir. Buradan hareketle öz güvencesini kaldırmakla yasa koyucuya daha fazla sınırlama yetkisi tanımak istendiği anlaşılmaktadır.

1982 Anayasası temel hak ve özgürlükleri ödev ve sorumluluk kavramları ile birlikte ifade etmektedir. Anayasadaki ilgili kısım ve bölüm başlıklarının hep “ve

ödevler” biçiminde oluşu, zaten hak ve özgürlük kavramları ile ödev ve sorumluluk kavramları arasında doğal bir bağ bulunduğunu anlatmaktaydı ve her hakkın bir ödev, bir özgürlüğün de belirli bir sorumluluk getirmesi gerektiği anlaşılmaktadır (Soysal, 1990: 193).

1982 Anayasası, düşünce özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü gibi en temel demokratik özgürlükleri neredeyse kullanılamaz hale getirerek, çoğulcu demokrasi ve sivil toplumun gelişimini engellemeye ve tek tip bir toplumsal ve siyasal yapı oluşturmaya çalışmıştır. 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri aşırı biçimde sınırlandırarak otorite özgürlük dengesini birey aleyhine bozmuş, üniversitelere bilimsel özerklik tanımamış, çağdaş demokrasilerdeki uygulamaya ve uluslararası sözleşmelerle getirilen kriterlere aykırı olarak siyasal partilere aşırı yasaklar getirmiştir. 12 Eylül düzenlemelerini, olağanüstü KHK’leri, Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemleri, YAŞ kararlarını ve HSYK kararlarını yargı denetimi dışında tutarak, yargı bağımsızlığını zayıflatmış ve yargıya sınırlamalar getirmiştir. 1982 Anayasasında merkeziyetçilik artırılarak yerel yönetim ilkesi zayıflatılmış, kamu yönetiminde açıklık ilkesi sağlanamamıştır. Tabii hakim ilkesiyle bağdaşmayacak şekilde DGM ve sıkıyönetim mahkemelerinin kurulmasına imkan veren düzenlemelere gidilerek, sivil yönetim güçsüzleştirilmiştir (Atar, 2000: 119). Tüm bu nedenlerden dolayı, 1982 Anayasası bireylere tanınan temel hak ve özgürlüklerin kapsamı bakımından demokratik anlamda yeterli olmamış ve çağdaş, demokratik bir toplumun ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamıştır.

6.2. Tali Kurucu İktidar Tarafından Yapılan Düzenlemeler

Kurucu iktidar, bir devletin anayasasını yapan ya da değiştiren iktidar olarak ifade edilmektedir. Kurucu iktidar asli ve tali kurucu iktidar olarak ikiye ayrılmaktadır.

Tali kurucu iktidar, bir ülkenin anayasasını, mevcut anayasal kural ve usuller çerçevesinde değiştiren güç anlamındadır. Tali kurucu iktidar hukuki açıdan sınırlı bir iktidar olup, yaptığı anayasa değişiklikleri geçerliliğini yürürlükteki anayasadan

alır (Atar, 2000: 164). Çalışmanın bu kısmında da 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında yer alan temel hak ve özgürlüklerin tali kurucu iktidarlar tarafından değiştirilmesi konusuna yer verilmiştir.

6.2.1. 1924 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Değişiklikler

1924 Anayasasında, 1960 darbesine kadar yedi kez değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerin ikisi biçimle diğerleri ise esasla ilgili olmuştur. Biçimle ilgili değişiklikler anayasanın dili ile ilgilidir. Dil devriminin ardından 1945 yılında anayasanın içeriğine bağlı kalınarak anayasa metni öz Türkçeye çevrilmiştir. Anayasanın dili ile ilgili ikinci değişiklik Demokrat Parti döneminde gerçekleştirilmiş ve anayasa metni 1924'deki eski haline tekrar çevrilmiştir.

1924 Anayasası ile ilgili diğer değişiklikler ise; 1928, 1934 ve 1937 yıllarında gerçekleştirilmiştir.

1928 yılındaki değişikliklerle; anayasanın *ikinci maddesindeki* devletin dininin İslam olduğu hükmü çıkarılmış ve anayasada dinsel gönderme yapılmasının önüne geçilmiştir. *16. maddede*, cumhurbaşkanı ve milletvekili andındaki vallahi sözcüğü kaldırılmış ve yerine namusum üzerine söz veririm ifadesi getirilmiştir. Ayrıca *26. maddedeki* ahkamı şer-iyenin tenfizi yani şeriat hükümlerinin uygulanması hükmü kaldırılarak, anayasadaki dini ifadeler çıkarılmıştır.

1934 yılındaki anayasa değişikliklerinde ise, *10. ve 11. maddelerde* kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınarak önemli ve gerekli bir adım atılmıştır. Maddenin ilk şeklinde bu haklar sadece erkek Türk vatandaşlarına tanınmıştı. Yeni düzenlemeyle kadın erkek Türk vatandaşlarının hepsi bu hakka kavuşturulmuş, fakat yeni düzenlemeyle 18 olan oy kullanma yaşı 22'ye yükseltilmiştir. Kadınlara da seçme ve seçilme hakkının tanınmasından sonra oy kullanma yaşının 22'ye yükseltilmesi, cinsiyet ayrımına bağlı bir önyargı olarak düşünülebilir. Bu anlamda, kadın erkek eşitliği ve pozitif ayrımcılığı sağlayacak düzenlemeler gerçekleştirilememiştir.

1924 Anayasasında yapılan en kapsamlı değişiklikler 1937 yılında gerçekleştirilmiştir. Buna göre anayasanın dokuz maddesinde değişikliğe gidilmiştir.

Bu değiştirilen maddelerden iki tanesi (74. ve 75. maddeler) temel hak ve özgürlüklerle ilgilidir.

74. *madde*; yasal istisnalar ve kamulaştırma yasağını düzenlemiştir. Yapılan değişiklikle, çiftçiyi topraklandırmak amacıyla yapılacak kamulaştırmaların bedellerinin ödenmesinde taksitlendirme sistemi getirilmiştir.

75. *maddede* ise; tarikat ifadesi çıkarılarak, hiçbir kimsenin dini inanışından, felsefi görüşünden dolayı kınanamayacağını ve herkese kanunlara aykırı olmamak koşuluyla her türlü dini tören yapma serbestliği getirilmiştir.

1924 Anayasası sivil ve siyasi haklar konusunda hemen hemen yeterli bir tablo çizerken, devlete pozitif olarak edimde bulunma ödevi yükleyen sosyal haklar bakımından aynı tabloyu oluşturamamıştır (Erdoğan,2007: 149). Bu bakımdan 1924 Anayasasının en büyük eksikliklerinden biri sosyal haklara yer vermemiş olmasıdır. Ayrıca diğer bir eksiklik ise, düzenleme ve değişikliklerle tanımiş olduğu temel hak ve özgürlükleri güvence altına almayışı, temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesini, sınırlarının belirtilmesini yasama organının takdirine bırakmış olmasıdır.

Tablo 6.1. 1924 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler İle İlgili Yapılan Değişiklikler Tablosu

1924 Anayasasındaki İlk Hali	Değişiklik Yapıldıktan Sonraki Hali
Madde 10.- On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk meb'ûsan intihabına iştirâk etmek hakkını haizdir.	Madde 10.- Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk meb'ûs seçmek hakkını hâizdir.
Madde 11.- Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk meb'ûs intihap edilmek salâhiyetini haizdir.	Madde 11.- Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk meb'ûs seçilebilir.
Madde 74. Menafi-i umumiye için lüzumu usulen tahakkuk etmedikçe ve kanun-u mahsus mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak olunamaz.	Madde 74. Umumi menfaatler için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer bahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak olunamaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur. Fevkalade hallerde ve kanuna göre tahmil olunacak para ve mal çalışmaya dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedakarlık yapmaya zorlanamaz.
Madde 75. Hiçbir kimse mensup olduğu, din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, adabı muaşeretini umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir.	Madde 75. Hiçbir kimse felsefi inancından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir.

6.2.2. 1961 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Değişiklikler

1961 Anayasasında 1980 askeri darbesi ile yönetime el konulup yürürlükten kaldırılana kadar geçen süreçte toplam yedi kez değişiklik yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde yapılan değişiklikleri, temel hak ve özgürlükler açısından kronolojik olarak değerlendireceğiz. Bu anayasa değişiklikleri içerisinde temel hak ve özgürlüklerle ilgili olanlar, 1971 ve 1973 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleridir.

Anayasa değişiklikleri içerisinde en kapsamlı değişiklikler 1971 yılında yapılmıştır. 1971 yılında anayasanın temel hak ve ödevler başlıklı ikinci kısmının birinci bölümünde düzenlenen *genel hükümler* bölümünde;

11. madde, temel hak ve özgürlükler, devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğünün, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacıyla veya anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Bu düzenlemeye göre, bütün kamu özgürlüklerinin sınırlandırılabilceği belirtilmiş ve bunun hangi durumlarda ve ne ölçüde yapılacağı açıklanmıştır. Ayrıca son fıkrada, anayasada yer alan hak ve özgürlüklerin hiçbirisinin, insan ve özgürlüklerini veya Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak nitelikleri anayasada belirtilen cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastı ile kullanılamayacağı hükmü getirilmiştir. Bu hükümlere aykırı davrananlara ve özgürlükleri kötüye kullananlara cezai yaptırım uygulanması öngörülmüştür.

Böylece 11. madde, bir güvence maddesi olmaktan çıkarılıp sınırlama maddesine dönüştürülmüştür. Artık temel hak ve özgürlükler, 11. maddede belirtilen genel sınırlama nedenleri ile haklarla ilgili maddelerde belirtilen özel sınırlama nedenlerine dayanılarak sınırlandırılacaktır. Bu değişiklik insan hakları yönünden bir geriye gidişi ifade etmektedir (Tüsiad, 2006: 121).

Anayasanın *kişinin hakları ve ödevleri* başlıklı ikinci kısmının ikinci bölümünde; özel hayatın gizliliğini düzenleyen *15. maddenin* ikinci fıkrası değiştirilmiştir. Buna göre, milli güvenlik ile ilgili durumlarda özel hayatın

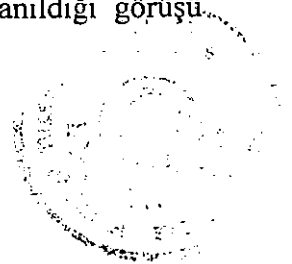
gizliliğine idari mercilerin de dokunabilmesine izin verilmiştir. Bu düzenlemenin yeni şekli ile hakim kararı beklemeye gerek kalmamıştır.

Vicdan ve din hürriyetinin düzenlendiği 19. maddenin son cümlesi değiştirilmiştir. Kimsenin devletin sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel düzenini din kurallarına dayandırma amacıyla, dini, dini duygularını veya dinen kutsal sayılan şeyleri istismar edemeyeceği ve kötüye kullanamayacağı belirtilmiştir. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan dernek olsun olmasın bütün tüzel kişiler (önceki hali gerçek ve tüzel kişiler) hakkında uygulanabileceği şeklinde düzenlenmiştir.

Anayasanın 22. maddesinde basın özgürlüğü ile ilgili değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler basın özgürlüğünün kötüye kullanıldığı görüşü üzerine gerçekleştirilmiştir. Buna göre, toplantı kararını sadece hakim değil aynı zamanda savcı, polis, jandarma veya en büyük mülki amir gibi mercilerinde alabileceği belirtilmiştir. Ayrıca gazete ve dergileri kapatma sebepleri genişletilmiş ve bu yetkinin sadece mahkeme kararıyla kullanabileceği düzenlenmiştir.

Basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkı olarak düzenlenen 26. madde, hiçbir kayıt ve sınır koymadan basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkının serbestliğini getirmişti. Ancak yapılan değişiklikle, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal cumhuriyetin, milli güvenliğinin ve genel ahlakın korunması halleri dışında kalan sebeplere dayanarak faydalanılacağı şeklinde sınırlandırılmıştır.

29. maddede dernek kurma hakkı düzenlenmişti. Yapılan değişiklikle madde hem değiştirilmiş hem de yeni iki fıkra eklenmiştir. On dokuzuncu maddenin son fıkrasında yazılı tüzel kişilerin de kapsamına girmiştir. Dernekler yine hakim kararıyla kapatılabilirler. Ancak devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal cumhuriyetin, milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan durumlarda, hakim kararına kadar kanunun açıkça yetkili kıldığı merci tarafından verilen emirle faaliyetten alıkonulabilir şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişiklikler on yıllık bir uygulamadan sonra dernek kurma hakkının kötüye kullanıldığı görüşü nedeniyle gerçekleştirilmiştir.

Anayasanın 30. maddesinde kişi güvenliği ile ilgili dördüncü fıkra değiştirilmiştir. Yakalan veya tutuklanan kimsenin, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırk sekiz saat ve kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda yedi gün içinde hakim önüne çıkarılacağı ve bu süre geçtikten sonra hakim kararı olmaksızın özgürlüğünden yoksun bırakılmayacağı şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişiklikle hakim önüne çıkma süresi yirmi dört saatten kırk sekiz saate çıkarılmıştır. Toplu işlenen suçlarda bu süre daha uzun tutularak yedi güne çıkarılmıştır. İnsan onur ve kişiliğine tehdit oluşturabilecek bu değişikliklerin sakıncalı yönleri vardır.

Tabii yargı yolu hakkının düzenlendiği 32. madde ise (kanunen ifadesi eklenerek), hiç kimsenin kanunen bağlı olduğu mahkeme dışında başka bir merci önüne çıkarılmayacağı ve bu yetkiyi kanunen bağlı olduğu mahkeme dışında başka bir mercinin kullanamayacağı şeklinde düzenlenerek değiştirilmiştir.

Anayasanın *sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler* başlıklı ikinci kısmının üçüncü bölümünde; kamulaştırmayı düzenleyen 38. madde de değişiklik yapılmıştır. Buna göre, madde yeniden düzenlenmiş ve gerçek değeri yerine vergi değeri kabul edilmiştir. Vergi değerini kanunda belirtilen şekilde sahibi tespit ve beyan eder. Kamulaştırılan taşınmaz mal karşılığının vergi değerinden az takdir edilmesi halinde sahibinin itiraz ve dava hakkı vardır. Ayrıca bu düzenlemede kıyıların korunması ve turizm amacıyla da kamulaştırma yapılabilmesi tanınmıştır. Buna göre taksitle ödeme yapılacaksa tanınan süre on yıldır ve kanunla gösterilen faiz oranı uygulanır.

Diğer bir değişiklikte sendika kurma hakkının düzenlenmiş olduğu 38. madde de gerçekleşmiştir. Değişikliğe göre, eski metindeki çalışanlar kelimesi yerine işçiler kelimesi getirilmiş ve kapsam daraltılmıştır. Yeni hükümlerle işçi niteliği taşıyan kamu hizmeti görevlilerine artık sendika kurma hakkı tanınmamıştır. Bu görevlilere mesleki menfaatlerini geliştirmek ve korumak için kuruluş kurma hakkı verilmiştir.

Anayasanın *siyasi haklar ve ödevler* başlıklı ikinci kısmının dördüncü bölümünde ise iki maddede değişiklik yapılarak yeniden düzenlenmiştir.

Parti kurma hakkı ve partilerin siyasi hayattaki yerini düzenleyen 56. maddeye, yeni bir fıkra eklenerek siyasi partilere yapılan yardımın kanunla düzenleneceği esası getirilmiştir.

Vergi ödevinin düzenlendiği *61. maddeye* de yeni bir fıkra eklenerek, ekonomik yaşamın ve kalkınma planının gereklerine uygun bir şekilde kanunun izniyle Bakanlar Kurulu'na vergi, resim ve harçlarda değişiklik yapma yetkisi tanınmıştır.

1961 Anayasasında, 1971 yılında yapılan değişiklikleri ve düzenlemeleri bu şekilde açıkladıktan sonra, 1973 yılında yapılan değişiklikleri değerlendirelim. 1973 yılında yapılan değişiklikler temel hak ve ödevlerin ikinci ve dördüncü bölümlerinde gerçekleşmiştir.

Anayasanın *kişinin hakları ve ödevleri* başlıklı ikinci kısmının ikinci bölümünde; *30. Maddeye* kanuni yargı kuralına uygun uzmanlaşmış yargı merci olarak DGM yer almıştır.

Diğer değişiklik ise, anayasanın *siyasi haklar ve ödevler* başlıklı ikinci kısmının dördüncü bölümünde; *57. maddedeki* ikinci ve üçüncü fıkranın yeniden düzenlenmesiyle gerçekleşmiştir. Bu düzenlemeyle, siyasi partiler kanununun değiştirilmesi yoluyla Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkisinin daha dar bir şekilde uygulanması sağlanmak istenmiştir.

1971 muhtırası ile başlayan süreç, 1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlükleri daraltmıştır. Yapılan değişiklikler temel hak ve özgürlükler açısından kişi ve toplum aleyhine devlet otoritesini büyüten bir yaklaşım getirmiştir (Tanör, 1992: 416). Temel hak ve özgürlüklerle ilgili yapılan değişiklikler, anayasanın özgürlükler düzenine aykırı niteliktedir. Çünkü önceki özgürlükler sistemi serbestlik tanırken, değişikliklerden sonra kısıtlayıcılık esas alınmıştır.

1971 ve 1973 yıllarında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle, haklarla ilgili maddelerde yer alan özel sınırlama nedenleri de genişletilmiş, memurların sendika kurma hakkı kaldırılmış, öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olabilmeye hakkı ellerinden alınmıştır. Bu değişikliklerle, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde idarenin temel hak ve özgürlüklere müdahale olanağı da genişletilmiştir. Bütün bu değişikliklerle, kişi hak ve özgürlükleri aleyhine devlet otoritesi güçlendirilmiştir (Tüsiad, 2006: 121).

Anayasa değişiklikleriyle temel hak ve özgürlükleri sınırlandıracak sebepler çoğaltılmış ve bunlar “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” (md. 15, 22, 29, 46) gibi çok geniş yorumlanabilecek bir terimle ifade edilmiştir. Böylece daha önce sınırlandırılmayan özgürlüklerinde sınırlandırılabilmesi mümkün olmuştur. Böylece 1961 Anayasasında yapılan değişiklikler çalışmanın varsayımları doğrultusunda, hem temel hak ve özgürlüklere sağlanan güvenceler yönünden, hem de temel hak ve özgürlüklerin kapsamı yönünden demokratik nitelikli değildir.

Anayasasının yapılışı sırasında, toplumun önemli bir bölümünün dışlanmış olması 1961 Anayasasının tam olarak benimsenmemesine neden olmuştur. Uygulandığı dönemde yaşanan olayların gerekçesi olarak anayasa gösterilmiştir (Soysal, 1990: 82). Sonuç olarak, ülke içerisinde yaşanan ideolojik olaylar ve tırmanan gerginlikler 1980 askeri darbesinin zemini oluşturmuş ve 1961 Anayasası on dokuz yıl uygulamada kalmıştır.

Tablo 6.2. 1961 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler İle İlgili Yapılan Değişiklikler

1961 Anayasasındaki İlk Hali	Değişiklik Yapıldıktan Sonraki Hali
<p>Madde 11. Temel hak ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz.”</p>	<p>Madde 11. Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir.</p> <p>Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz. Bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastı ile kullanılamaz. Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunda gösterilir.</p>
<p>Madde. 15. Özel hayatın gizliliğine dokunulamaz. Adli kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; milli güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri olmadıkça, kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz.</p>	<p>Madde 15. Özel hayatın gizliliğine dokunulamaz. Adli kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; milli güvenlik ve kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz.</p>
<p>Madde 19. Herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat özgürlüğüne sahiptir. Kanun düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı</p>	<p>Madde 19. Herkes, vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı</p>

<p>olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir.</p> <p>Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.</p> <p>Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğini ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.</p> <p>Kimse, devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.</p>	<p>olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir.</p> <p>Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.</p> <p>Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.</p> <p>Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.</p>
<p>Madde 22. Basın hürdür; sansür edilemez.</p> <p>Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır.</p> <p>Basın ve haber alma hürriyeti, ancak millî güvenlik veya genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir.</p> <p>Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde hâkim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz.</p> <p>Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergilerin toplatılması, bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve</p>	<p>Madde 22. Basın hürdür; sansür edilemez.</p> <p>Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır. Basın ve haber alma hürriyeti, ancak Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, kamu düzenini, millî güvenliği ve millî güvenliğin gerektirdiği gizliliği veya genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarını tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek veya yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir.</p> <p>Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için kanunla belirtilecek sınırlar içinde hakim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz.</p> <p>Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergiler, kanunun gösterdiği suçların</p>

<p>ancak hâkim kararıyla olabilir. Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergiler, ancak 57’nci maddede belirtilen fiillerden mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.</p>	<p>işlenmesi halinde hakim kararıyla; Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğin, kamu düzeninin veya genel ahlakın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle toplatılabilir. Toplatma kararını veren yetkili merci, bu kararını en geç 24 saat içinde mahkemeye bildirir. Mahkeme bu kararı en geç üç gün içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır. Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergiler, millî güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlâka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyet ilkelerine veya Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.</p>
<p>Madde 26. Kişiler ve siyasî partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu faydalanmanın şartları ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlara ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşumunu köstekleyici kayıtlamalar koyamaz.</p>	<p>Madde 26. Kişiler ve siyasî partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu faydalanmanın şartları ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlakın korunması halleri dışında kalan bir sebebe dayanarak halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlara ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşumunu engelleyici kayıtlar koyamaz.</p>
<p>Madde 29. Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini veya genel ahlakı korumak için kanunla sınırlandırılabilir.</p>	<p>Madde 29. Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanıldığında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli</p>

	<p>güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir.</p> <p>Hiç kimse bir derneğe üye olmaya veya dernekte üye kalmaya zorlanamaz.</p> <p>Dernekler, kanunun gösterdiği hallerde hâkim kararıyla kapatılabilir. Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, hakim kararına kadar kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle faaliyetten alıkonulabilir.</p>
<p>Madde 30. Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmayı veya delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla ve bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunla gösterilen hakim kararıyla tutuklanabilir. Tutukluluğunun devamına karar verilmesi aynı hallere bağlıdır.</p> <p>Yakalama, ancak suçüstü halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir.</p> <p>Yakalanan ve tutuklanan kimselere, yakalama ve tutuklama sebeplerinin ve haklarındaki iddianın yazılı olarak hemen bildirilmesi gerekir.</p> <p>Yakalanan veya tutuklanan kimse tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırk sekiz saat ve kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda yedi gün içinde hakim önüne çıkarılır ve bu süre geçtikten sonra hakim kararı olmaksızın hürriyetten yoksun kılınmaz. Yakalanan veya tutuklanan kimse, hakim önüne çıkarılınca durum hemen yakınlarına bildirilir.</p> <p>Bu esaslar dışında işleme tabi tutulan kimselerin uğrayacakları her türlü zararlar kanuna göre Devletçe ödenir.</p>	<p>Madde 30. Yakalanan veya tutuklana kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırk sekiz saat ve Devlet Güvenlik mahkemelerinin görev ve yetkilerine göre suçlar ile kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda ve genellikle savaş ve sıkıyönetim hallerinde, kanunlarda gösterilen süre içinde hakim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun kılınmaz. Yakalanan veya tutuklanan kimsenin durumu hemen yakınlarına bildirilir.</p>

<p>Madde 32. Hiç kimse, tabii hakiminden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi tabii hakiminden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.</p>	<p>Madde 32. Hiç kimse, kanunen tabii olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.</p>
<p>Madde 38. Devlet ve kamu tüzel kişileri, kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların, kanunda gösterilen esas ve usullere göre, tamamını veya bir kısmını kamulaştırmaya veya bunlar üzerinde idari irtifaklar kurmaya yetkilidir.</p>	<p>Madde 38. Devlet ve kamu tüzel kişileri, kamu yararının gerektirdiği hallerde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malları, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, tamamını veya bir kısmını kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idari irtifaklar kurmaya yetkilidir.</p> <p>[Ödenecek karşılık, taşınmaz malın tamamının kamulaştırılması halinde o malın malikinin kanunda gösterilecek usul ve şekle uygun olarak bildireceği vergi değerini; kısmen kamulaştırmalarda da, vergi değerinin kamulaştırılan kısma düşen miktarını aşamaz.</p> <p>Kamulaştırılan taşınmaz mal karşılığının vergi değerinden az takdir edilmesi halinde malikin itiraz ve dava hakkı saklıdır.]</p> <p>Çiftçinin topraklandırılması, ormanların Devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskan projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlarıyla kamulaştırılan taşınmaz mal ve kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprak bedellerinin ödeme şekli kanunla gösterilir.</p> <p>Kanunun taksitle ödemeyi öngördüğü hallerde çiftçinin topraklandırılması, ormanların devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskân projelerinin gerçekleştirilmesi için konulacak süre yirmi yılı; kıyıların korunması ve turizm amacıyla yapılacak kamulaştırmalarda ise bu süre on yılı aşamaz. Bu takdirde, taksitler eşit olarak ödenir ve kanunla</p>

	<p>gösterilen faiz haddine bağlanır. Kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten çiftçinin hakkaniyet ölçüleri içinde geçinebilmesi için zaruri olan ve kanunla gösterilen kısmın ve küçük çiftçinin kamulaştırılan toprağının bedeli her halde peşin ödenir.</p>
<p>Madde 46. Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliğı taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir. Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.</p>	<p>Madde 46. İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanıldığında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğın, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir. Sendikalar ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.</p>
<p>Madde 56. Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasî partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasî partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.</p>	<p>Madde 56. Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasî partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasî partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliğı kazanmış bulunan siyasî partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir.</p>

<p>Madde 57. Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Siyasî partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesine hesap verirler. Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine ne suretle hesap verecekleri ve bu Mahkemece malî denetimlerinin nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.</p>	<p>Madde 57. Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.</p>
<p>Madde 61. Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi, resim ve harçlar ve benzeri mali hükümler ancak kanunla konulur.</p>	<p>Madde 61. Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi, resim ve harçlar ve benzeri malî yükümler ancak kanunla konulur. Kanunun belli ettiği yukarı ve aşağı hadler içinde kalmak, ölçü ve esaslara uygun olmak şartıyla, vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnalarıyla nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya, Bakanlar Kurulu yetkili kılınabilir.</p>

6.2.3. 1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerle İlgili Yapılan Değişiklikler

Türkiye’de genel anlamda insan haklarının ulusal ve uluslararası boyutta önem kazanması 1980 askeri darbesi sonrasında önem kazanmış ve radikal bir şekilde yeniden yapılanma sürecine girilmiştir (Gemalmaz, 1992: 114). Bu yapılanma sürecinin başlaması da 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesi ile olmuştur. 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, getirdiği düzenlemelerle, sınırlamalarla ve yasaklarla toplumun büyük çoğunluğu tarafından eleştirilmiştir. Bugüne kadar geçen 30 yıllık süreçte 1987, 1995, 1999, 2001, 2002, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 ve 2010 yıllarında 1982 Anayasası’nda 17 kez değişiklik yapılmıştır.

Günümüze kadar anayasa değişikliği ya da yeni bir anayasa yapılması Türkiye gündeminde yer alan önemli konulardan biri olmuştur. Ülkemizde en son yapılan milletvekili seçimlerinde neredeyse tüm siyasal partilerin yeni bir anayasa yapılması konusunda söylemleri olmuştur. Bu bağlamda sivil anayasa yapımı konusunda bir uzlaşa sağlanarak, meclis bünyesinde toplumun tüm kesimlerinin öneri ve görüşlerine açık bir komisyon oluşturulmuştur. Bu konuda çağdaş, demokratik ve temel hak ve özgürlüklere geniş bir şekilde yer veren bir anayasa yapılması beklenti ve temennimizdir.

Bu bölümde 1982 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerle ilgili yapılan değişiklikleri, insan hakları ile ilişkili bir şekilde inceleyeceğiz.

6.2.3.1. Genel Hükümlerde Yapılan Değişiklikler

3 Ekim 2001 tarihinde Avrupa Birliği’ne uyum çalışmaları çerçevesinde yapılan düzenlemeler en kapsamlı değişiklik olmuştur. Bu düzenleme ile Temel Hak ve Özgürlükler genel hükümlerinde iki madde de (13. ve 14.) değişikliğe gidilmiştir.

Anayasa değişikliği ile *13. madde* temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması; temel hak ve özgürlükler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik

Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz şeklinde düzenlenmiştir.

13. maddenin tamamen yeniden düzenlenmesi ile değişiklik metninde bu madde, temel hak ve hürriyetler için genel koruma maddesi olarak dönüştürülmüştür. Bu değişiklikte temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması zorlaştırılarak aşağıdaki şartlara bağlanmıştır (Gözler, 2001: 67);

- Sınırlama kanunla olmalıdır.
- Sınırlama Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır.
- Sınırlama Anayasanın ilgili maddesinde belirtilen sebeplere bağlı olmalıdır.
- Sınırlama temel hak ve özgürlüklerin özlerine dokunmamalıdır.
- Sınırlama demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmamalıdır.
- Sınırlama laik Cumhuriyetin gereklerine aykırı olmamalıdır.
- Sınırlama ölçülülük ilkesine aykırı olmamalıdır.

Bu değişiklikte 13. madde, ihtiyaçları karşılayacak bir şekilde, sınırlama maddesi olmaktan çıkartılıp, temel hak ve özgürlükler yönünden güvence maddesine dönüştürülmüştür (Tüsiad, 2006: 129).

Temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmaması kavramı 1961 Anayasasına 1971 değişikliğiyle girmiştir. 1982 Anayasası *14. madde* ile bu kavramın kapsamını genişlettiği gibi, 1961 Anayasasındaki kötüye kullanma kasdını kötüye kullanma amacına dönüştürmüştür. 2001 değişiklik paketinde Anayasanın 14.maddesi de yeniden düzenlenmiştir. *14. maddenin* bu yeni düzenlemeye göre, anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin hiçbiri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılmayacağı şeklinde düzenlenmiştir. Anayasa hükümlerinden hiçbiri, devlete ve kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve özgürlüklerin yok edilmesini veya Anayasada

belirtileden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz hükmü getirilmiştir.

14. maddenin yeni hali, eskisine göre daha yumuşak ve devleti de sınırlayıcı bir düzenleme öngörmektedir. Ayrıca, düşünce yerine faaliyetlerin yasaklanması da olumlu bir gelişmedir (Tüsiad, 2006: 133)

AB'ye uyum çalışmaları çerçevesinde 7 Mayıs 2004 tarihinde Anayasanın 15. maddesinde temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması ile ilgili değişiklik, birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz. Kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz şeklinde düzenlenmiştir. Böylece hak ve özgürlüklerin kapsamında genişletilmeye gidilmiştir.

6.2.3.2. Kişi Hakları ve Ödevlerinde Yapılan Değişiklikler

23 Temmuz 1995 tarihinde anayasanın 14 maddesinde değişiklik yapılmıştır. Bunlar arasında Kişi Hakları ve Ödevlerinin 33. maddesi "Dernek Kurma Hürriyeti" ile ilgili olup değişiklik (Öz, 2007: 84);

Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernek kurma hürriyeti ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir. Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir. Dernekler, kanunun öngördüğü hallerde hakim kararıyla kapatılabilir veya faaliyetten alıkonulabilir şeklinde düzenlenmiştir.

Yapılan bu değişiklikle, derneklere getirilmiş olan, 13. maddede belirlenen genel sınırlama nedenlerine aykırı hareket etme, siyasi amaç gütmeye, siyasi faaliyette bulunma, siyasal partilerle destek alışverişinde bulunma, sendika, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket etme

yasakları kaldırılmıştır. Ayrıca derneklerin kendiliğinden dağılmış halini düzenleyen fıkra yürürlükten kaldırılarak, devlet memurlarının dernek hakkı genişletilmiştir. İdari mercilerin, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde, dernekleri faaliyetten men etme koşulları netleştirilmiş ve bu idari kararlar yargıç onayına tabi tutulmuştur (Tüsiad, 2006: 127).

Diğer taraftan 2001 yılı değişikliğinde 13 maddede değişiklik yapılmıştır. 2001 yılı değişikliğinde kişi hürriyeti ve güvenliği, Anayasanın 19. maddede yapılan değişiklikle, yakalanan veya tutuklanan kişinin, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç, hakim önüne çıkarılmasına kadar geçen süre, toplu olarak işlenen suçlarda en çok on beş günden en çok “dört güne” indirilmiştir. Bilindiği üzere, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 5. maddesinde de bu süre makul bir süre olarak tanımlanmıştır. Böylece, bu değişiklikle gözaltı süreleri bakımından Avrupa norm ve standartlarıyla uyum sağlanmış olacaktır. Ayrıca, gözaltı sürelerinin kısılmasının işkence ve kötü muamelenin önlenmesine katkıda bulunacağı da söylenebilir. 19. madde diğer bir değişiklikle de, kişinin yakalandığı veya tutuklandığının yakınlarına derhal bildirilmesi zorunlu hale getirilmiştir (Öz, 2007: 87).

Bu değişikliklerle, yakalama ve göz altına ilişkin olarak ortaya çıkan yasal hakların bildirilmesi, yakınlarının haberdar edilmesi, göz altına ve hakim karşısına çıkarılmaya ilişkin süreler, avukat yardımından faydalanma, yakalama tutanağının tutulması gibi konularda yaşanan sorunlar ortadan kaldırılmıştır (Tüsiad, 2006: 144).

Anayasada özel hayatın gizliliği ve korunması başlığı altında yeniden düzenlenen 20. maddedeki özel hayatın gizliliği, 21. maddedeki konut dokunulmazlığı ve 22. maddedeki haberleşme hürriyeti bakımından ortak sınırlama sebeplerine, ortak koruma ve yargısal güvenceler konulmuştur. Bu yeni düzenlemeye göre, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı ve haberleşme hürriyeti yalnızca; milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak sınırlanabilecektir.

Anayasanın 23. maddesindeki yerleşme ve seyahat hürriyeti ile ilgili olarak, vatandaşların yurt dışına çıkma hürriyetini sınırlandırabilecek sebepler arasından,

ülkenin ekonomik durumu sebebi çıkarılmıştır. Böylece, ülkenin ekonomik durumu sebebine dayanarak yurt dışına çıkma hürriyeti sınırlandırılmayacaktır.

Anayasanın 26. maddesindeki ifade özgürlüğü AİHS' ne paralel olarak yeniden düzenlenmiş; 13. maddedeki genel sınırlama sebeplerinin kaldırılması nedeniyle "milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" maddenin ikinci fıkrasındaki sınırlama sebeplerine eklenmiştir. Diğer taraftan "Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" cümlesiyle başlayan üçüncü fıkranın madde metninden çıkarılması da önem taşımaktadır.

Anayasanın basın hürriyetini düzenleyen 28. maddesinde yapılan değişiklik, 26. maddedeki değişikliğe paralel bir şekilde, "kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz" hükmünü içeren ikinci fıkranın yürürlükten kaldırılması şeklinde olmuştur.

Bu düzenlemeyle, Türkçe dışında yayın yapma yasağı sona ermiş ve önemli bir sorun giderilmiştir. Maddenin izleyen bölümünde ise basın özgürlüğünün sınırlandırılması ile ilgilidir. Basın özgürlüğü, her şeyden önce düşünce özgürlüğü ile bilim sanat özgürlüğünün sınırlanması nedeniyle sınırlandırılabilir (Tüsiad, 2006: 166).

Kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı; Anayasanın 31. maddesinde yapılan değişiklikle, değişiklik paketinde 13. maddedeki genel sınırlama sebeplerinin kaldırılmasına paralel olarak, bu hakkın niteliğine uygun özel sınırlama sebeplerini kapsar içerikte maddenin ikinci fıkrası yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre, "kanun, milli güvenlik, kamu düzeni, genel ahlak ve sağlığın korunması sebepleri dışında, halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlere ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşmasını engelleyen kayıtlar koyamaz şekilde düzenlenmiştir.

Anayasanın dernek kurma hürriyetini düzenleyen 33. maddesinde yapılan değişiklik esas itibarıyla, değişiklik paketinde 13. maddedeki genel sınırlama sebeplerinin kaldırılması nedeniyle, bu hakkın niteliğine uygun özel sınırlama sebeplerinin madde metnine konulması ve dernek üyeliği hürriyetinin de Anayasal güvenceye alınmasından ibarettir. Maddenin yeniden düzenlenen 3. fıkrasına göre,

“Dernek kurma hürriyeti ancak, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının özgürlüklerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir” şeklindedir.

Maddenin birinci fıkrasındaki, “Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir” şeklindeki düzenleme, “Herkes önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir” şekline dönüştürülerek, üyelik hürriyeti ayrıca anayasal güvenceye alınmıştır.

Anayasanın 34. maddesindeki toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı tümüyle yeniden düzenlenmiştir. Bu maddede yapılan ilk önemli yenilik, değişiklik paketinde 13. maddedeki genel sınırlama sebeplerinin kaldırılması nedeniyle, bu hakkın niteliğine uygun özel sınırlama sebeplerinin madde metnine konulması şeklindedir. Maddenin yeniden düzenlenen ikinci fıkrasına göre, “Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir” şeklinde düzenlenmiştir.

Bu düzenleme ile kamu otoritelerinin toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının özüne dokunabilecek müdahalelerini engelleyebilecek ve sivil toplum kuruluşlarının dayanışma ve siyasal etkinliklerini güçlendirici katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla, 2001 değişiklik paketiyle Anayasanın 34. maddesinde yapılan değişiklik, katılımcılık, özgürleşme ve demokratikleşme bakımından önemli yeniliklerden biridir.

Yeni düzenlemeyle, dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları için konulmuş olan, kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme yasağı kaldırılmıştır. Ancak, yeni maddede öngörülen sınırlama nedenleri, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının niteliğiyle bağdaşmayacak ölçüde fazladır (Tüsiad, 2006: 184).

Anayasanın hakkı düzenleyen 36. maddesinde yapılan değişiklik, adil yargılanma hakkının da madde metnine eklenmesinden ibarettir. Böylece madde metni AİHS ile daha uyumlu hale getirilmiştir.

Anayasanın 38. maddesindeki suç ve cezalara ilişkin esaslara önemli yenilikler eklenmiştir. Bunlardan en önemlisi, maddeye yedinci fıkra olarak eklenen

“çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında ölüm cezası verilemez” hükmüdür.

Anayasanın bu hükmü uyarınca, 3/8/2002 tarih ve 4771 Sayılı “Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun”la çeşitli kanunlardaki ölüm cezası öngören hükümler müebbet ağır hapis cezasına dönüştürülürken; sadece savaş ve çok yakın savaş tehdidi hallerinde işlenmiş suçlar için öngörülen ölüm cezaları saklı tutulmuş, terör suçları dahil diğer suçlarla ilgili öngörülen ölüm cezaları müebbet ağır hapse çevrilmiştir. Böylece, bu kanunla terör suçlarına ilişkin ölüm cezaları da kaldırılmak suretiyle, bu konuda Avrupa normlarıyla uyum sağlanmış olmaktadır.

Anayasanın 40. maddesinde temel hak ve hürriyetlerin korunması ile ilgili düzenlemede ikinci fıkra olarak, “Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır” hükmü eklenmiştir. Bununla, devlet işlemlerine karşı kişilerin sahip oldukları hakları ile bunların süresinde ve doğru kullanılmasında bilgilendirilmelerinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

7 Mayıs 2004 tarihinde ise kişi hakları ve ödevleri ile ilgili 3 madde de (17.- 30. ve 38. maddeler) değişiklikler yapılarak düzenlemeye gidilmiştir. Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı; “meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili mercinin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır” şeklinde düzenlenmiştir.

Bu yasa değişiklikleri karşısında, mevzuatın işkence ve kötü muameleyi önlemede yetersiz kaldığı kolaylıkla söylenemez. Ancak, mevzuat ne denli iyileştirilirse iyileştirilsin, işkence ve kötü muamelenin mevzuat değişiklikleriyle ortadan kaldırılamayacağı açıktır. Bunun için, kamu görevlilerinin zihniyetlerinin değişmesi, değiştirilmesi; uygulamanın da caydırıcı olması gerekmektedir. Bunun başarılabilmesi de bir yandan kolluk görevlilerinin sürekli eğitilmesine, öte yandan da siyasal iktidarların işkence ve kötü muameleye karşı kararlı bir siyasal tutumu benimsemelerine bağlıdır (Tüsiad, 2006: 139).

Basın araçlarının korunması ile ilgili 30. madde ise “Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçları, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz” şeklinde düzenlenmiştir.

Anayasa'nın 38. maddesinde yapılan değişiklik ile ölüm cezası kaldırılarak “Ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez” hükmü getirilmiştir. Bu değişiklikle ölüm cezası, hem barış zamanında hem de savaş zamanında kaldırılmıştır. Anayasada gerçekleştirilen bu değişikliklerden sonra, yasalarda yer alan ölüm cezasına ilişkin hükümler yürürlükten kaldırılarak, ölüm cezası yerine farklı cezalar öngörülmüştür.

12 Eylül 2010 referandumunun ardından yapılan değişiklik kapsamında özel hayatın gizliliği ile ilgili Anayasanın 20. maddesine herkesin kendisi ile ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahip olduğu hükmü eklenmiş; kişisel verilerin işlenmesi, kullanımı, söz konusu kişisel verilere erişme, bunların bireyler tarafından silinmesinin talep edilmesi gibi çok farklı boyutlarının değişiklikle getirilen anayasal güvenceler doğrultusunda kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür. Son zamanlarda teknolojinin de gelişmesine paralel olarak daha yoğun biçimde gündemi meşgul eden kişisel verilerin korunmasına yönelik ihlal iddiaları açısından bakıldığında bu içerikteki bir anayasa hükmünün getirilmesini anlamlı görmek gerekir. Ancak kişisel verilerin korunması noktasında uygulamanın bir an önce yeni çıkarılacak kanunla ayrıntılı biçimde düzenlenmesi ve anayasal güvencelerin uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir (Hakyemez, 2010: 391).

Anayasanın 23. maddesinin beşinci fıkrasında yapılan değişiklikle vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyetinin ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hakim kararına bağlı olarak sınırlanabileceği hükmü getirilmiştir. Ayrıca vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılmaz. Bu değişiklik ile vatandaşların vergi borcu ve askerlik nedeniyle yurt dışına çıkamamalarının önüne geçilmek istenmiştir.

6.2.3.3. Sosyal, Ekonomik Hak ve Ödevlerde Yapılan Değişiklikler

1995 yılında yapılan anayasa değişikliğinde; Sosyal, ekonomik hak ve ödevlerle ilgili ilk düzenleme sendikal faaliyetle ilgili hüküm içeren *52. maddenin* tümü ile yürürlükten kaldırılması şeklinde olmuştur. Bu madde de, sendikaların siyasi amaç güdemeyecekleri, siyasi faaliyette bulunamayacakları gibi sınırlandırmalar yer almaktaydı. Böylece sınırlandırmalar kaldırılarak özgürlükler genişletilmiştir.

Diğer taraftan *53. madde* de sendikal alanla ilgili kamu görevlilerine sendika kurma hakkı tanınmıştır. Bu değişikliklerle, Anayasada bu hakların kullanılmasının alanını daraltan sınırlamalar yumuşatılmıştır.

1999 yılında yapılan değişiklik ile özelleştirme bir anayasal statüye kavuşturularak sosyal ekonomik hak ve ödevler arasına alınmıştır.

Yapılan Anayasa değişiklikleri arasında en kapsamlı olarak kabul edilen 2001 yılı değişikliklerin de ise, sosyal, ekonomik hak ve ödevler konusunda *41. madde* de eşler arasındaki eşitlik kuralı getirilmiştir.

46. madde de kamulaştırma şartları yeniden düzenlenmiştir. *49. madde* de işçi ve işsizleri korumaya yönelik ek düzenlemeler yapılmıştır.

51. madde kapsamında sendika üyeliği, işçiler için değil çalışanlar için düzenlenmiştir. Böylece sendika üyeliği konusunda kapsam genişletilerek, olumlu bir değişiklik yapılmıştır.

55. madde de, asgari ücretin tespiti ile ilgili çalışanların geçim şartları da kapsama alınmıştır. Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırının saptanmasında ekonomik istikrarın korunması hükmü çıkartılarak, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikler ibaresi konulmuştur (Tanör, 2002: 60).

2010 yılında yapılan değişikliklerde ise;

Anayasanın *41. maddesinin* başlığına “çocuk hakları” ifadesi eklenerek Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları şeklinde isimlendirilmiştir. Ayrıca maddeye her çocuğun korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahip olduğu, Devletin, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alacağı hükmü dahil edilmiştir.

Anayasanın 51. maddesinde kamu görevlilerine sendika kurma hakkı tanınmıştır. Diğer taraftan “52, 53 ve 54’üncü” maddelerde yapılan değişikliklerle memurlar ve diğer kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı tanınmıştır. Yeni düzenlemede toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde tarafların Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna başvurabileceği ve Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararlarının kesin olduğu ve toplu sözleşme hükmü niteliğinde olduğu öngörülmüştür.

6.2.3.4. Siyasi Haklar ve Ödevlerde Yapılan Değişiklikler

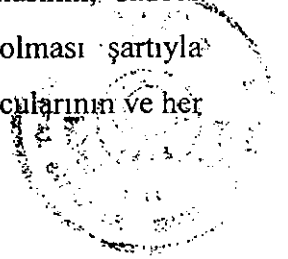
23 Temmuz 1995 tarihinde Anayasa’nın 67, 68. maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Anayasanın 67. maddesindeki değişikliğe göre; daha önce 19 olarak belirlenen seçme ve halk oylamasına katılma yaşı, 18’e indirilmiştir.

Anayasada parti kurma, partilere girme ve partilerden çıkma ile ilgili 68. maddesi, siyasi partilerin yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunması ile kadın ve gençlik kolları gibi yan örgütlerin kurulmasını yasaklayan hüküm Anayasa’dan çıkarıldı. Yüksek öğretim elemanlarının kanunla düzenlenme şartıyla da olsa siyasi partilere üye olabilmeleri mümkün kılındı. Siyasi partilere üye olabilmeleri mümkün olmayan yüksek öğretim öğrencilerine de bu hak tanındı.

3 Ekim 2001 tarihinde Anayasanın 66, 67, 69 ve 74. maddelerinde değişiklik yapılarak yeniden düzenlenmiştir. Anayasada Türk Vatandaşlığı ile ilgili 66. maddede “Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir” cümlesi çıkarılarak “Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür” şeklinde düzenlenmiştir.

Anayasa’nın, 67. maddesinde seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma haklarında yapılan değişiklikle, seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz hükmü madde metnine eklenmiştir.

Siyasi partilerin uyacakları esasları içeren 69. maddede yeniden değişiklik yapılarak, odak hali tanımlanmıştır. Bir partinin temelli kapatılmasının, sadece Anayasa’nın 68/4. fıkrasındaki eylemlerin odağı haline gelmiş olması şartıyla mümkün olacağı şartı getirilmiştir. Temelli kapatılan bir partinin kurucularının ve her

kademedeki yöneticilerinin 5 yıl süreyle yeni bir partinin kurucusu, yöneticisi ve deneticisi olamayacağı hükmü getirilerek siyasi partiler için kapatmanın yanı sıra hazine yardımından yoksun bırakılma yaptırımını da öngörülmüştür. Türk vatandaşlarının sahip olduğu TBMM' ye dilekçe ile başvurma hakkı (74. madde), karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla yabancılara da tanınmıştır.

2010 Anayasa değişikliği paketiyle temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında önemli bir görev ifade edebilecek olan Kamu Denetçiliği Kurumunun getirilmiş olması önemli bir yeniliktir. Anayasanın 74. maddesine eklenen fıkralar ile herkesin kamu denetçisine başvurma hakkına sahip olduğu ve bu bağlamda Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu'nun idarenin işleyişiyle ilgili şikayetleri inceleyeceği öngörülmektedir (Hakyemez, 2010: 391). Temel hak ve özgürlüklerin korunması yönünde, Kamu Denetçiliği Kurumu'na anayasal nitelik kazandırılması olumlu bir gelişmedir, ancak kurumun oluşumuna ilişkin ve özellikle bağımsızlık açısından ek güvencelere yer verilmesi de gerekmektedir.

Ayrıca 148. maddede yapılan değişiklikle Anayasa Mahkemesi'nin görevleri arasına bireysel başvuruları karara bağlayacağı eklenmiş ve bireysel başvuru hakkı; herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, AİHS kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz. Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir şeklinde belirtilmiştir.

2010 değişiklikleri ile ilk kez Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının getirilmiş olması da ilke olarak olumlu bir yeniliktir. Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının Anayasa koyucunun öngördüğü biçimde etkili sonuç verebilmesi için Anayasa Mahkemesi'nin özgürlükçü yaklaşımla bireysel başvuruları ele alması gerekmektedir (Hakyemez, 2010: 400).

1982 Anayasasında günümüze gelinceye kadar yapılan değişiklikleri yukarıda özetledikten sonra genel olarak değerlendirecek olursak, hem temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi yönünden, hem de var olan temel hak ve özgürlüklerin tali kurucu iktidarlar tarafından değiştirilmesi yönünden eksik kaldığını görmekteyiz.

Çünkü 1982 Anayasası insan hakları ve özgürlük konusunda yasaklayıcı bir anlayış getirmiş ve bireyi devlet karşısında ikinci plana itmiştir. Sonrasında birçok kez değişikliğe uğramıştır. Ancak yapılan değişiklikler ve düzenlemeler temel hak ve özgürlükler anlamında yeterli olmamıştır. Çünkü gerek anayasa yapım süreci ve koşulları, gerekse temel hak ve özgürlükler yaklaşımının yaratmış olduğu olumsuz tablo bazı maddelerin değiştirilmesi veya düzenlenmesi yoluyla giderilememiştir.

İçinde bulunduğumuz dönemde sivil anayasa yapımı çalışmaları yürütülmektedir. Yıllardır toplumun büyük çoğunluğu tarafından dile getirilen yeni anayasa konusu nihayet siyasal partiler tarafından seçim sürecinde birinci gündem maddesi yapılmış ve bu konuda uzlaşa sağlanmıştır. Yeni anayasanın insan hakları konusundaki yaklaşımı büyük öneme sahiptir. Çünkü bu çalışmanın konusunu oluşturan Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları insan hakları konusunda hep eksik kalmıştır. Ülkemiz adına yeni anayasa yapımı konusunun önemli bir şans olduğunu düşünüyorum. Bu anlamda yeni anayasa çoğulcu bir anlayışla özgürlük, adalet ve refah temelleri üzerinde şekillendirilmelidir.

Tablo 6.3. 1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler İle İlgili Yapılan Değişiklikler

1982 Anayasasındaki İlk Hali	Değişiklik Yapıldıktan Sonraki Hali
<p>Madde 13. Temel hak ve hürriyetler, Devlete, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, Milli egemenliğin, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişinin, kamu yararını, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir.</p> <p>Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörülükleri amaç dışında kullanılamaz.</p> <p>Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir.</p>	<p>Madde 13. Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.</p>
<p>Madde 14. Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletini ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesine veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamazlar.</p> <p>Bu yasaklara aykırı hareket eden veya başkalarını bu yolda teşvik veya tahrik edenler hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.</p>	<p>Madde 14. Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.</p> <p>Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.</p> <p>Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.</p>

<p>Anayasanın hiçbir hükmü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetlere yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz.</p>	
<p>Madde 15 (4) Fıkra Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ile ölüm cezalarının infazı dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.</p>	<p>Madde 15 (4) Fıkra Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler (...)dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.</p>
<p>Madde 17 (5) Fıkra Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi haliyle meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır.</p>	<p>Madde 17 (5) Fıkra meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır.</p>
<p>Madde 20. Herkes özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. Adli soruşturma ve kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça,</p>	<p>Madde 20. (3/10/2001-4709)(7) Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. (Üçüncü cümle mülga: 3/10/2001-4709/5 md.) (Değişik: 3/10/2001-4709/5 md.) Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden</p>

<p>kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz.</p>	<p>biri veya birkaçına bağlı olarak, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz. Yetkili merciin kararı yirmi dört saat içinde görevli hakim onayına sunulur. Hâkim, kararını el koymadan itibaren kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi halde, el koyma kendiliğinden kalkar.</p>
<p>Madde 21. Kimsenin konutuna dokunulamaz. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça kimsenin konutuna girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz.</p>	<p>Madde 21. Kimsenin konutuna dokunulamaz. Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin konutuna girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz. Yetkili merciin kararı yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hakim, kararını el koymadan itibaren kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi halde, el koyma kendiliğinden kalkar.</p>
<p>Madde 22. Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça; haberleşme engellenemez ve gizliliğine dokunulamaz. İstisnaların uygulanacağı kamu kurum</p>	<p>Madde 22. Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır. Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde</p>

<p>ve kuruluşları kanunda belirtilir.</p>	<p>sakinca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; haberleşme engellenemez ve gizliliğine dokunulamaz. Yetkili merciin kararı yirmi dört saat içinde görevli hakimin onayına sunulur. Hâkim, kararını kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi halde, karar kendiliğinden kalkar. İstisnaların uygulanacağı kamu kurum ve kuruluşları kanunda belirtilir.</p>
<p>Madde 23. Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ülkenin ekonomik durumu vatandaşlık ödevi ya da ceza soruşturması veya kovuşturması sebebiyle sınırlanabilir.</p>	<p>Madde 23. Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek; Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir. Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, (...)(3/10/2001-4709)(10) vatandaşlık ödevi ya da ceza soruşturması veya kovuşturması sebebiyle sınırlanabilir. Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz. (Değişik beşinci fıkra: 7/5/2010-5982/3 md.) Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir.</p>
<p>Madde 26. Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.</p>	<p>Madde 26. Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.</p>

<p>Bu hürriyetlerin kullanılması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.</p> <p>Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz. Bu yasağa aykırı yazılı veya basılı kağıtlar, plaklar, ses ve görüntü bantları ile diğer anlatım araç ve gereçleri usulüne göre verilmiş hakim kararı üzerine veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanununla yetkili kılınan merciin emri ile toplattırılır. Toplatma kararını veren merci bu kararın, yirmi dört saat içinde yetkili hakime bildirir. Hakim bu uygulamayı üç gün içinde karar bağlar. Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellemek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanması sayılmaz.</p>	<p>Bu hürriyetlerin kullanılması, (Ek ibare: 3/10/2001-4709/9 md.) millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir. (Mülga: 3/10/2001-4709/9 md.)</p> <p>Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellemek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanması sayılmaz. (Ek: 3/10/2001-4709/9 md.) Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir.</p>
<p>Madde 30. Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri, Devletin ülkesi ile milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyetin temel ilkeleri ve millî güvenlik aleyhinde işlenmiş bir suçtan mahkum olma hali hariç suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.</p>	<p>Madde 30. (Değişik: 7/5/2004-5170/4 md.)(13) Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçları, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.</p>
<p>Madde 33. Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Dernek kurabilmek için Kanunun gösterdiği bilgi ve belgelerin, kanunda</p>	<p>Madde 33. (23/7/1995-4121 ve 3/10/2001-4709) (15) Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir.</p>

<p>belirtilen yetkili merci verilmesi yeterlidir. Bu bilgi ve belgelerin kanuna aykırılığının tespiti halinde yetkili merci, derneğin faaliyetinin durdurulması veya kapatılması için mahkemeye başvurur. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir. Dernekler 13 üncü maddedeki genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri gibi; siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyetlerde bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremez ve onlara destek olamazlar, sendikalarla kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemezler. Kuruluş amaç ve şartlarını kaybeden yahut kanunu öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmeyen dernekler kendiliğinden dağılmış sayılır. Dernekler, kanunun öngördüğü hallerde hakim kararıyla kapatılabilir. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğinin, milli egemenliğinin, kamu düzeninin, başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması ve suçların önlenmesi bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde, hakim kararına kadar kanunen yetkili kılınan merciin emriyle faaliyetten alıkonulabilir. Birinci fıkra hükmü, Silahlı Kuvvetler ve kolluk kuvvetleri mensupları ile kamu hizmeti görevlilerinin dernek kurma haklarına başkaca sınırlamalar getirilmesine veya bu hürriyeti kullanmalarının yasaklanmasına engel değildir. Bu madde hükmü vakıflara ve bu nitelikteki kuruluşlara da uygulanır.</p>	<p>Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernek kurma hürriyeti ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir. Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir. Dernekler, kanunun öngördüğü hallerde hakim kararıyla kapatılabilir veya faaliyetten alıkonulabilir. Ancak, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, suç işlenmesini veya suçun devamını önlemenin yahut yakalamanın gerektirdiği hallerde gecikmede sakınca varsa, kanunla bir merci, derneği faaliyetten men ile yetkilendirilebilir. Bu merciin kararı, yirmi dört saat içinde görevli hakim onayına sunulur. Hâkim, kararını kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi halde, bu idarî karar kendiliğinden yürürlükten kalkar. Birinci fıkra hükmü, Silahlı Kuvvetler ve kolluk kuvvetleri mensuplarına ve görevlerinin gerektirdiği ölçüde Devlet memurlarına kanunla sınırlamalar getirilmesine engel değildir. Bu madde hükümleri vakıflarla ilgili olarak da uygulanır.</p>
<p>Madde 34. Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırsız toplantı ve</p>	<p>Madde 34. (Değişik: 3/10/2001-4709/13 md.)(16)</p>

<p>gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir.</p> <p>Şehir düzenin bozulmasını önlemek amacıyla yetkili idari merci, gösteri yürüyüşünün yapılacağı yer ve güzergahı tespit edebilir.</p> <p>Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir.</p> <p>Kanunun gösterdiği yetkili merci, kamu düzenini ciddi şekilde bozacak olayların çıkması veya milli güvenlik gereklerinin ihlal edilmesi veya Cumhuriyetin ana niteliklerini yok etme amacını güden fiillerinin işlenmesinin kuvvetle muhtemel bulunması halinde belirli bir toplantı ve gösteri yürüyüşünü yasaklayabilir veya iki ayı aşmamak üzere erteleyebilir. Kanun aynı sebeplere dayalı olarak bir il'e bağlı ilçelerde bütün toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yasaklanmasını öngördüğü hallerde bu süre üç ayı geçemez.</p> <p>Dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler.</p>	<p>Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir.</p> <p>Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir.</p> <p>Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir.</p>
<p>Madde 36. Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahiptir.</p> <p>Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmaz.</p>	<p>Madde 36. (3/10/2001- 4709/14 md.)(17) Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.</p> <p>Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmaz.</p>

<p>Madde 38. Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.</p> <p>Suç ve ceza zamana aşımı ile ceza mahkumiyetinin sonuçları konusunda da yukarıdaki fıkra uygulanır.</p> <p>Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur.</p> <p>Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılmaz.</p> <p>Hiç kimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz.</p> <p>Ceza sorumluluğu şahsidir.</p> <p>Genel müsadere cezası verilemez.</p> <p>İdare, kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamaz. Silahlı Kuvvetlerin iç düzeni bakımından bu hükme kanunla istisnalar getirilebilir.</p> <p>Vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye geri verilemez</p>	<p>Madde 38. Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.</p> <p>Suç ve ceza zamanaşımı ile ceza mahkumiyetinin sonuçları konusunda da yukarıdaki fıkra uygulanır.</p> <p>Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur.</p> <p>Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılmaz.</p> <p>Hiç kimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz. (Ek:3/10/2001-4709/15 md.) Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez. Ceza sorumluluğu şahsidir. (Ek:3/10/2001-4709/15 md.) Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz. (Ek:3/10/2001-4709/15 md; Mülga: 7/5/2004-5170/5 md.)(19) (Değişik onuncu fıkra: 7/5/2004-5170/5 md.) (20)Ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez.</p> <p>İdare, kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamaz. Silahlı Kuvvetlerin iç düzeni bakımından bu hükme kanunla istisnalar getirilebilir. (Değişik son fıkra: 7/5/2004-5170/5 md.) (21) Uluslararası Ceza Divanına taraf olmanın gerektirdiği yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye verilemez.</p>
<p>Madde 40. Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir.</p>	<p>Madde 40. Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir.</p>

<p>Kişinin, resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da, kanuna göre, Devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır.</p>	<p>(Ek:3/10/2001-4709/16 md.) Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır. Kişinin, resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da, kanuna göre, Devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır.</p>
<p>Madde 41. Aile, Türk toplumunun temelidir. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar.</p>	<p>Madde 41. (3/10/2001-4709/17 md.)(23)- Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/4 md.) Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açık-ça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/4 md.) Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır.</p>
<p>Madde 46. Devlet ve kamu tüzel kişileri; kamu yararının gerektirdiği hallerde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir. Kamulaştırma bedelinin hesaplanma tarz ve usulleri kanunla belirlenir. Kanun kamulaştırma bedelinin tespitinde vergi beyanını, kamulaştırma tarihindeki resmi makamlarca yapılmış kıymet takdirlerini, taşınmaz malların birim fiyatlarını ve yapı maliyet hesaplarını ve</p>	<p>Madde 46. Değişik:3/10/2001-4709/18 md.) (25) Devlet ve kamu tüzel kişileri; kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir. Kamulaştırma bedeli ile kesin hükme başlanan artırım bedeli nakden ve peşin olarak ödenir. Ancak, tarım reformunun uygulanması, büyük enerji ve sulama projeleri ile iskan projelerinin gerçekleştirilmesi, yeni ormanların</p>

<p>diğer objektif ölçüleri dikkate alır. Bu bedel ile vergi beyanındaki kıymet arasındaki farkın nasıl vergilendirileceği kanunla gösterilir.</p> <p>Kamulaştırma bedeli, nakden ve peşin olarak ödenir. Ancak, tarım reformunun uygulanması, büyük enerji ve sulama projeleri ile iskân projelerinin gerçekleştirilmesi, yeni ormanların yetiştirilmesi, kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprakların bedellerinin ödenme şekli kanunla gösterilir. Kanunun taksitle ödemeyi öngörebileceği bu hallerde, taksitlendirme süresi beş yılı aşamaz; bu takdirde taksitler eşit olarak ödenir ve peşin ödenmeyen kısım Devlet borçları için öngörülen en yüksek faiz haddine bağlanır.</p> <p>Kamulaştırılan topraktan, o toprağa doğrudan doğruya işleyen küçük çiftçiye ait olanlarının bedeli, her halde peşin ödenir.</p>	<p>yetiştirilmesi, kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprakların bedellerinin ödenme şekli kanunla gösterilir. Kanunun taksitle ödemeyi öngörebileceği bu hallerde, taksitlendirme süresi beş yılı aşamaz; bu takdirde taksitler eşit olarak ödenir.</p> <p>Kamulaştırılan topraktan, o toprağa doğrudan doğruya işleyen küçük çiftçiye ait olanlarının bedeli, her halde peşin ödenir.</p> <p>İkinci fıkrada öngörülen taksitlendirmelerde ve herhangi bir sebeple ödenmemiş kamulaştırma bedellerinde kamu alacakları için öngörülen en yüksek faiz uygulanır.</p>
<p>Madde 47. Devletleştirme Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devletleştirilebilir. Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığın hesaplanma tarzı ve usulleri kanunla düzenlenir.</p>	<p>Madde 47. Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devletleştirilebilir. Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığının hesaplanma tarzı ve usulleri kanunla düzenlenir. (Ek:13/8/1999-4446/1 md.) Devletin, kamu iktisadi teşebbüslerinin ve diğer kamu tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan işletme ve varlıkların özelleştirilmesine ilişkin esas ve usuller kanunla gösterilir. (Ek:13/8/1999-4446/1 md.) Devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel kişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzel kişilere yaptırabileceği veya devredebileceği kanunla belirlenir.</p>

<p>Madde 49. Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır. Devlet, işçi-işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu tedbirler alır.</p>	<p>Madde 49. Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. (Değişik: 3/10/2001-4709/19 md.) Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanlara ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır. (Mülga: 3/10/2001-4709/19 md.)</p>
<p>Madde 51. İşçiler ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler. Sendikalar veya üst kuruluşlarını kurabilmek için kanunun gösterdiği bilgi ve belgelerin, kanunda belirtilen yetkili mercie verilmesi yeterlidir. Bu bilgi ve belgelerin kanuna aykırılığının tespiti halinde yetkili merci, sendika veya üst kuruluşunun faaliyetinin durdurulması veya kapatılması için mahkemeye başvurur. Sendikalara üye olmak ve üyelikten ayrılmak serbesttir. Hiç kimse sendikaya üye olmaya, üye kalmaya, üyelikten ayrılmaya zorlanamaz. İşçiler ve işverenler aynı zamanda birden fazla sendikaya üye olamazlar. Herhangi bir işyerinde çalışabilmek, işçi sendikasına üye olmak veya olmamak şartına bağlanamaz. İşçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı aranır. Sendika ve üst kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri, Anayasada belirlenen Cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara aykırı olamaz.</p>	<p>Madde 51. (3/10/2001-4709/20 md.) (28) Çalışanlar ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten serbestçe çekilme haklarına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz. Sendika kurma hakkı ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir. Sendika kurma hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir. Aynı zamanda ve aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz. İşçi niteliği taşımayan kamu görevlilerinin bu alandaki haklarının kapsam, istisna ve sınırları gördükleri hizmetin niteliğine uygun olarak kanunla düzenlenir. Sendika ve üst kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri, Cumhuriyetin temel niteliklerine ve demokrasi esaslarına aykırı olamaz. (Mülga dördüncü fıkra: 7/5/2010-5982/5 md.)</p>

<p>Madde 53. İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler. Toplu iş sözleşmesinin nasıl yapılacağı kanunla düzenlenir. Aynı iş yerinde, aynı dönem için, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz.</p>	<p>Madde 53. (23/7/1995-4121/4 md.)(30) İşçiler ve işverenler, karşılık olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler. Toplu iş sözleşmesinin nasıl yapılacağı kanunla düzenlenir. (Ek: 23/7/1995-4121/4 md.) 128 inci maddenin ilk fıkrası kapsamına giren kamu görevlilerinin kanunla kendi aralarında kurmalarına cevaz verilecek olan ve bu maddenin birinci ve ikinci fıkraları ile 54 üncü madde hükümlerine tabi olmayan sendikalar ve üst kuruluşlara, üyeleri adına yargı mercilerine başvurabilir ve idareyle amaçları doğrultusunda toplu görüşme yapabilirler. Toplu görüşme sonunda anlaşmaya varılırsa düzenlenecek mutabakat metni taraflarca imzalanır. Bu mutabakat metni, uygun idari veya kanuni düzenlemenin yapılabilmesi için Bakanlar Kurulunun takdirine sunulur. Toplu görüşme sonunda mutabakat metni imzalanmamışsa anlaşma ve anlaşmazlık noktaları da taraflarca imzalanacak bir tutanakla Bakanlar Kurulunun takdirine sunulur. Bu fıkranın uygulanmasına ilişkin usuller kanunla düzenlenir. Aynı iş yerinde, aynı dönem için, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz. (Mülga dördüncü fıkra: 7/5/2010-5982/6 md.) (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/6 md.) Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/6 md.) Toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde taraflar Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna</p>
---	--

	<p>başvurabilir. Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararları kesindir ve toplu sözleşme hükmündedir.</p> <p>(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/6 md.) Toplu sözleşme hakkının kapsamı, istisnaları, toplu sözleşmeden yararlanacaklar, toplu sözleşmenin yapılma şekli, usulü ve yürürlüğü, toplu sözleşme hükümlerinin emeklilere yansıtılması, Kamu Görevlileri Hakem Kurulunun teşkili, çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar kanunla düzenlenir.</p>
<p>Madde 54 - Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler. Bu hakkın kullanılmasının ve işverenin lokavta başvurmasının usul ve şartları ile kapsam ve istisnaları kanunla düzenlenir.</p> <p>Grev hakkı ve lokavt iyiniyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz.</p> <p>Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur.</p> <p>Grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve işyerleri kanunla düzenlenir.</p> <p>Grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde veya ertelendiği durumlarda ertelemenin sonunda, uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür. Uyuşmazlığın her safhasında taraflarda anlaşarak Yüksek Hakem Kuruluna başvurulabilir. Yüksek Hakem Kurulunun kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir.</p> <p>Yüksek Hakem Kurulunun kuruluş ve görevleri kanunla düzenlenir.</p>	<p>Madde 54– Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler. Bu hakkın kullanılmasının ve işverenin lokavta başvurmasının usul ve şartları ile kapsam ve istisnaları kanunla düzenlenir.</p> <p>Grev hakkı ve lokavt iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz.</p> <p>(Mülga üçüncü fıkra: 7/5/2010-5982/7 md.)</p> <p>Grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve işyerleri kanunla düzenlenir.</p> <p>Grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde veya ertelendiği durumlarda ertelemenin sonunda, uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür. Uyuşmazlığın her safhasında taraflar da anlaşarak Yüksek Hakem Kuruluna başvurulabilir. Yüksek Hakem Kurulunun kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir.</p> <p>Yüksek Hakem Kurulunun kuruluş ve görevleri kanunla düzenlenir.</p> <p>Siyasî amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma,</p>

<p>Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz.</p> <p>Greve katılmayanların işyerinde çalışmaları, greve katılanlar tarafından hiçbir şekilde engellenemez.</p>	<p>verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz.</p> <p>Greve katılmayanların işyerinde çalışmaları, greve katılanlar tarafından hiçbir şekilde engellenemez.</p>
<p>Madde 65. XIII-Sosyal ve ekonomik hakların sınırı</p> <p>Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korumasını gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.</p>	<p>Madde 65. Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.</p>
<p>Madde 68. Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden çıkma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için yirmi bir yaşını ikmal etmek şarttır.</p> <p>Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.</p> <p>Siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler.</p> <p>Siyasi partilerin tüzük ve programları, Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz.</p> <p>Sınıf veya zümre egemenliğine veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayan siyasi partiler kurulamaz.</p> <p>Siyasi partiler yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamaz. Kadın kolu, gençlik kolu ve benzer şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremez, vakıf kuramazlar.</p> <p>Hakimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yüksek öğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur</p>	<p>Madde 68. Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için on sekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir.</p> <p>Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.</p> <p>Siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler.</p> <p>Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.</p> <p>Hakimler ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye</p>

<p>statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, öğrenciler ve Silahlı Kuvvetler mensupları siyasi partilere giremezler.</p>	<p>olamazlar. Yükseköğretim elemanlarının siyasi partilere üye olmaları ancak kanunla düzenlenebilir. Kanun bu elemanların, siyasi partilerin merkez organları dışında kalan parti görevi almalarına cevaz veremez ve parti üyesi yükseköğretim elemanlarının yükseköğretim kurumlarında uyacakları esasları belirler.</p> <p>Yükseköğretim öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmelerine ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.</p> <p>Siyasi partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve barışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir.</p>
<p>Madde 69. Siyasi partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar; Anayasanın 14'üncü maddesindeki sınırlamalar dışına çıkamazlar; çıkanlar temelli kapatılır.</p> <p>Siyasi partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla demekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar. Bunlardan maddi yardım alamazlar.</p> <p>Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz.</p> <p>Siyasi partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesince yapılır.</p> <p>Cumhuriyet Başsavcılığın, kurulan partilerin tüzük ve programlarının ve kurucularının hukuki durumlarının Anayasa ve kanun hükümlerine uygunluğunu, kuruluşlarını takiben ve öncelikle denetler, faaliyetlerini de takip eder.</p> <p>Siyasi partilerin kapatılması, Cumhuriyet Başsavcılığın açacağı dava üzerine, Anayasa Mahkemesince karara başlanır.</p>	<p>Madde 69. (Değişik: 23/7/1995 - 4121 ve 3/10/2001-4709) (36)</p> <p>Siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur. Bu ilkelerin uygulanması kanunla düzenlenir.</p> <p>Siyasi partiler, ticari faaliyetlere giremezler.</p> <p>Siyasi partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gereklidir. Bu kuralın uygulanması kanunla düzenlenir.</p> <p>Anayasa Mahkemesince siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunun tespiti, bu hususun denetim yöntemleri ve aykırılık halinde uygulanacak yaptırımlar kanunda gösterilir. Anayasa Mahkemesi, bu denetim görevini yerine getirirken Sayıştay'dan yardım sağlar. Anayasa Mahkemesinin bu denetim sonunda vereceği kararlar kesindir.</p> <p>Siyasi partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara başlanır.</p> <p>Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması</p>

Temelli kapatılan siyasi partilerin kurucuları ile her kademedeki yöneticileri; yeni bir siyasi partinin kurucusu, yöneticisi ve denetçisi olamayacakları gibi, kapatılmış bir siyasi partinin mensuplarının üye çoğunluğunu teşkil edeceği yeni bir siyasi parti de kurulamaz.

Siyasi partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan herhangi bir suretle aynı ve nakdi yardım alamazlar, bunlardan emir alamazlar ve bunların Türkiye'nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılamazlar. Bu fıkra hükümlerine aykırı hareket eden siyasi partiler de temelli kapatılır.

Siyasi partilerin kuruluş ve faaliyetleri, denetleme ve kapatılmaları yukarıdaki esaslar dairesinde kanunla düzenlenir.

halinde temelli kapatma kararı verilir.

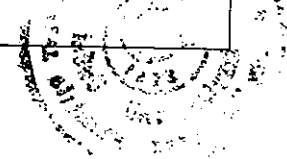
Bir siyasi partinin 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir.(Ek cümle:3/10/2001-4709/25 md.) Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yolun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır. (Ek:3/10/2001-4709/25 md.) Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir.

Temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz. Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar. Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılır.

(Değişik:3/10/2001-4709/25 md.) Siyasî partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da Devlet yardımından kısmen veya

	<p>tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasi partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir.</p>
<p>Madde 74 - Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir. Bu hakkın kullanılma biçimi kanunla düzenlenir.</p>	<p>Madde 74- Vatandaşlar (Ek ibare: 3/10/2001-4709/26 md.) ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir.</p> <p>Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, (Ek ibare:3/10/2001-4709/26 md.) gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.</p> <p>(Mülga üçüncü fıkra: 7/5/2010-5982/8 md.)</p> <p>(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/8 md.) Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir.</p> <p>(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/8 md.) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler.</p> <p>(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/8 md.) Kamu Başdenetçisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir. İlk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki ve üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en fazla oy alan aday seçilmiş olur.</p> <p>(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/8 md.) Bu maddede sayılan hakların kullanılma biçimi, Kamu Denetçiliği Kurumunun kuruluşu, görevi, çalışması, inceleme sonucunda yapacağı işlemler ile Kamu Başdenetçisi ve kamu denetçilerinin nitelikleri, seçimi ve özlük haklarına</p>

	ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.
<p>Madde 148 - Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İÇtüzüğünün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Ancak, olağan üstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.</p> <p>Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukta yapılıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır. Şekil bakımından denetleme, Cumhurbaşkanınca veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin beşte biri tarafından istenebilir. Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren on gün geçtikten sonra, şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılmaz; def'i yoluyla da ileri sürülemez. Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkan ve üyeleri, Başsavcılarını, Cumhuriyet Başsavcivekilini, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar.</p> <p>Yüce Divanda, savcılık görevini Cumhuriyet Başsavcısı veya Cumhuriyet Başsavcivekili yapar. Yüce Divan kararları kesindir. Anayasa Mahkemesi, Anayasa ile verilen diğer görevleri de yerine getirir.</p>	<p>Madde 148- Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İÇtüzüğünün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.</p> <p>Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır. Şekil bakımından denetleme, Cumhurbaşkanınca veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin beşte biri tarafından istenebilir. Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren on gün geçtikten sonra, şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılmaz; def'i yoluyla da ileri sürülemez.</p> <p>(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/18 md.) Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır.</p> <p>(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/18 md.) Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz.</p>

(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/18 md.)
Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.

Anayasa Mahkemesi
Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet
Meclisi Başkanı, Bakanlar Kurulu
üyelerini, Anayasa Mahkemesi,
Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay,
Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkan
ve üyelerini, Başsavcılarını, Cumhuriyet
Başsavcivekilini, Hakimler ve Savcılar
Yüksek Kurulu ve Sayıştay Başkan ve
üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan
dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar.*

(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/18 md.)
Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve
Hava Kuvvetleri Komutanları ile
Jandarma Genel Komutanı da
görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce
Divanda yargılanırlar.

Yüce Divanda, savcılık görevini
Cumhuriyet Başsavcısı veya Cumhuriyet
Başsavcivekili yapar.

(Değişik beşinci fıkra: 7/5/2010-
5982/18 md.) Yüce Divan kararlarına
karşı yeniden inceleme başvurusu
yapılabilir. Genel Kurulun yeniden
inceleme sonucunda verdiği kararlar
kesindir.

Anayasa Mahkemesi, Anayasa ile
verilen diğer görevleri de yerine getirir.

7. SONUÇ

İnsan hakları, insanların sadece insan olmalarından dolayı sahip olduğu haklardır. Bu haklar insanın kişiliğine bağlı dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilemez haklardır. İnsanlığın var olduğu günden bu güne kadar gelen bu olgu, anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde yer alan ve korunması gerektiği konusunda ortak kanıya dayanan değerler bütünü oluşturmuştur.

İnsan onuru ve değerine yönelik anlayışın, evrensel nitelikli değerler olarak kabul edilmesi ve bunun pratiğe yansınması, hayati bir önem arz etmektedir. Bunun için insan onuru ve değerinin önemsinmesi ve bu bağlamda insan haklarının sağlam bir zemin üzerine bina edilebilmesi için sözü edilen bu değerlerin içselleştirilmesi gerekmektedir. Böyle bir inşa, günümüzün önemli değerlerinden biri olan insan haklarının gerçek anlamına kavuşmasına ve evrensel karakteriyle pratiğe dökülmesini de sağlayacaktır. İnsan hakları, insanların doğuştan sahip olduğu bireysel haklardır. Bu anlamda anayasalarda temel hak ve özgürlükler düzenlenirken, bu hakları sınırlayıcı ve kısıtlayıcı anti demokratik yaklaşımlar sergilenmemelidir. Temel hak ve özgürlükler, anayasal güvenceler altına alınarak bu hakların gerçek anlamda tanındığı anayasa metinlerinde gösterilmelidir.

İnsan hakları, kişilerin salt insan olmalarından kaynaklanan ve herhangi bir zümre ya da kurumun bağışlaması gerekmeksizin kazanılan haklardır. Kişilerin bu haklara sahip olması kadar sahip olunan bu haklara karşı yapılan ihlallerin cezalandırılması da önemlidir. Bu hakların korunması ve hakların ihlali halinde cezalandırma görevi devlete ait olmalıdır. Devlet, kişi haklarını düzenlemeli ve bunları ihlal edenleri cezalandırarak kişi haklarını korumalıdır.

İnsan hakları, insanın doğuştan sahip olduğu haklar olup sonradan kazanılmayan evrensel nitelikli değerler bütünü ifade etmektedir. İnsan hakları, insanın haklarından farklıdır. İnsan hakları evrensel olup siyasal meşruluğun ölçütüdür, ancak insanın hakları sübjektif olup kişiye özel ayrıcalıklı bir durum anlamına gelmektedir.

İnsan hakları kavramı, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelmiş olmasına rağmen, insan hakları kavramının temelleri ilkçağlara kadar uzanmaktadır. Daha sonra da insan hakları anayasa metinlerinde, imzalanan belge ve bildirimlerde koruma altına alınmıştır. Böylece bireylerin doğuştan sahip oldukları vazgeçilmez, dokunulmaz ve devredilemez temel hak ve özgürlükleri devletler tarafından tanınarak kabul edilmişlerdir.

Devlet iktidarının sınırlandırılması ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin devlet karşısında güvence altına alınması isteği anayasa yapmayı zorunlu hale getirmiştir. Devletin temel organlarının görev ve yetkilerinin anayasa tarafından düzenlenmesi, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin anayasalarda belirtilmesi, devletin sınırlandırıldığı ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin korunduğu anlamına gelmektedir. İnsan hakları veya temel hak ve özgürlükler, anayasa metinleri içerisinde yer verilerek tanınmaktadır. Ayrıca temel hak ve özgürlüklerin anayasalarda düzenlenmesi ve bu hakların anayasal güvence altına alınması önemlidir. Çünkü anayasalar toplumsal düzeni ve barışı sağlayan metinlerdir. Bu doğrultuda anayasalarda insan haklarına yer verilmesi her şeyden önce onu tanımaktır. Diğer taraftan bireyle devlet arasındaki ilişkiyi birtakım sınırlama ve serbestlikler getirerek düzenlemektedir.

Temel hak ve özgürlüklerin anayasalarda düzenlenmesi yeterli değildir. Temel hak ve özgürlüklerin anayasalarda düzenlenmesinin yanında, bu hakları koruyacak güvenceleme sistemlerinin de kurulması şarttır. Çünkü sadece bu hakların anayasa metinleri içerisinde yer alıp koruma altına alınması bu hakların tanındığı anlamına gelmemektedir.

Anayasalarda, temel hak ve özgürlükler düzenlenirken, birey devlet ilişkisinde birey tercih edilerek devlet otoritesi artırılmamalıdır. Böylece devletin, bireylerin üzerindeki baskıcı ve kısıtlayıcı etkisi azaltılmış olacaktır. İnsan hakları ile ilgili faaliyet gösteren ulusal ya da uluslararası kuruluşların çalışmalarından faydalanılmalıdır. Bu konuda ülkemizde temel hak ve özgürlüklerle ilgili var olan düzenlemeleri geliştirmek ve toplumu bilinçlendirmek için gerekli işbirliğinin kurulması gereklidir.

Ülkemizde Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarını insan hakları açısından değerlendirecek olursak; 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında hangi temel hak ve özgürlüklere yer verildiği, anayasalarda düzenlenen temel hak ve özgürlüklerin yeterli olup olmadığı sorularını cevaplandırmamız gerekecektir.

Bu anlamda, Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarından 1924 Anayasasında temel hak ve özgürlükler düzenlenmiştir. 1924 Anayasasında kişi haklarına ve bazı siyasal haklara yer verilmiştir. Ancak 1924 Anayasasının en büyük eksiği sosyal ve ekonomik haklarla ilgili hiçbir düzenleme yapmamış olmasıdır. Dolayısıyla 1924 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi ve güvence altına alınması bakımından yeterli değildir. Sosyal ve ekonomik hakların 1924 Anayasasında düzenlenmeme nedenin, ülkenin savaştan çıkmış ve Cumhuriyetin yeni kurulmuş olması, toplumun insan hakları konusunda öngörüye sahip olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

1961 Anayasası ülkemizde insan hakları konusunda yeni bir başlangıcın adı olmuştur. Devletin nitelikleri arasında insan haklarına dayalı devlet ilkesi benimsenmiş ve ayırım yapmadan herkesin insan haklarından yararlanması konusunda, insan haklarına evrensel bir nitelik kazandırılmıştır. 1961 Anayasasında temel hak ve özgürlükler geniş bir şekilde düzenlenmiştir. Bireylere geniş özgürlükler ve serbestlikler veren 1961 Anayasasında, bu hakların sınırlandırılmasının önüne geçilecek düzenlemelerde yer bulmuştur. Ancak 1971 muhtırasının ardından 1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlük rejimi, son derece olumsuz etkilenmiştir. 1961 Anayasasının bireylere tanıdığı hakların kapsamı daraltılmış, yasaklayıcı ve sınırlayıcı düzenlemeler yapılarak, ülkemizdeki anayasacılık anlayışı, insan haklarının gelişimi ve korunması noktasında olumsuz bir duruma gelinmiştir.

1982 Anayasası ise, 1980 askeri darbesinden önce ülkenin içinde bulunduğu dönemden etkilenerek katı bir şekilde hazırlanmıştır. 1982 Anayasasında insan haklarına saygılı devlet ilkesi benimsenmiştir. Temel hak ve özgürlükler düzenlenmiş, fakat bu hakların kullanılmasını sınırlayan ve yasaklar getiren bir anlayış sergilenmiştir. Bu nedenle 1982 Anayasası sürekli eleştirilmiş ve ilgili maddelerinde değişiklikler yapılmak zorunda kalmıştır. Böyle bir yaklaşımda temel hak ve özgürlüklerin modern anayasacılık anlayışına göre gelişimine engel olmuştur.

1961 ve 1982 Anayasalarının ortak özelliği darbe sonrası oluşturulmalarıdır. Darbe anayasaları olmaları yönünden tam anlamıyla demokratik usullerle yapılmamışlardır. 1961 Anayasası hazırlanırken toplumun bazı kesimlerinden, aydınlardan, öğretim üyelerinden yararlanılmıştır. Ancak DP'liler bu sürecin içerisine dahil edilmeyip dışlanmışlardır. Bu durum da 1961 Anayasasına karşı hep bir önyargı oluşmasına neden olmuştur. Anayasalar yapılırken, toplumun bütün kesimlerinin katılımı sağlanmalı ve çoğunluğun beklenti ve talepleri karşılanmalıdır. Aksi takdirde yapılan anayasa benimsemeyecek ve sürekli eleştiri odağı haline dönüşecektir.

Benzer şekilde, 1982 Anayasası da darbe sonrasında hazırlanmıştır. Danışma Meclisi iki tür üyeden oluşuyordu. Kırk üye doğrudan MGK tarafından, 120 üye il valilerinin saptadığı kişiler arasından MGK tarafından belirlenmiştir. Bu durumda, anayasa hazırlık çalışmalarının askeri otorite tarafından denetlenip baskı kurulduğunun bir göstergesi olmuştur. Dolayısıyla bu şekilde yapılan anayasanın temel hak ve özgürlükler yönünden olumlu düzenlemeler yapmaması şaşırtıcı değildir. Sonuç olarak bu iki anayasa da toplumun bütün kesimlerinin katılımını sağlayıp çoğulcu, demokratik bir anlayışı kazandıramamışlardır.

Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarının yapım süreçleri, usul ve yöntemleri objektif bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Ülkemizde yakın tarihimizde yapılan anayasa yapım süreçleri düşünüldüğünde gerçek anlamda demokratik uygulamalardan yoksun olduğu görülmektedir. Bu yüzden anayasa yapımı konusunda demokratik, çoğulcu ve katılımcı bir anlayış izlenmelidir. Bu anlayışla, toplumun bütün kesiminin katılımıyla yapılacak bir anayasa, beklenti ve talepleri karşılayabilecektir. Böylece yapılan anayasa herkes tarafından benimsenecek ve kabul görebilecektir. Anayasa yapımında, dış baskılar sonucunda yapılan yenilikler yerine, toplumun ihtiyaçlarından doğan gereklilikler ve uzlaşma kültürüne dayalı yenilikler yapılmalıdır. Anayasa yapım sürecinde toplumun bütün kesimlerinin, siyasal partilerin, sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin görüş ve önerileri dikkate alınmalıdır. Hiçbir kimse ya da grup dışlanmamalıdır. Çünkü anayasanın herkes tarafından özümsemesi hayati bir öneme sahiptir.

Ülkemiz anayasacılık bakımından darbe ve müdahalelerle duraklayan bir süreçten geçmiştir. 1982 Anayasası içinde bulunduğumuz döneme kadar toplumun büyük çoğunluğu tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler ve AB'ye üyelik sürecinde özellikle temel hak ve özgürlüklerle ilgili değişiklikler yapılarak, bireylerin haklarını kullanmalarının önündeki engeller kaldırılmıştır. Tüm değişikliklere rağmen, 1982 Anayasası olması gereken noktaya ulaşamamış ve yeni anayasa konusu gündeme gelmiştir.

Yeni anayasa yapımı konusu 2011 seçimleriyle birlikte tüm siyasal partiler tarafından ön plana çıkarılmıştır. Bu konuda sivil bir anayasa yapılması için harekete geçilmiş ve meclis çatısı altında çalışmalar başlatılmıştır. Bu konuda ortak akıl geliştirilerek çağımızın koşullarına uygun bir anayasanın ortaya çıkarılması son derece önemlidir. Anayasa yapım sürecinde siyasal partiler dışında toplumun bütün kesimleri dikkate alınmalı, görüş ve önerileri değerlendirilmelidir. Ayrıca, Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında temel hak ve özgürlüklerle ilgili düzenlemeler ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Anayasaların temel hak ve özgürlüklerle ilgili eksiklikleri tespit edilerek, düzenlenmeyen ya da eksik düzenlenen haklar anayasada güvence altına alınmalıdır.

Sonuç olarak, 1982 Anayasası çağımızın ve toplumumuzun ihtiyaçlarını tam olarak karşılamaktan uzak kalmıştır. 1982 Anayasası yerine katılımcı ve özgürlükçü bir anayasa hazırlanmalıdır. Yeni anayasa güçlü bir toplumsal dayanağa sahip olmalıdır. Yeni anayasanın uluslararası normlara uygun, bireyin temel hak ve özgürlüklerine öncelik tanıyan, hukuk devleti temelinde, çoğulcu, katılımcı demokrasiyi esas alan açık ve anlaşılır bir anayasa olması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- AKAL, C. BALI (1990) **Sivil Toplumun Tanrısı**, İstanbul: Afa Yayınları.
- AKAL, C. BALI (1991) **Yasa ve Kılıç**, İstanbul: Afa Yayınları.
- AKAL, C. BALI (2003) **İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi**, İstanbul: Afa Yayınları.
- AKDEMİR, Müslim (2005) “Temel Hak ve Özgürlükler Açısından İnsan Doğası”, **Kaygı / Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi**, S. 4, ss. 74-79.
- AKILLIOĞLU, Tekin (1995) **İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler**, Ankara: Bilgi Yayınları.
- AKIN, F. İlhan (1971) **Temel Hak ve Özgürlükler**, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- AKTAN, Can (2002) “Siyasal Gücün Sınırlandırılması ve Anayasacılık”, <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/global-gercek/anayasa.htm> (01.06.2010)
- ANAR, Erol (1996) **İnsan Hakları Tarihi**, İstanbul: Ceylan Matbaacılık.
- ANAYURT, Ömer, (2003) “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt Sayı: 1-2 ss. 156-175.
- ARMAĞAN, Servet (1991) “Türk Anayasa Hukukunda Temel Hakların Düzenlenmesi ve Sınırlanması”, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Cilt 12 Sayı:1-2, ss. 69-91.
- ARSLAN, Zühtü (2005) **Anayasa Teorisi**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ATAR, Yavuz (2000) **Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Konya: Mimoza Yayınları.
- ATAR, Yavuz (2000) **Türk Anayasa Hukuku**, Konya: Mimoza Yayınları.
- CANATAN, Bilal (2010) **Anayasa Hukuku**, Ankara: Detay Yayıncılık.
- ÇAM, Esat, (1999) **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul: Der Yayınları.
- ÇEÇEN, Anıl (2000) **İnsan Hakları**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- ÇETİN, Halis (2003) “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 58, Sayı:3, ss 61-86.
- COŞKUN, Vahap (2006) **İnsan Hakları**, Ankara: Liberte Yayınları.
- ÇÜÇEN, A. Kadir (2011) **İnsan Hakları**, Bursa: MKM Yayıncılık.
- DAĞI, İhsan ve POLAT (2004) **Herkes İçin Demokrasi ve İnsan Hakları**, Ankara.
- DAĞI, İhsan (2003) **Batılma Korkusu**, Ankara: Liberte Yayınları.

- DİKİCİ, M. Fatih (2009) **Anayasa Hukuku**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- DOEHRING, Karl (2002) **Genel Devlet Kuramı**, (Çev. Ahmet Mumcu) İstanbul: İnkılap Yayınları.
- DOĞAN, İsmail (2001) **Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi**, Ankara: Pagem Yayıncılık.
- DUMAN, İ. Hasan (1997) **İnsan Haklarına Saygılı Devlet**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ERDİNÇ, Tahsin (2010) **İnsan Odaklı Devlet Özgürlük Öncelikli Anayasa**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- ERDOĞAN, Mustafa (2007) **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Orion Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (2007) **Anayasal Demokrasi**, Ankara: Orion Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (2000) **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Ankara: Liberte Yayınları.
- GEMALMAZ M. Semih (1992) **Ulusalüstü İnsan Hukuku Belgeleri**, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- GEMALMAZ M. Semih (2001) **Ulusalüstü İnsanın Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul: Beta Yayınları.
- GENÇ, Mehmet (1997) **İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- GİRİTLİ, İsmet, B. AKYÜZEN (2001) **İdare Hukuku**, İstanbul: Der Yayınları.
- GİRİTLİ, İsmet, J. SARMAŞIK (1998) **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Der Yayınları.
- GÖREN, Zafer (1999) **Anayasa Hukukuna Giriş**, İzmir: DEÜ Yayınları.
- GÖREN, Zafer (2000) **Temel Hak Genel Teorisi**, İzmir: DEÜ Yayınları.
- GÖZLER, Kemal (2000) **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- GÖZLER, Kemal (2004) **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- GÖZLER, Kemal (2001) "Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri: Anayasanın 13'üncü Maddesinin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme", **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 59, Sayı 2001/4, s.53-67. www.anayasa.gen.tr/madde13.htm (26.10.2010)

- GÖZLER, Kemal (2007) **Devletin Genel Teorisi**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- GÖZLER, Kemal (2008) **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- GÖZLÜGÖL, S. Vakkas (1999) **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuzda Etkisi**, Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık.
- GÜLENER, Serdar, (2011) “Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı, Uzlaşmacı. Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı:3, ss. 199-224.
- GÜRBÜZ, Yaşar (1982) **Anayasal Görüşler**, İstanbul: Göztepe Yayınları.
- HAKYEMEZ, Y. Şevki (2003) “Türk Anayasalarında Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı”, Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2543.pdf>, Erişim tarihi: 04.04.2011.
- HAKYEMEZ, Y. Şevki (2010) “2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2, ss. 347-406/ 10.02.2011.
- KABOĞLU, İbrahim (2006) **Anayasa Hukuku Dersleri**, Legal Yayıncılık.
- KABOĞLU, İbrahim (1998) **Özgürlükler Hukuku**, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- KAPANİ, Münci (1993) **Kamu Hürriyetleri**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- KAPANİ, Münci (2011) **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KILINÇ, Ahmet (2005) “İnsan Haklarının Anayasal Durumu”, **AÜEHFD**, Cilt: 9, Sayı:1-2, ss. 279-290.
- KİLİ, Suna (2001) **Türk Devleti Tarihi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KOÇAOĞLU, Ali Mehmet (1998) **Anayasa Hukuku**, Ankara: Yök Matbaası.
- KUBALI, Hüseyin (1971) **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- KUZU, Burhan (1993) **T.C. Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılıklı Olarak İncelenmesi, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları**, İstanbul: 3. Kitap, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- KÜÇÜK, Adnan (2004) **Hukuk Devleti Demokrasi ve Temel Hak ve Özgürlüklerin Güvencelenmesi**, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:35 ss. 201-219.
- KÜÇÜK, Adnan (2005) “Anayasacılık Hareketleri ve Anayasalar”, (Ed.) Ahmet

- Karadağ, Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, ss. 41-110.
- MAURICE, Duverger (1980) **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: Varlık Yayınları.
- MUMCU, Ahmet (1994) **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Ankara: Savaş Yayınları.
- MUMCU, Ahmet (1992) **Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişimi**, İzmir: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin (1999) **Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları**, Ankara: Tübitak Matbaası.
- ÖZ, Selen (2007), **İnsan Haklarına Yönelik Düzenlemelerin Türk Kamu Yönetim Sistemine Etkileri**, Isparta: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZBUDUN, Ergün (2005) **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- PİŞKİNSÜT, Sema (2006) “İnsan Hakları ve Türkiye”, **Sivil Toplum**, 4 (13-14), ss.222-225.
- PITIRLI, Ali (2000) **İnsan Haklarının Neresindeyiz? Farklı Bakış Tarzıyla İnsan Hakları**, Ankara: Emniyet Müdürlüğü Basımevi.
- SANCAR, Mithat (2006) “İnsan Hakları ve Türkiye”, **Sivil Toplum**, 4 (13-14), ss.213-214.
- SERVER, Tanilli (1985) **Devlet ve Demokrasi**, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- SOYSAL, Mümtaz (1990) **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ŞAHİN, Adil (2011) “Siyasal Düşünceler Tarihinde Sınırlı Devlet Fikrinin Kadimliği Ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında, İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısındaki Evrilme”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı:3, ss.311-362.
- TANÖR, Bülent (1992) **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: Der Yayınları.
- TANÖR, Bülent (2002) **Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TAŞKESEN, Mustafa (2006) **İnsan Hakları**, Ankara: Matus Basımevi.
- TEPE, Harun (2006) “İnsan Hakları ve Türkiye”, **Sivil Toplum**, 4 (13-14), ss.17-26.

- TEZCAN, D., ERDEM, M., SANCAKDAR, O., ÖNAK, R. (2011) **İnsan Hakları El Kitabı**, Ankara: Seçkin Yayınları.
- TÜSİAD (2006) **Türk Demokrasisinde 130 Yıl (1876-2006)**, İstanbul: Mikado Matbaacılık ve Tic. Ltd. Şti.
- TUNÇ, Hasan (1999) **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TUNÇ, Hasan (2008) "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1-2, ss.1113-1132.
- USLU, Cennet (2007) **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri: Doğal Hukuk ve Doğal Haklar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.
- ÜNAL, Şeref (2001) **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, Ankara: Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- YAZICI, Serap (2009) **Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- WHEARE, K.C. (1985) **Modern Anayasalar**, (Çev. Mehmet Turhan), Ankara: Değişim Yayınları.

